

PAŃSTWOWE MUZEUM ARCHEOLOGICZNE

w Warszawie

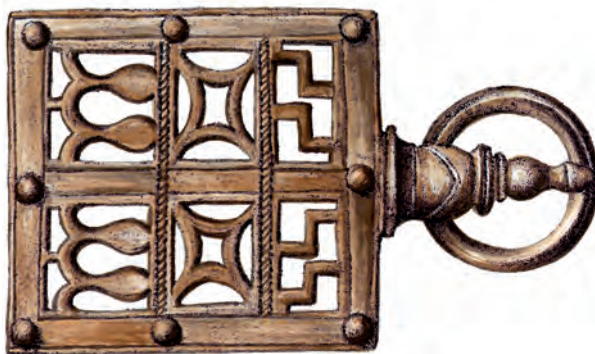

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE

BULLETIN ARCHÉOLOGIQUE POLONAIS

TOM (VOL.) LXI

2009–2010

WARSZAWA 2010 VARSOVIE

**WIADOMOŚCI
ARCHEOLOGICZNE**

TOM LXI

Redaguje zespół / Editorial staff:

mgr Jacek Andrzejowski (sekretarz redakcji / managing editor), dr Wojciech Brzeziński (redaktor naczelny / editor in chief),
prof. dr hab. Teresa Dąbrowska (zastępczyni redaktora naczelnego / subeditor), mgr Grażyna Orlińska,
mgr Radosław Prochowicz, mgr Barbara Sałacińska, mgr Andrzej Jacek Tomaszewski, mgr Katarzyna Watemborska

Recenzenci tomu / Peer-reviewed by:

dr Anna Bitner-Wróblewska, prof. dr hab. Andrzej Kokowski,
prof. dr hab. Magdalena Mączyńska, prof. dr hab. Wojciech Nowakowski,
dr hab. Andrzej Pelisiak

Tłumaczenia / Translations:

Anna Kinecka
Jacek Andrzejowski

Skład i łamanie / Layout:

JRJ

Rycina na okładce: brązowa sprzączka pasa sambijskiego
z Kovrova, obl. Kaliningrad (Rosja). Rys. L. Kobylińska

Cover picture: bronze buckle from Samland belt
from Kovrovo, distr. Kaliningrad (Russia). Drawn by L. Kobylińska

© Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie, 2010

© Autorzy, 2010

Państwowe Muzeum Archeologiczne jest instytucją
finansowaną ze środków
Samorządu Województwa Mazowieckiego

Sprzedaż detaliczna publikacji Państwowego Muzeum Archeologicznego, w tym egzemplarzy archiwalnych, prowadzona jest w salach wystawowych muzeum, ul. Długa 52 (Arsenał), 00-241 Warszawa. Płatność gotówką; wystawiamy rachunki i faktury. Ponadto nasze książki i czasopisma można zamawiać w PMA, tel. +48 (22) 5044 872 i 5044 873 lub pod adresem internetowym wydawnictwapma@pma.pl

Cennik wydawnictw, wykaz publikacji i pełen spis zawartości czasopism PMA: <http://www.pma.pl/wydawnictwa>

Price list, list of PMA publications and contents of PMA periodicals: <http://www.pma.pl/wydawnictwa>

Adres redakcji / Editorial office:

Państwowe Muzeum Archeologiczne
ul. Długa 52 (Arsenał), 00-241 Warszawa
tel.: +48 (22) 5044 841, +48 (22) 5044 813; fax: +48 (22) 831 51 95; e-mail: j.andrzejowski@pma.pl

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE

Tom (Vol.) LXI

SPIS TREŚCI

Contents

Od Redakcji	2
Editorial	2
ROZPRAWY	
Agata Chilińska-Drapella, Próba nowego spojrzenia na „pasy sambijskie” A New Look at Samland Belt Sets	3
MISCELLANEA	
Grażyna Orlińska, Łukasz Karczmarek, Niepublikowane nagolenniki typu stanomińskiego Unpublished Shin-guards Type Stanomin	81
Grażyna Orlińska, Radosław Prochowicz, Późnohalsztacki skarb z Ruszkowa, w pow. ciechanowskim A Late Hallstatt Hoard from Ruszkowo in District Ciechanów	95
Katarzyna Czarnicka, Nietypowe groty włóczni ze schyłku starożytności z ziem polskich Eccentric Late Roman/Migration Period Lanceheads from Poland	111
Aneks: Marcin Biborski, Janusz Stępiński, Wyniki badań żelaznego grotu z Cierniówki z liściem wykonanym z fragmentu głowni miecza obosiecznego	133
Marcin Biborski, Chronologia cmentarzyska kultury przeworskiej z młodszego i późnego okresu rzymskiego oraz z wczesnej fazy wędrówek ludów w Mokrej na Śląsku Chronology of a Przeworsk Culture Cemetery from the Younger and Late Roman Period and from Early Phase of the Migration Period	137
Joanna Żółkowska, Dewocjonalia nowożytne ze zbiorów Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie Post-medieval Devotional Articles in the Collection of State Archaeological Museum in Warsaw	153
MATERIAŁY	
Jacek Borkowski, Neolityczne i wczesnobrązowe materiały z okolic miejscowości Kutry na Ukrainie w zbiorach Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie A Neolithic and Early Bronze Age Materials From the Area of Kutry (Ukraine) in the Collection of State Archaeological Museum in Warsaw	165
Izabela Szefer, Cmentarzysko z okresu wpływów rzymskich i z okresu wędrówek ludów w Kamieniu na Pojezierzu Mazurskim Roman and Migration Period Cemetery at Kamień, in Masurian Lake District	200
WYKAZ SKRÓTÓW / ABBREVIATIONS	333

Od Redakcji

Redakcja „Wiadomości Archeologicznych” uprzejmie informuje, że tom niniejszy obejmuje lata 2009–2010, co spowodowane zostało wprowadzeniem od tego numeru zasady recenzowania wszystkich prac przekazanych do publikacji.

Dr Wojciech Brzeziński
Redaktor Naczelny

Editorial

Starting from the present volume all contributions will be subject to peer-review. The Editors of “Wiadomości Archeologiczne” apologise for the delay in releasing the present volume which covers the period 2009–2010.

Wojciech Brzeziński PdD
Editor in Chief

AGATA CHILIŃSKA-DRAPELLA

PRÓBA NOWEGO SPOJRZENIA NA „PASY SAMBIJSKIE”

A NEW LOOK AT SAMLAND BELT SETS

Półwysep Sambijski, dorzecze Pregoty oraz obszar pomiędzy dolną Pasłęką a środkową Łyną, w okresie wpływów rzymskich i w okresie wędrówek ludów były zamieszkiwane przez ludność kultury Dollkeim-Kovrovo (W. Nowakowski 1996). Do wyznaczników jej najwcześniejszej fazy, przypadającej na wczesny okres wpływów rzymskich, należą m.in.: zapinki serii A.III.3¹ i A.V.7, zapinki typów A.42 i A.72, zapinki tarczowate, naszyjniki z trąbkowatymi zakończeniami, bransolety o wąskich, profilowanych końcach i wąskich, taśmowatych kabłąkach² oraz tzw. „pasy sambijskie” (W. Nowakowski 1996, s. 48–49, tabl. 107; por. O. Tischler 1880, s. 401–404). Spośród wymienionych zabytków szczególnie interesujące wydają się te ostatnie, ponieważ powstały pod wpływem oddziaływań naddunajskich (O. Almgren 1913, s. 269), ale zasięg ich występowania (Tabl. 1) ograniczał się do obszaru zajmowanego przez kulturę Dollkeim-Kovrovo (H. Jankuhn 1933a, ryc. 15; 1950, ryc. 3). W skład „pasa sambijskiego” zwykle wchodziły: sprzączka

lub klamra o ażurowej skuwce, podobnie do niej zdobiona prostokątna, ażurowa nakładka mocowana do przeciwległego końca rzemienia, niewielkie nakładki o łódeczkowatych kabłąkach i wąskich, profilowanych lub trapezowatych końcach oraz niekiedy kabłączki służące zawieszaniu narzędzi (Tabl. 28)³. Wszystkie elementy mocowane do rzemienia wykonywano z brązu (H. Jankuhn 1933a; 1950, s. 55–56).

Większość spośród dotychczas opublikowanych okazów „pasów sambijskich” została pozyskana przez badaczy pruskich w ostatniej ćwierci XIX wieku. Najwcześniej – w 1869 r., wydobyto pas w Krasnodonskoe⁴; znaleziony przez właściciela ziemskiego von Schlemmera został przekazany *Prussia Museum* („Altpreussische Monatsschrift” NF 6, 1869, s. 267; NF 14, 1877, s. 643). Najpóźniejszym przedwojennym odkryciem (rok 1905) jest pas pochodzący z Vetrova (E. Hollack 1914, s. 281–282), a kolejny egzemplarz zarejestrowano dopiero w niemal sto lat później (rok 2004) w miejscowości Berezovka (T. Ibsen, K. Skvorzov 2005, s. 410–411, ryc. 19). Kontekst odkrycia niektórych „pasów sambijskich” nie jest znany, ponieważ zostały przekazane *Prussia Museum* przez przypadkowych znalazców (patrz „Altpreussische Monatsschrift” NF 14, 1877, s. 643, 648; Prussia 3, 1877, s. 49; G. Bujack 1883, s. 127, 129; 1891, s. 13; E. Hollack 1914, s. 281). Większość

¹ W artykule zastosowano określenia typologiczne zabytków wedle klasyfikacji autorstwa – Oscara Almgrena (1923) dla zapinek, Christamarii Beckmann (1969) dla pierścionków, Zaigi Blumbergs (1982) dla aplikacji „czepca”, Jochena Garbscha (1965) dla klamer „pasów norweco-panońskich” i nakładek na pas, Martina Jahna (1916; 1921) dla umb i imaczy oraz dla ostróg, Renaty Madydy-Legutko (1987a; 1990a) dla sprzączek i klamer, Klause Raddatza (1957) dla okuć końca pasa oraz Magdaleny Tempelmann-Mączyńskiej (1985) dla paciorków.

² W artykule bransolety te określam jako odmianę BIA – w nawiązaniu do klasyfikacji bransolet autorstwa Ericha Blume, który opisał je jako *Schmalbandförmige Abart von Typus I* (E. Blume 1912, s. 71–72, ryc. 89).

³ Tablice cytowane są zgodnie z numeracją odpowiadającą kolejności ich podawania w Katalogu, umieszczonym na końcu artykułu.

⁴ Pełen zapis danych administracyjnych (współczesnych i sprzed roku 1945) miejscowości, w których znaleziono „pasy sambijskie”, a także wypis źródeł oraz odnośniki do tablic zamieszczono w Katalogu.

pochodzi jednak z badań wykopaliskowych. Najwięcej egzemplarzy pozyskał w latach 1877–1885 najwybitniejszy królewiecki badacz – Otto Tischler: osiem w Kovrovie, dwa w Putilovie oraz jeden w Poddubnoe (patrz katalog).

Autorem najpełniejszego opracowania „pasów sambijskich” jest Herbert Jankuhn (1933a). Jego monografia była częścią napisanej pod kierunkiem Maxa Eberta dysertacji doktorskiej (patrz M. J. Hoffmann 1999, s. 121), wbrew swemu tytułowi – *Gürtelgarnituren der älteren römischen Kaiserzeit im Samland* – poświęconej także wielu innym zagadnieniom, dotyczącym wczesnego okresu wpływów rzymskich na Sambii (patrz H. Jankuhn 1933a; 1933b). H. Jankuhn znał z autopsji egzemplarze „pasów sambijskich”, które analizował, w drugiej połowie lat 20. dokumentował bowiem zbiory królewieckiego *Prussia Museum*. Wykonane przez niego szkice i opisy zabytków, m.in. „pasów sambijskich”, znajdują się na fiskach (Ryc. 1) zebranych w spuściznie naukowej badacza (H. Jankuhn, *Spuścizna*)⁵. Zanotował on informacje o wymiarach i numerach inwentarzowych omawianych pasów, a także podał odnośniki do literatury o nich traktującej. Jego archiwum zawiera również zbiór fotografii „pasów sambijskich”, którego część została opublikowana (H. Jankuhn 1933a, ryc. 8, 9, tabl. I–IV).

Niniejszy artykuł stanowi próbę weryfikacji hipotez zawartych we wspomnianej monografii, dotyczących genezy, chronologii, konstrukcji i ornamentyki „pasów

sambijskich”. W celu realizacji tego założenia przeanalizowano dostępne dziś źródła archiwalne. Najwięcej informacji dostarczyły spuścizna naukowa samego H. Jankuhna (H. Jankuhn, *Spuścizna*) oraz archiwum *Prussia Museum* (SMB-PK/MVF; O. Tischler, *Spuścizna*). Wyniki kwerendy umożliwiły m.in. odtworzenie zespołów grobowych zawierających „pasy sambijskie” (patrz katalog) oraz dostarczyły bogatego materiału ilustracyjnego (Tabl. 3–40).

Problem genezy „pasów sambijskich”

Niezwykle interesującym zagadnieniem jest problem genezy „pasów sambijskich”. Ze względu na brak na Półwyspie Sambijskim zabytków, od których można by te pasy wywodzić, uznano, że powstały w efekcie zewnętrznego wpływu. Oscar Almgren zaproponował wywodzenie ich od „pasów norycko-panońskich” (O. Almgren 1913, s. 269), datowanych od pierwszej połowy I wieku po połowę II wieku n.e., noszonych przez ludność zamieszkującą Noricum i Panonię oraz przez Kwadów i Markomanów (J. Garbsch 1965; J. Okulicz 1976, s. 191–192). Hipotezę tę w literaturze ugruntował H. Jankuhn (1933a) oraz badacze, którzy później zajmowali się ową problematyką (J. Okulicz 1976, s. 191–198; R. Madyda 1977, s. 366–367; R. Madyda-Legutko 1984, s. 107). Za naddunajską genezą „pasów sambijskich” przemawiają ślady kontaktów południowo-wschodnich wybrzeży Bałtyku z południem Europy we wczesnym okresie wpływów rzymskich, przejawiające się m.in. w napływie norycko-panońskich zapinek typów A 236–238 (M. Ebert 1926, s. 76–77; J. Garbsch 1965, s. 71, 224, 227–228, 231–232, mapa 1; J. Okulicz 1976, s. 189, 205, ryc. 10; M. Kaczyński 1991, s. 162–165, ryc. 2–4; W. Nowakowski 1985, s. 70–71, tabl. I:1–3, II:1; 2000, s. 213–214, ryc. 1e–g). Na obszarze kultury Dollkeim-Kovrovo znaleziono trzy ich egzemplarze.

„Pasy sambijskie” i „norycko-panońskie” miały kilka elementów wspólnych – ażurową skuwkę, prostokątną, ażurową nakładkę mocowaną do końca rzemienia oraz niewielkie nakładki o łódeczkowatych kabłąkach i profilowanych końcach. Zupełnie inny był jednak sposób zapinania tych pasów. „Pasy norycko-panońskie” miały w przybliżeniu prostokątne klamry zaopatrzone w jeden lub dwa, często zoomorficznie, zdobione występy (J. Garbsch 1965, s. 79–83, ryc. 42, 43). Prawdopodobnie przez klamrę przewlekano rzemienie lub je o nią zapętłano (Tabl. 2a), tak by okazała skuwka i ażurowa nakładka przymocowana do przeciwległego końca rzemienia pozostawały widoczne (J. Garbsch 1965, s. 109–110, 112, ryc. 58:1). „Pasy sambijskie”, ze względu na sposób zapinania, można podzielić na dwie grupy.

Pierwsza obejmuje pasy zaopatrzone w klamry hakowe typu 3 (R. Madyda-Legutko 1990a, s. 170–172, ryc. 6) z pojedynczym, zagiętym zaczepem (Tabl. 7b – H. Jankuhn

⁵ Zgromadzenie materiałów archiwalnych i napisanie niniejszego artykułu nie byłyby możliwe gdyby nie pomoc wielu osób. Dziękuję: Panu dr. Volkerowi Hilbergowi i Panu prof. dr. Clausowi von Carnap-Bornheimowi (Archäologisches Landesmuseum, Schloß Gottorf, Schleswig) za udostępnienie materiałów archiwalnych Herberta Jankuhna, Carla Engla i Rudolfa Grenza, Panu dr. Heino Neumayerowi i Pani dr. Christinie Reich (Museum für Vor- und Frühgeschichte, Berlin) za umożliwienie zadokumentowania zabytków przechowywanych w *Prussia Magazin*, w Museum für Vor- und Frühgeschichte w Berlinie, oraz za umożliwienie opublikowania fotografii sporządzonych przez C. Plamp, Panu dr. Mirosławowi J. Hoffmannowi (Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie) za udostępnienie spuścizny naukowej *Prussia Museum* przechowywanej w Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie, Panu dr. Horstowi Wiederowi (Museum für Vor- und Frühgeschichte, Berlin) za udostępnienie spuścizny *Prussia Museum* przechowywanej w Museum für Vor- und Frühgeschichte w Berlinie, Pani dr. Annie Juga-Szymańskiej i Panu dr. Pawłowi Szymańskiemu (Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego) za udostępnienie spuścizny naukowej Marty Schmiedehelm i spuścizny naukowej Gabinetu Archeologicznego Uniwersytetu w Tartu oraz za uwagi merytoryczne, Pani mgr Izabeli Szter (Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego) za udostępnienie spuścizny naukowej Martina Jahna, Panu prof. dr. Janowi Bemmannowi (Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität Bonn, Abteilung für Vor- und Frühgeschichtliche Archäologie) za umożliwienie przeprowadzenia kwerendy źródłowej w Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität Bonn, Panu prof. dr. hab. Wojciechowi Nowakowskiemu (Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego) za: udostępnienie swojej kartoteki, uwagi merytoryczne i cierpliwość. Za cenne uwagi dziękuję również Redakcji „Wiadomości Archeologicznych”. Ten skromny artykuł dedykuję Krzysztofowi i Hubertowi.

1933a, s. 182–185). Klamry sambijskie były w całości odlewane (Tabl. 13f, 24i) lub składały się z połączonych nitami, prostokątnych blaszek, z których jedna kończyła się zaczepem (Tabl. 24c). Inną konstrukcję miała klamra pochodząca z miejscowości Gur'evsk. Do górnej strony prostokątnej blaszki, przechodzącej w zaczep (Tabl. 7b), przynitowano ażurową ramę skuwki (H. Jankuhn 1933a, s. 184). Podobnie wykonana jest klamra z Berezovki – do krótkiej, prostokątnej, przechodzącej w zaczep skuwki, przynitowano litą blaszkę⁶. Rekonstrukcja sposobu zapinania „pasów sambijskich” zaopatrzonych w klamry jest możliwa dzięki znalezieniu niemal kompletnie zachowanego egzemplarza w miejscowości Povarovka, w grobie F (2107) (Tabl. 28 – KP II 1897, ryc. 31). Zaczep klamry zahaczono o jeden z otworów umieszczonych przy przeciwległym końcu rzemienia (Tabl. 28a4), dodatkowo wzmocnionym przez brązową nakładkę (H. Jankuhn 1933a, s. 185). Podobnie zapinany był pas znaleziony w Berezovce (Tabl. 5p – T. Ibsen, K. Skvorzov 2005, ryc. 19), więc najpewniej także i pozostałe okazy omawianych pasów.

Mimo rozbieżności konstrukcyjnych klamer sambijskich i norycko-panońskich, idea zapinania „pasów sambijskich” przy pomocy klamer najpewniej została zaczerpnięta z obszarów naddunajskich. Widoczny jest jednak także wpływ z innego terenu. H. Jankuhn zauważył podobieństwo konstrukcyjne klamer sambijskich i klamer hakowych znad dolnej Wisły (H. Jankuhn 1933a, s. 186). Zagadnienie to rozwinęła Renata Madyda-Legutko, wedle której, pod względem konstrukcji, sambijskie klamry wydzielonego przez nią typu 3a (Tabl. 20b) są zbliżone do klamer typu 2a – dwudzielnych, o długim zaczepie połączonym nitami z poprzecznie usytuowaną blaszką, które koncentrowały się nad dolną Wisłą, gdzie pojawiły się w fazie B_{2a} (R. Madyda-Legutko 1990a). Być może ludność kultury Dollkeim-Kovrovo zapożyczyła od ludności kultury wielbarskiej pomysł konstrukcji klamry o długim, zagiętym zaczepie i dodała okazałą, ażurową skuwkę. Argumentem za tą hipotezą są ślady ożywionych kontaktów pomiędzy Półwyspem Sambijskim a strefą A kultury wielbarskiej (R. Wołagiewicz 1981, s. 84) w fazie B₂, będące zapewne efektem wspólnego udziału ludności zamieszkującej te tereny w handlu bursztynem (W. Nowakowski 1989, s. 145–151; 1996, s. 98–99).

Drugą, liczniejszą grupę „pasów sambijskich” stanowią okazy zapinane przy pomocy sprzączek typów C10–12 (Tabl. 4c, 16j, 30s) – o nieruchomych, przedłużonych w skuwki kolcach i ruchomych ramkach (H. Jankuhn 1933a, s. 167–182; R. Madyda-Legutko 1987a, s. 18, tabl. 6:10.11, 7:12). Kolec zwykle odlewano wraz ze skuwką. Kształt jego nasady był zbliżony do otwartego koła lub

uszka „zamykanego” przy pomocy nitu – umieszczano w nim ramkę (Tabl. 31a – H. Jankuhn 1933a, s. 167, ryc. 1). Tylko w przypadku dwóch zabytków konstrukcja jest inna od opisanej (H. Jankuhn 1933a, s. 173). Kolec sprzączki znalezionej w Putilovie, w grobie 15 został odlany wraz z poprzecznie do niego usytuowaną, prostokątną blaszką, połączoną trzema nitami z pozostałą – ażurową częścią skuwki (Tabl. 34a). Również kolec sprzączki pochodzącej z Âroslavskoe, stan. IV, z grobu 20 odlano wraz z poprzecznie do niego usytuowaną, prostokątną płytką, połączoną nitami z pozostałą częścią skuwki. Dolna część tego kolca jest wyjątkowo długa i opiera się na niej szeroki rzemień oraz przymocowana do niego cienka blaszka zdobiona wzorem trybowanym (Tabl. 4c).

Sposobu zapinania „pasów sambijskich” przy pomocy sprzączek nie można naturalnie wiązać z wpływem norycko-panońskim. Impulsem do powstania tej konstrukcji były najpewniej pozbawione ażurowych skuwek sprzączki o nieruchomych, przedłużonych w skuwki kolcach – typów C1–9. Z Półwyspu Sambijskiego znane są tylko trzy egzemplarze tych zabytków. Z dawn. *Waren-gen, Kr. Fischhausen, Depotfund*⁷ (Tabl. 38i) pochodzi okaz typu C1 (Prussia 4, 1878, s. 92; H. Jankuhn 1933a, s. 178, ryc. 6; 1933b, s. 222), z Primorska, raj. Zelenogradsk (Приморск, рай. Зеленоградск, dawn. *Fischhausen, Kr. loco* – sprzączka typu C3 (W. Nowakowski 2002, s. 142, ryc. 7:1) i z dawn. *Warnicker Forst, Kr. Fischhausen*, stan. II, grób VIa – sprzączka typu C4 (H. Kemke 1909, s. 388–389). Sprzączkę z dawn. *Warnicker Forst* należy datować na młodszy okres przedrzymski (M. J. Hoffmann 2000, s. 142). Egzemplarz z Primorska, na podstawie analogii do znalezisk m.in. z terenów kultur przeworskiej, bogaczewskiej oraz wielbarskiej, odnieść można do faz A₂/A₃–B_{2a} (por. R. Madyda-Legutko 1987a, s. 16–18, 21; W. Nowakowski 1995, s. 24–26; 2002, s. 139–143; P. Szymański 2005, s. 30–31; P. Iwanicki, A. Juga-Szymańska 2007, s. 46–53; T. Dąbrowska 2008, s. 38). Sprzączkę z dawn. *Waren-gen* towarzyszący jej inwentarz, w tym fibule typów A.42 i A.72, pozwala datować na fazę B₂.

Egzemplarze znalezione w Primorsku oraz w dawn. *Warnicker Forst* wykonano z żelaza, natomiast sprzączka pochodząca z dawn. *Waren-gen* jest brązowa. Nie można wykluczyć, że pierwotnie stanowiła ona element „pasa sambijskiego” (patrz katalog – H. Jankuhn 1933a, s. 178; 1933b, s. 222). Przemawia za tym jej surowiec oraz to, że stylistycznie odpowiada sprzączkom „pasów sambijskich” – ma podobnie profilowany kolec i profilowaną ramkę. Być może do wierzchniej strony wąskiej skuwki, w którą przechodzi kolec, przy pomocy nitów, przymo-

⁶ Panu dr. Timo Ibsenowi (Archäologisches Landesmuseum, Schloß Gottorf, Schleswig) dziękuję za udostępnienie nieopublikowanej części dokumentacji grobu 119 z Berezovki (patrz katalog).

⁷ Określenie *Depotfund* podano za Adalbertem Bezenbergerem (1904, s. 75). W pierwszej wzmiance o znalezisku (Prussia 4, 1878, s. 92) użyto słowa *Depôt*, natomiast Ingvald Undset (1882, s. 160) opisał je jako *ein Collectiv- (oder Dépôt-) Fund*.

cowana była ażurowa rama. Jak dotąd nieznaną jest sprzączka o takiej konstrukcji, ale podobną mają klamry „pasów sambijskich” znalezione w: Kovrovie, w grobie 26 (Tabl. 20b), Lugovskoe, w grobie A (18) (Tabl. 24c) oraz Gur'evsku (Tabl. 7b). Interpretacji zabytku z dawn. *Warengen* jako elementu „pasa sambijskiego” zdają się jednak przeczyć znaleziska podobnych stylistycznie sprzączek typu C1 – brązowych, o profilowanych ramkach i kolcach – z obszaru strefy A kultury wielbarskiej. Zbliżony egzemplarz pochodzi ze stanowiska w Grudziądzu-Rządzu, pow. grudziądzki (dawn. *Rondsen, Kr. Graudenz*), z grobu 432/1888 (S. Anger 1890, s. 37, tabl. 17:20), a nieco dalsze analogie (z dodatkowymi okuciami brzegu rzemienia) stanowią sprzączki z Elbląga-Pola Nowomiejskiego, pow. elbląski (dawn. *Elbing-Neustädter Feld, Kr. Elbing* – E. Blume 1912, s. 47, ryc. 46) oraz z Pruszcza Gdańskiego, pow. gdański, stan. 10, z grobu 49 (M. Pietrzak 1997, s. 17, tabl. X/49:1.1a, CLXV:2).

Wydaje się prawdopodobne, że ludność kultury Dollkeim-Kovrovo zapożyczyła pomysł konstrukcji sprzączek o nieruchomym kolcu i ruchomej ramce od ludności kultury wielbarskiej znad dolnej Wisły i dodała ażurową skuwkę, w skutek czego powstały okazałe „pasy sambijskie” (por. H. Jankuhn 1933a, s. 178–182; R. Wołągiewicz 1976; U. Kobylińska 1981, s. 142–143; 1986, s. 380, 382–383). Do przyjęcia tej hipotezy skłania różnica chronologiczna – sprzączki znad dolnej Wisły są starsze. Okazowi z Rządza towarzyszyć miała zapinka o konstrukcji środkowolatenńskiej (R. Hachmann 1972, s. 93; por. S. Anger 1890, s. 37), sprzączce z Elbląga zapinki oczkowate określone przez Blumego jako *A III ält.* i *A III mittl.*, a egzemplarzowi z Pruszcza Gdańskiego zapinka zbliżona do typu A.102.

Niewykluczone, że istniała także trzecia grupa „pasów sambijskich” – zapinana przy pomocy *Krempenschnallen* (patrz R. Madyda-Legutko 1987a, s. 43–44, tabl. 12). W Kovrovie, w grobie 11a znaleziono sprzączkę typu F3 (Tabl. 15g) oraz fragmenty ażurowych blaszek, najpewniej stanowiące fragmenty skuwki sprzączki i nakładki mocowanej do końca rzemienia (Tabl. 15d.e). Być może sprzączka typu F3 była połączona z ażurową skuwką i wraz z nią tworzyła zapięcie „pasa sambijskiego”. Nie można jednak wykluczyć, że w grobie tym znajdowały się dwa pasy – „sambijski” i zapinany przy pomocy sprzączki typu F3. Inna *Krempenschnalle* z ażurową skuwką (Tabl. 27e), o nieznanym miejscu odkrycia, znajdowała się w zbiorach *Königlichen Staatsarchiv* w Królewcu (H. Jankuhn 1933a, s. 199; H. Jankuhn, *Spuścizna*). Uznanie jej za element „pasa sambijskiego” byłoby jednak nadużyciem, ponieważ wykonano ją nie z brązu, a z żelaza. Niemniej, wpisuje się ona w stylistykę omawianych pasów.

Oprócz opisanych różnic w sposobie zapinania, można wykazać dalsze rozbieżności pomiędzy „pasami sambijskimi” a „pasami norycko-panońskimi” (J. Okulicz 1976, s. 193–196). W „pasach sambijskich” brak pow-

szechnych dla form południowych masywnych, zoomorficznie zdobionych kabłąków (Tabl. 2b – patrz J. Garbsch 1965, s. 94–101, ryc. 51–54). Niekiedy zaopatrywano je jednak w niewielkie kabłączki, najpewniej służące zawieszaniu narzędzi (Tabl. 3o, 29f–h). Końce rzemieni „pasów norycko-panońskich” były zakończone wielokrotnie profilowanymi okuciami (Tabl. 2c – patrz J. Garbsch 1965, s. 104–106, ryc. 56), których, poza jednym wyjątkiem (Tabl. 16m – R. Madyda-Legutko 1987b, s. 27), brak w „pasach sambijskich”. Ponadto rzemienie „pasów norycko-panońskich” dekorowano masywnymi, półkuliastymi nitami (Tabl. 2a – patrz J. Garbsch 1965, ryc. 58:1–3), które nie występowały na Półwyspie Sambijskim.

Dalsze różnice widoczne są w ornamentyce. Większość skuwek klamer „pasów norycko-panońskich” miała całą powierzchnię wypełnioną drobnym ażurem o zbliżonym kształcie (Tabl. 2d–f), natomiast skuwki klamer i sprzączek oraz prostokątne nakładki „pasów sambijskich” były niekiedy podzielone na pola dekorowane ażurem o różnych wzorach (Tabl. 23g, 35i – H. Jankuhn 1933a, s. 193; J. Okulicz 1976, s. 196). Najliczniejsze grupy skuwek klamer „pasów norycko-panońskich” stanowiły zdobione ażurem prostokątne, w kształcie krzyży i litery T (typ B1) oraz w kształcie florystycznym (typ B2) (J. Garbsch 1965, s. 84–89, ryc. 44–45). Natomiast na skuwkach i na nakładkach „pasów sambijskich” pojawiały się motywy zbliżone do form obecnych tylko na niektórych zabytkach naddunajskich (J. Okulicz 1976, s. 194–196; U. Kobylińska 1981, s. 148–149; 1986, s. 385–388). Ażur prostokątny (Tabl. 3g), „schodkowy” (Tabl. 16j) i w kształcie krzyża (Tabl. 7a) jest zbliżony do ornamentyki skuwek typu B1 (Tabl. 2d – patrz J. Garbsch 1965, ryc. 44), półkolisty (Tabl. 7b) przypomina obecny na skuwkach typu B2 (Tabl. 2e – patrz J. Garbsch 1965, ryc. 45), a tzw. „wazowaty” (Tabl. 26a) zdobiący niezbyt popularne skuwki typu B5 (Tabl. 2f – patrz J. Garbsch 1965, ryc. 48).

Ponadto na elementach „pasów sambijskich” występowały typy zdobień, które trudno wywodzić od form naddunajskich i najpewniej stanowiły efekt miejscowej mody. Znajdujący się na skuwce sprzączki znalezionej w Putilovie, w grobie 15 (Tabl. 34a) i na nakładce pochodzącej z Tülenina (Tabl. 34c) ornament w kształcie wklęsłych kół wypełnionych wypukłymi krzyżami i punktami, wpisuje się w stylistykę sambijskich ozdób datowanych na fazę B₂ (patrz U. Kobylińska 1981, tabl. I:5). Podobne zdobienie wystąpiło m.in. na kolistej zapince tarczowatej z miejscowości Dybki, raj. Zelenogradsk (Дыбки, рай. Зеленоградск, dawn. *Wargenau-Kunterstrauch, Kr. Fischhausen*), w grobie IV (patrz J. Heydeck 1909, tabl. XXXVI:a) oraz na niewielkich nakładkach, najpewniej stanowiących aplikacje „czepca”, pochodzących z Kar'ernoje, z grobu 3 (H. Jankuhn 1933a, przyp. 29; H. Jankuhn, *Spuścizna*). Także inne typy ornamentu, jak np. pary wybijanych, koncentrycznych kółek, były nieobecne na zabytkach

naddunajskich, więc najpewniej zostały dodane przez miejscowych – sambijskich wytwórców pasów. Z kolei na nakładce z Tülenina (Tabl. 34c) oraz na skuwce sprzączki i na nakładce z miejscowości Nalikajmy (Tabl. 27a.b) znajdował się ornament określany przez H. Jankuhn jako *fischgrätenartiges* lub *tannenzweigähnliche* (H. Jankuhn 1933a, s. 176, 187). Ten również nie znajduje analogii w zdobieniach skuwek „pasów norycko-panońskich”. W literaturze zaproponowano wiązanie go z ornamentyką wczesnorzymskich okuć uprzęży końskich znanych z rzymskich prowincji (J. Werner 1953, s. 256, 260, ryc. 1; U. Kobylńska 1986, s. 385–387, ryc. 8). Jednak geograficznie bliższą analogię stanowi zdobienie nachrapnika z dawn. *Mehlawischken, Kr. Labiau* (H. Jankuhn 1933a, s. 176, 187, przyp. 30; C. Engel, R. Grenz, *Spuścizna*; por. I. Undset 1882, s. 161, tabl. XVI:19; W. La Baume 1944, s. 7). Prawdopodobnie taki sam ornament znajdował się także na nachrapniku z Berezovki, z grobu 23 (H. Jankuhn, *Spuścizna*; por. W. La Baume 1944, s. 3, ryc. 5h).

Za przejaw sambijskiej mody należy również uznać inkrustację żelazem – ozdobiono w ten sposób kolce sprzączek z Kovrova, z grobu 11b i z Krasnodonskoe (H. Jankuhn 1933a, s. 169). Dotychczas w publikacjach nie poświęcono miejsca kwestii takiego sposobu ornamentowania wczesnorzymskich sambijskich ozdób, a obecnie, dzięki dostępowi do źródeł archiwalnych, można to zagadnienie nieco rozwinąć.

We wczesnym okresie wpływów rzymskich na obszarze kultury Dollkeim-Kovrovo niezwykle popularną ozdobę stanowiły zapinki typów A.42 oraz wariantu 2. typu A.72⁸ (W. Nowakowski 1989, s. 145, 148, 156, ryc. 2; 1991, s. 52, 65, ryc. 3; 1996, s. 49–50, 155–156, mapa 4). Wszystkie znalezione egzemplarze owych zapinek wykonano z brązu, ale ich grzebyki często inkrustowano żelazem. Zdobienie takie zaobserwowano na przynajmniej czternastu egzemplarzach typu A.42⁹ i dziesięciu

⁸ W artykule zastosowano system klasyfikacji zapinek typu A.72 opisany w niepublikowanej pracy magisterskiej, przygotowanej przez autorkę w 2009 r. pod kierunkiem prof. dr hab. Wojciecha Nowakowskiego (A. Chylińska 2009). Wariant 1. zapinek typu A.72 obejmuje egzemplarze z cięciwą przytrzymywaną szerokim haczykiem i z płytką oporową na główce (opisany przez O. Almgrena jako *wie Fig. 72* – O. Almgren 1923, s. 157–158), wariant 2. obejmuje egzemplarze ze sprężyną i cięciwą zamkniętymi w tulei (opisany jako *mit Hülse* – O. Almgren 1923, s. 157–158), wariant 2.1 obejmuje egzemplarze ze sprężyną i cięciwą zamkniętymi w tulei otwartej od spodniej strony, której dłuższe brzegi łączy wąska blaszka, wariant 2.2 obejmuje egzemplarze ze sprężyną i cięciwą zamkniętymi w tulei otwartej od spodniej strony, której dłuższe brzegi są niepołączone, wariant 3. obejmuje egzemplarz, który prawdopodobnie ma konstrukcję zawiąskową.

⁹ Gur'evsk, groby: 10 (2 egz.), 13, 23 (patrz katalog; KP II 1897, s. 15, ryc. 44; A. Bezzenberger 1904, s. 71–72; H. Jankuhn, *Spuścizna*; M. Schmie dehelm, *Spuścizna* 7.25), Kovrovo, groby: 1 (2 egz.), 11b, 16 (patrz katalog; BA 1880, tabl. 7:359.360.363.364; O. Tischler, H. Kemke 1902, s. 15, 17, tabl. I:10.11.13; M. Jahn, *Spuścizna*; H. Jankuhn, *Spuścizna*), dawn. *Löbertshof, Kr. Labiau*,

typu A.72¹⁰. W fazie B₂ na obszarze omawianej kultury rozpoczęła się moda na inkrustację brązowych ozdób żelazem – widoczna m.in. na elementach „pasów sambijskich” i na zapinkach, która upowszechniła się w fazie B₂/C₁–C_{1a} (por. H. Jankuhn 1933a, s. 169). Wówczas chętnie zdobiono w ten sposób zapinki serii A.V.1 (patrz R. Klebs 1877, tabl. II:3) oraz bransolety (patrz O. Tischler, H. Kemke 1902, tabl. XIV:18).

Mimo wykazanych różnic konstrukcyjnych i ornamentacyjnych pomiędzy „pasami sambijskimi” a „pasami norycko-panońskimi”, należy zgodzić się z propozycją O. Almgrena, mówiącą, że formy sambijskie powstały w wyniku oddziaływań naddunajskich (O. Almgren 1913, s. 269). Różnice pomiędzy „pasami sambijskimi” i „pasami norycko-panońskimi” świadczą jednak, że zabytki pochodzące z obszaru zajmowanego przez kulturę Dollkeim-Kovrovo nie były importami, a stanowiły naśladownictwa (H. Jankuhn 1933a, s. 194). Osiedla na Półwyspie Sambijskim ludność zaadaptowała elementy stroju kobiet zamieszkujących obszary naddunajskie, dostosowując je do miejscowych potrzeb czy mody – wprowadziła odmienne rozwiązania konstrukcyjne i inne wątki zdobnicze. Nie można przyjmować, że kierunek oddziaływań był odwrotny, ponieważ „pasy sambijskie” datowane są na fazę B₂ i sporadycznie występowały jeszcze w fazie B₂/C₁–C_{1a}, zaś „pasy norycko-panońskie” weszły w użycie wcześniej –

nr 1a (C. Scherbring 1883, s. 105–106; H. Jankuhn, *Spuścizna*; por. E. Jakobson, *Spuścizna*), Lugovskoe, grób 20 (H. Jankuhn, *Spuścizna*; por. G. Bujack 1890, s. 172; A. Bitner-Wróblewska 2008, tabl. CXCI), Poddubnoe (1-2 egz.), nieznaną kontekst znalezienia (H. Jankuhn, *Spuścizna*; zbiory MVF Pr 3909), Povarovka, grób VII (1-2 egz.; H. Jankuhn, *Spuścizna*; por. K. Stadio 1909, s. 370–371; M. Jahn 1921, s. 117; W. La Baume 1941, s. 7; M. Jahn, *Spuścizna*; M. Schmie dehelm, *Spuścizna* VM), Povarovka, nieznaną kontekst znalezienia (H. Jankuhn, *Spuścizna*), dawn. *Warengen, Depotfund* (patrz katalog; H. Jankuhn, *Spuścizna*; por. Prussia 4, 1878, s. 92; I. Undset 1882, s. 160; A. Bezzenberger 1904, s. 75).

¹⁰ Hrustal'noe, grób XVIII.f – 2 egz., w tym jeden wariantu 2.1 (patrz katalog; H. Jankuhn, *Spuścizna*; por. G. Bujack 1889, s. 277–278; A. Bezzenberger 1904, s. 74–75; M. Jahn, *Spuścizna*; M. Schmie dehelm, *Spuścizna* VM), Kovrovo, grób 2 – 2 egz. wariantu 2.1 (BA 1880, tabl. 8:374; O. Tischler, H. Kemke 1902, s. 16, tabl. II:13; H. Jankuhn, *Spuścizna*), Povarovka, znal. luźne – egz. wariantu 2.1 (H. Jankuhn, *Spuścizna*; zbiory MVF Pr 3899; por. M. Schmie dehelm, *Spuścizna* VM), Putilovo, grób 400 – egz. wariantu 2.1 (H. Jankuhn, *Spuścizna*; por. O. Tischler 1891, s. 22; O. Almgren 1923, s. 158, 216; SMB-PK/MVE, IXd 8, PM-A 1839/1; O. Tischler, *Spuścizna*), Putilovo, znal. luźne – egz. wariantu 2.1 (H. Jankuhn, *Spuścizna*; por. M. Jahn, *Spuścizna*; M. Schmie dehelm, *Spuścizna* VM), *Samland, Sammlung Michaelis* – egz. wariantu 2.1 (H. Jankuhn, *Spuścizna*; por. M. Schmie dehelm, *Spuścizna* VM), dawn. *Warengen, Depotfund* – egz. wariantu 2.1 (patrz katalog; H. Jankuhn, *Spuścizna*; por. Prussia 4, 1878, s. 92; I. Undset 1882, s. 160; A. Bezzenberger 1904, s. 75), dawn. *Warnikam, Kr. Heiligenbeil*, znal. luźne – egz. wariantu 2.2 (BA 1880, tabl. 8:376; O. Tischler, H. Kemke 1902, s. 45, tabl. II:11; H. Jankuhn, *Spuścizna*; por. M. Schmie dehelm, *Spuścizna* 7.13c.228).

w czasach późnoagustiańskich, najpopularniejsze stały się w połowie I wieku, sporadycznie występując jeszcze w połowie II wieku (J. Garbsch 1965; J. Okulicz 1976, s. 191–192). Wyrazną rozbieżność chronologiczną owych zabytków Jerzy Okulicz-Kozaryn (J. Okulicz 1976, s. 196) tłumaczył tym, że omawiany pas musiał być w użyciu wśród kobiet sambijskich, nim jego pierwsze egzemplarze trafiły do grobów wyposażonych według nowego obrządku w początku fazy B₂. Fakt, iż brak jest znalezisk „pasów sambijskich” datowanych analogicznie, jak większość norycko-panońskich – na fazę B₁, chyba nie powinien specjalnie dziwić (por. U. Kobylińska 1986, s. 388–389), ponieważ liczba zabytków o takiej chronologii znanych z Półwyspu Sambijskiego jest znikoma i wzrasta dopiero w fazie B₂, wraz z krystalizowaniem się kultury Dollkeim-Kovrovo (patrz W. Nowakowski 1996, s. 93–95). W fazie B₁ ludność zamieszkująca Półwysp Sambijski prawdopodobnie utrzymywała jednak kontakty z obszarami naddunajskimi i mimo, iż trudno wskazać tak datowane ślady materialne, świadectw tych oddziaływań można szukać w źródłach pisanych (Tac. *Germ.* 45).

Najpewniej więc genezę „pasa sambijskiego” wiązać należy z dalekosiężnymi kontaktami ludności zamieszkującej Półwysp Sambijski z obszarami naddunajskimi w fazie B₁ (J. Okulicz 1976). Zdaniem J. Okulicza-Kozaryna powstanie „pasa sambijskiego” było skutkiem bezpośrednich kontaktów miejscowej ludności z penetrującymi Półwysp Sambijski kupcami z *Noricum* i *Pannonii* lub z ośrodków kwadzko-markomańskich (J. Okulicz 1976, s. 197–198, 206).

Nie można jednak wykluczyć, że do takich bezpośrednich spotkań nie dochodziło (U. Kobylińska 1986, s. 384). Z terenu kultury Dollkeim-Kovrovo i z obszaru całego kulturowego kręgu zachodniobałtyjskiego brak bowiem importowanych elementów „pasów norycko-panońskich”¹¹. Znanie są one natomiast z terenu kultury wielbarskiej – np. z Ciepłego, pow. tczewski (dawn. *Warmhof, Kr. Mewe*), z grobu szkieletowego 32 pochodzi klamra typu G2a (A. Schmidt 1902, s. 107, tabl. VIII:17; J. Garbsch 1965, s. 234), a w Rogowie, pow. toruński, stan. 23, w grobie 59 znaleziono kompletny „pas norycko-panoński” (E. Bokinić, W. Chudziak, K. Cyrek, J. Gackowski 2003, s. 50, ryc. 28). Być może ludność kultury wielbarskiej znad dolnej Wisły pośredniczyła w kontaktach sambijsko-naddunajskich, co najpewniej było związane z funkcjonowaniem „szlaku bursztynowego”.

Warto nadmienić, że w literaturze proponowano inne możliwe kierunki oddziaływań, które przyczyniły się do

powstania „pasów sambijskich”. Ryszard Wołągiewicz przypuszczał, że pasy te mogły nie mieć jednego pierwowzoru. Przyjmując kierunek naddunajski za oczywisty, zwrócił uwagę na zbliżone do „pasów sambijskich” formy sprzączek z Gotlandii i znad dolnej Łaby (R. Wołągiewicz 1976). Znacznie dalej w swoich rozważaniach poszła Urszula Kobylińska (1981, s. 139–150; 1986). Akceptując fakt wpływu norycko-panońskiego, uznała, że jest on przez badaczy przeceniany (U. Kobylińska 1986, s. 373–374) i zasugerowała inne możliwe kierunki oddziaływań. Szczególną uwagę zwróciła na kierunek północny, zauważając m.in. wspólne cechy „pasów sambijskich” i „pasów gotlandzkich” (U. Kobylińska 1986, s. 377–379). Gotlandzki rodowód „pasów sambijskich” wydaje się jednak mało prawdopodobny (W. Nowakowski 1996, s. 73) – ze względu na zbyt duże rozbieżności chronologiczne, konstrukcyjne i stylistyczne między tymi zabytkami (patrz E. Nylén 1956, s. 452–468). Należy jednak zgodzić się z hipotezą R. Wołągiewicza, mówiącą że omawiana forma pasa mogła nie mieć jednego pierwowzoru. Obok ewidentnego wpływu naddunajskiego, w rozwiązaniach konstrukcyjnych widoczne są zapożyczenia z innych obszarów – najpewniej ze strefy A kultury wielbarskiej.

Chronologia „pasów sambijskich”

Datowanie typów konstrukcji

Jak wykazano, „pasy sambijskie”, ze względu na konstrukcję, można podzielić przynajmniej na dwie grupy. Pierwsza obejmuje zapinane przy pomocy klamer typu 3, druga – zapinane przy pomocy sprzączek typów C10–12. Na podstawie dostępnych źródeł, między tymi grupami nie można wykazać różnicy chronologicznej. W grobach klamrom i sprzączkom towarzyszyły bowiem te same formy zabytków – zapinki typów A.42 i A.60–62, zapinki tarczowate oraz bransolety odmiany BIA.

W kulturze wielbarskiej zapinki typu A.42 są jednym z wyznaczników fazy B₂ (J. Andrzejowski 1994, s. 91; por. R. Wołągiewicz 1981, ryc. 1; M. Olędzki 1992, przyp. 20; 1998, s. 81). Na obszarze kultury Dollkeim-Kovrovo najczęściej znajdowane są obok zapinek typów A.60–62 – np. w Putilovie, w grobie 15 czy w Kovrovie, w grobach: 4, 11b i 16 (patrz katalog; O. Tischler, Kemke 1902, s. 17). W literaturze zaproponowano przedłużenie datowania zapinek typu A.42 na obszarze kultury Dollkeim-Kovrovo po fazę B₂/C₁–C_{1a} (W. Nowakowski 1996, s. 50) – na podstawie wzmianki o znalezieniu w Povarovce, w grobie VII zapinek typów A.42 i A.41 (M. Jahn 1921, s. 117). We wspomnianym grobie prawdopodobnie znajdowały się jednak dwie zapinki typu A.42 (K. Stadie 1909, s. 370; H. Jankuhn, *Spušćizna*; M. Schmiedehelm, *Spušćizna VM*), więc najpewniej należy je datować jeszcze na fazę B₂.

Towarzyszące zarówno klamrom, jak i sprzączkom „pasów sambijskich” zapinki typu A.60 pojawiły się na

¹¹ Według Jochena Garbscha w Koczku, pow. szczywieński (dawn. *Koczek/Kotzek/Kotzeck/Waldersee, Kr. Johannisburg*), stan. II, w grobie 67 znaleziono klamerę typu G2a (J. Garbsch 1965, s. 82, 228). Należy uznać to za pomyłkę badacza (W. Nowakowski 1985, s. 79), bowiem w rzeczywistości z grobu pochodzi żelazna sprzączka typu G38 (R. Małyda - Legutko 1990b, s. 561–562, 584).

terenie omawianej kultury w fazie B_{2a}. Tak datowane egzemplarze wystąpiły w grobach obok zapinek typów A.57–59 – w Kar'erno, w grobie 15 (H. Jankuhn, *Spuścizna*; por. Prussia 8, 1883, s. 49–50) oraz w Putilovie, w grobie 2 (O. Almgren 1923, s. 31, 216; H. Jankuhn, *Spuścizna*; M. Schmiedehelm, *Spuścizna VM Ark k 50/1925*¹²). Zapinki typu A.60 zwykle są jednak znajdowane w zespołach datowanych na rozwiniętą fazę B₂¹³ i wraz z jej końcem wyszły z użycia (por. W. Nowakowski 1995, s. 28–29; 1996, s. 49).

Zapinki typu A.61 prawdopodobnie pojawiły się na obszarze kultury Dollkeim-Kovrovo nieco później niż egzemplarze typu A.60, ponieważ ani razu nie znaleziono ich obok zapinek typów A.57–59. Większość pochodzi z zespołów datowanych na rozwiniętą fazę B₂ (por. W. Nowakowski 1995, s. 28–29; 1996, s. 49). Zwykle towarzyszą im zapinki typu A.42 – np. Putilovo, grób 15 (patrz katalog) i wariantu 2. – np. Kovrovo, grób 2 (H. Jankuhn, *Spuścizna*; por. O. Tischler, H. Kemke 1902, s. 16) oraz niekiedy typu A.60 – np. Kovrovo, groby: 7, 14a i 28 (patrz katalog; H. Jankuhn, *Spuścizna*; por. O. Tischler, H. Kemke 1902, s. 16). Sporadycznie zapinki typu A.61 występowały w fazie B₂/C₁–C_{1a}. Najpóźniej datowanym egzemplarzem jest pochodzący z Hrustal'noe, z grobu XXXVII, któremu towarzyszyły dwie zapinki typu A.96 (H. Jankuhn, *Spuścizna*; por. G. Bujack 1889, s. 279–280; W. Nowakowski 1996, s. 49).

Znajdowane obok klamer i sprzączek „pasów sambijskich” zapinki typu A.62 datowane są na fazę B₂. Wykonana z drutu sprężyna sugeruje, że mogą być stylistycznie późniejsze od form A.60 i A.61 (por. W. Nowakowski 1995, s. 28–29). Dostępne źródła nie pozwalają jednak udowodnić ich późniejszej chronologii – w grobach formy te znajdują się bowiem obok siebie, np. w Kovrovo, w grobach 26 i 28 oraz w Putilovie, w grobie 1 (patrz katalog).

Również koliste zapinki tarczowate z ornamentem trybowanym, znajdowane przy obu grupach „pasów sambijskich”, datowane są na fazę B₂ (H. Jankuhn 1950, s. 56; J. Okulicz 1973, s. 382; W. Nowakowski 1996, s. 48). Podobną chronologię mają towarzyszące pasom bransolety odmiany BIA – o wąskich, profilowanych końcach i wąskich, taśmowatych kabłąkach (patrz E. Blume 1912, s. 71–72, ryc. 89). Datowane są na fazę B₂ (H. Jankuhn 1933b, s. 207; W. Nowakowski 1996, s. 48), a nieliczne egzemplarze mają późniejszą metrykę, przypadającą na fazę B₂/C₁–C_{1a} – np. znalezionym w Tülenino, w grobie 170 towarzyszyły dwie zapinki serii A.V.1 (patrz katalog).

¹² Marta Schmiedehelm błędnie przypisała wyposażenie obiektu do grobu 7.

¹³ Np. znalezionej w Kovrovo, w grobie 6 towarzyszyła zapinka wariantu 2.1 typu A.72 (H. Jankuhn, *Spuścizna*; por. O. Tischler, H. Kemke 1902, s. 16).

Ozdoby znajdowane razem z obiema grupami „pasów sambijskich” występowały więc najliczniej w rozwiniętej fazie B₂ i jedynie sporadycznie pojawiały się w fazie B_{2a} (zapinki typu A.60) lub w fazie B₂/C₁–C_{1a} (zapinki typu A.61, bransolety odmiany BIA). Fakt znajdowania przy klamrach i sprzączkach tych samych form zabytków, świadczy, że występowały one równolegle. Należy więc przyjąć, że obie grupy pasów mogły pojawić się w fazie B_{2a}, rozpowszechniły się w rozwiniętej fazie B₂ (H. Jankuhn 1933a, s. 186) i sporadycznie występowały jeszcze B₂/C₁–C_{1a}.

Do najpóźniejszych znalezisk „pasów sambijskich” należy egzemplarz z Berezovki, zapinany przy pomocy klamry. Towarzyszące mu zapinki typu A.126 określają jego chronologię na fazę B₂/C₁–C_{1a} (por. W. Nowakowski 1996, s. 50). Do „pasów sambijskich” o późnej chronologii należy także pochodzący z Tülenino. Jego chronologię na fazę B₂/C₁–C_{1a} określają dwie zapinki serii A.V.1 (por. W. Nowakowski 1996, s. 50). Niestety, nie wiadomo, jak ów pas był zapinany – zachowały się jedynie dwie ażurowe płytki (Tabl. 34c.d). Znaleźisko to nie jest więc pomocne w rozważaniach dotyczących chronologii poszczególnych typów konstrukcji, ale stanowi dowód na funkcjonowanie „pasów sambijskich” później niż w fazie B₂.

Jeszcze późniejszym znaleziskiem jest klamra pochodząca z Kar'erno, z grobu A (Tabl. 37g.h). Inwentarz obiektu był *nicht systematisch gehoben* (H. Jankuhn 1933b, s. 223), ale wedle H. Jankuhna – *trotzdem berechtigt aber nichts dazu, den Fundangaben zu misstrauen* (H. Jankuhn 1933a, s. 187). Znaleźiony w obiekcie imacz odpowiada późnym formom imaczy typu J9 występujących na obszarze kultury przeworskiej najliczniej w fazie C₁ (patrz K. Godłowski 1977, s. 85–86; 1992, s. 72, 74). Za taką chronologią obiektu przemawia także obecność półkolistego umba (por. K. Godłowski 1994, s. 171, ryc. 2:8) oraz ostrogi nitowanej (por. M. Jahn 1921, s. 82). Wydaje się jednak, że H. Jankuhn mylnie zaliczył klamrę z Kar'erno do grupy „pasów sambijskich” (H. Jankuhn 1933b, s. 223). Towarzyszący jej rzemień zapatrzony był w drobne guzki, niewystępujące u „pasów sambijskich” i był prawie trzykrotnie węższy od rzemieni charakterystycznych dla owych pasów (Tabl. 37i).

Datowanie typów zdobień

Prócz przeprowadzonych rozróżnień konstrukcyjnych, „pasy sambijskie” można podzielić na grupy także ze względu na ich ornamentykę. Do pierwszej zaliczają się klamry i sprzączki zaopatrzone w skuwki złożone z ramy, podzielonej w połowie szerokości blaszką, na przedłużeniu której znajdował się zaczep/kolec (Tabl. 13f, 31a). Druga, liczniejsza, grupa obejmuje sprzączki i klamry zaopatrzone w skuwki wypełnione drobnym ażurem (Tabl. 23g, 35i). Podział ten został zaproponowany przez H. Jankuhna (1933a) i ugruntowany w literaturze przez R. Madydę-Legutko. Klamry wydzielone przez nią typu

3a mają proste skuwki, typu 3b – skuwki wypełnione drobnym ażurem (R. Madyda-Legutko 1990a, s. 170–172), sprzączki typu C10 – skuwki proste, typu C11 – wypełnione drobnym ażurem (R. Madyda-Legutko 1987a, s. 18). Między tymi grupami widoczne są wyraźne różnice. Klamrom typu 3b i sprzączkom typu C11 zwykle towarzyszyły prostokątne, ażurowe nakładki mocowane do przeciwległego końca rzemienia. Nakładek takich brak przy klamrach typu 3a i tylko w jednym przypadku taka nakładka wystąpiła przy sprzączce zaliczonej do typu C10 (Tabl. 18d). Ponadto pod skuwkami klamer typu 3b i sprzączek typu C11 niekiedy występowała cienka, brązowa blacha, znajdująca się między skuwką a rzemieniem. Podkładki takie nie są spotykane u klamer typu 3a ani u sprzączek typu C10 (H. Jankuhn 1933a, s. 172, 175, 183–184). Wymienione różnice, zauważalne w obrębie grup klamer i sprzączek, nie mają odzwierciedlenia w ich chronologii, a okazów stylistycznie prostszych (klamer typu 3a i sprzączek typu C10) nie można uznawać za wcześniejsze od okazów bogato ornamentowanych (klamer typu 3b i sprzączek typu C11) (por. R. Madyda 1977, s. 366). Występują one bowiem w grobach obok tych samych form zabytków. Na przykład klamrze typu 3a z Kovrova, z grobu 4 towarzyszyły zapinki typów A.42 i A.61 oraz bransolety odmiany BIA. Takie same ozdoby znaleziono przy klamrze typu 3b pochodzącej z Vetrova (patrz katalog). Sprzączka typu C10 została znaleziona w miejscowości Putilovo, w grobie 1 obok zapinek typów A.60 i A.62. Zabytki takie towarzyszyły także sprzączce typu C11 w Kovrovie, w grobie 28 (patrz katalog).

Wśród sprzączek „pasów sambijskich” wyróżnia się pochodząca z Āroslavskoe, stan. IV, z grobu 20 (Tabl. 4c). R. Madyda-Legutko (1987a, s. 18) wydzieliła na jej podstawie typ C12. Sprzączka ta zamiast ażurowej skuwki ma litą, cienką blaszkę, zdobioną ornamentem trybowanym oraz wybijanymi parami koncentrycznych kółek. Podobnie zdobiona jest znaleziona w grobie nakładka (Tabl. 4d). Stylistycznie zbliżone do nich są, niewypełnione ażurem, skuwka klamry i nakładka z miejscowości Berezovka (Tabl. 5p). Nawiązując do typologii klamer autorstwa R. Madydy-Legutko (1990a), wspomnianą klamrę proponuję określić typem 3c, mając nadzieję, że w przyszłości przybędzie podobnych znalezisk.

Uwagi dotyczące wyposażenia towarzyszącego „pasom sambijskim”. Rekonstrukcja stroju

Opublikowany przez H. Jankuhna katalog znalezisk „pasów sambijskich” zawierał tylko bardzo ogólne informacje dotyczące towarzyszącego im wyposażenia (H. Jankuhn 1933b, s. 220–225). Obecnie, dzięki dostępowi do materiałów archiwalnych (SMB-PK/MVF, IXd 8; C. Engel, R. Grenz, *Spuścizna*; M. Jahn, *Spuścizna*; H. Jankuhn, *Spuścizna*; M. Schmiedehelm, *Spuścizna*; O. Tischler,

Spuścizna), możliwe stało się zrekonstruowanie zespołów grobowych zawierających owe pasy (patrz katalog; Tabl. 3–40). Bogate zestawy tworzących je ozdób pokazują, że w większości pochodziły z pochówków kobiet i jedynie w nielicznych przypadkach natrafiono na elementy wyposażenia, które sugerowały, że „pas sambijski” złożono w grobie razem z mężczyzną.

W Kar'ernoie, w grobie 13 znaleziono elementy „pasa sambijskiego” oraz grot włóczni (patrz katalog), którego przynależność do zespołu grobowego nie jest pewna, ponieważ leżał poza brukiem przykrywającym obiekt (patrz Prussia 8, 1883, s. 49; por. H. Jankuhn 1933a, s. 187; 1933b, s. 225). W Hrustal'noe natomiast, w grobie XVIIIIf, obok zestawu ozdób – trzech zapinek typu A.72, dwóch bransolet odmiany BIA i szklanych paciorków – znaleziono m.in. fragmenty noża, ostrogi i wędzidła (patrz katalog). Obecność dużej liczby ozdób sugeruje, że pochowano tu kobietę, a uzbrojenie i elementy rzędu końskiego wskazują na pochówek mężczyzny. Brak zachowanych kości i analiz antropologicznych nie pozwalają na rozstrzygnięcie tego problemu. Niewykluczone, że grób ów zawierał dwa pochówki – kobiety i mężczyzny (por. H. Jankuhn 1933a, s. 187–188, przyp. 57).

Zdaniem Martina Jahna z Kovrova, z grobu 1, w którym znaleziono „pas sambijski” i bogaty zestaw ozdób (patrz katalog), pochodzi umbo typu J5 (Tabl. 11j – M. Jahn 1916, s. 170; W. Nowakowski 1996, s. 18, tabl. 6:5; M. Jahn, *Spuścizna*) i być może siekierka (Tabl. 11i – M. Jahn, *Spuścizna*). Informacji tych nie potwierdzają źródła archiwalne (SMB-PK/MVF, IXd 8, PM-A 245/1; H. Jankuhn, *Spuścizna*). Zabytki te nie zostały wymienione także w publikacji cmentarzyska (O. Tischler, H. Kemke 1902, s. 15). Zamieszczono w niej jednak wzmiankę mówiącą, że w grobie tym pochowano mężczyznę (O. Tischler, H. Kemke 1902, s. 25). Prawdopodobnie stwierdzono to na podstawie obecności uzbrojenia. Niewykluczone, iż tarczę włożono do grobu kobiety lub, jak sugerował M. Jahn (*Spuścizna*), pochowano w nim dwie osoby – kobietę i mężczyznę. Obecnie nie ma jakichkolwiek przesłanek do rozstrzygnięcia tego problemu.

Bogaty zestaw uzbrojenia – imacz typu J9, półkuliste umbo i ostroga nitowana – towarzyszył klamrze z grobu A z Kar'ernoie (patrz katalog). Jednak, jak wcześniej wspomniano, jej przynależność do grupy „pasów sambijskich” jest wątpliwa.

Omawianym pasom w grobach niekiedy towarzyszyły noże (Hrustal'noe, grób XVIIIIf; Kovrovo, groby 4 i 30; Povarovka, grób F (2107); Putilovo, grób 15). Najpewniej były narzędziami, a nie bronią. Za wskazówkę mówiącą o funkcji noży zwykle uznaje się informację o ich długości i przyjmuje, że długie, liczące ponad 20–25 cm (J. Okulich 1958, s. 102–103; W. Nowakowski 1994, s. 386) egzemplarze mogły być używane w walce, a także, że funkcję taką mogły pełnić krótsze noże, o ile znaleziono przy nich

uzbrojenie (K. Godłowski 1977, s. 93; M. Karczewski 1999, s. 103; por. B. Kontny 2007, s. 74–75). Sugerowano również, by za „noże bojowe” uznać egzemplarze, których długość ostrza nie przekracza kilkunastu centymetrów, pod warunkiem, że były ornamentowane (M. Karczewski 1999, s. 104; por. B. Kontny 2007, s. 75). Egzemplarze pochodzące z Hrustal'noe i z Kovrova, z grobu 4 były silnie zniszczone, a długość zachowanych fragmentów wynosiła 10,2 cm i 7,9 cm. Wymiary pozostałych noży nie są znane, ale wedle źródeł, znalezione w Povarovce i Kovrovie, w grobie 30, były niewielkie (G. Bujack 1883, s. 127; O. Tischler, H. Kemke 1902, s. 18). Informacje o wymiarach noży towarzyszących „pasom sambijskim” nie dają więc żadnych podstaw do ich uznania za elementy uzbrojenia. Pomocne nie są także informacje dotyczące ornamentyki, ponieważ okazy towarzyszące „pasom sambijskim” prawdopodobnie nie były zdobione. Co prawda, nóż pochodzący z Putilova, z grobu 15, został opisany jako *Messer m. Bronzegriff* (H. Jankuhn, *Spušćizna*; O. Tischler, *Spušćizna*), ale wobec braku analogii niewykluczone, że chodziło nie o brązową rękojeść, ale o przywarty fragment nieokreślonego przedmiotu brązowego.

Jak wspomniano, „pasy sambijskie” najczęściej znajdowano w grobach zawierających bogaty zestaw ozdób, sugerujący, że były noszone przez kobiety (H. Jankuhn 1933a, s. 187; 1950, s. 55). W literaturze wielokrotnie podejmowano próby rekonstrukcji stroju mieszkank Półwyspu Sambijskiego noszonego we wczesnym okresie wpływów rzymskich (np. J. Okulicz 1973, s. 375; 1976, s. 188; M. Tempelmann-Mączyńska 1987, s. 4–5, 10–11, ryc. 10a; W. Nowakowski 1996, s. 55–56). Dotychczas opierano się jednak na materiałach wcześniej publikowanych, a obecny dostęp do źródeł archiwalnych pozwala na uszczegółowienie wcześniejszych ustaleń.

Materiały archiwalne dostarczyły planów kilku grobów szkieletowych, z których pochodzą omawiane pasy. Zaznaczono na nich miejsca znalezienia poszczególnych zabytków (Tabl. 3a, 4a, 15b.c, 18b, 32a.b). Plany te tylko nieznacznie ułatwiają pracę nad rekonstrukcją stroju bowiem zwykle w grobach nie znajdowano kości (uległy rozkładowi), więc trudno stwierdzić, w którym miejscu na ciele pierwotnie spoczywały ozdoby. Ponadto, ze względu na wspomniane procesy tafonomiczne, zabytki mogły ulec przemieszczeniu. Kolejnym problemem jest to, że trudno stwierdzić czy wszystkie znalezione w grobach ozdoby były związane ze strojem, czy też niektóre np. spinały całun (por. M. Tempelmann-Mączyńska 1987, s. 13). Taką funkcję mogła mieć jedna z zapinek znalezionych w Ároslavskoe, w grobie 3, leżąca w pobliżu „pasa sambijskiego”. Dwie pozostałe, pochodzące z grobu, najpewniej spinały strój na ramionach (patrz katalog; Tabl. 3a). Być może całun spinała również jedna z zapinek znalezionych w Kovrovie, w grobie 11b (Tabl. 16n) oraz igła z Ároslavskoe, z grobu 20 (Tabl. 5c) – ozdób nie zna-

leziono bowiem w okolicach klatki piersiowej (patrz katalog; Tabl. 4a, 15b). W nielicznych przypadkach wyposażenie znajdowało się w złożonych do grobu pojemnikach, więc również trudno je wiązać ze strojem zmarłej. Do pojemnika włożono „pas sambijski” i zapinki znalezione w Berezovce (T. Ibsen, K. Skvorzov 2005, s. 410) oraz ozdoby pochodzące z miejscowości Gur'evsk. Ponadto fragmenty pojemnika znajdowały się w Hrustal'noe, w grobie LII (H. Jankuhn 1933a, s. 192).

W grobach „pasom sambijskim” zwykle towarzyszą zapinki, na ogół jest ich kilka – najczęściej dwie lub cztery, a maksymalnie pięć (Ryc. 2¹⁴). Zwykle znajdowane są zapinki zaliczane dziś do typów A.60–62 oraz do typu A.42. Na ogół kobiety noszące omawiane pasy spinały strój wyłącznie zapinkami typów A.60–62 i rzadko zamiast nich nosiły inne. Często jednak używały zarówno zapinek zaliczanych do typów A.60–62, jak i prezentujących inne typy. Zastanawiające jest, że rzadko „pasom sambijskim” towarzyszyły popularne w kulturze Dollkeim-Kovrovo w fazie B₂ zapinki wariantu 2. typu A.72 (patrz W. Nowakowski 1989, s. 145, 148, 156, ryc. 2; 1991, s. 52, 65, ryc. 3; 1996, s. 49, 155–156, mapa 4). Pochodzą co prawda z Hrustal'noe, z grobu XVIII.f, ale znalezione przy nich elementy uzbrojenia, nie pozwalają na jednoznaczne łączenie zapinek ze strojem kobiety (patrz katalog). Zapinka typu A.72 towarzyszyła również sprzączce z dawn. *Warengen* – prawdopodobnie jednak zabytki te nie pochodziły z grobu, a ze skarbu/depozytu (patrz katalog). Ponadto, jak napisano wcześniej, owa sprzączka mogła nie stanowić elementu „pasa sambijskiego”. Zapinka typu A.72 została znaleziona również w dawn. *Lehndorf*, ale nie udało się stwierdzić czy towarzyszył jej „pas sambijski” (patrz katalog).

W przynajmniej czterech grobach zawierających „pasy sambijskie” znaleziono koliste zapinki tarczowate wykonane z trybowanej blachy (Kovrovo, groby: 4, 14a, 30; Putilovo, grób 1)¹⁵. Przyjęto, że tego typu ozdoby spinały nakrycie głowy – czepiec lub chustę (patrz J. Heydeck 1909, tabl. XXXVI; A. Bezenberger, F. E. Peiser 1914, s. 230; H. Jankuhn 1950, s. 56). W grobie 14a z Kovrova zapinka (Tabl. 19a) prawdopodobnie leżała w pobliżu głowy. Miejsca znalezienia pozostałych zapinek tarczowatych, towarzyszących „pasom sambijskim”, nie są znane, ale najpewniej ozdoby te były także związane z nakryciem głowy. Zabytki te od innych fibul tarczowatych znanych ze strefy bałtyckiej odróżnia specyficzna konstrukcja. Do ich spodniej strony, przy pomocy nitów, przymocowane było uszko, w którym zawieszano uszko igły. Po przeciw-

¹⁴ W tabeli uwzględniono tylko te obiekty, co do których nie było wątpliwości, że ich wyposażenie zostało przemieszane lub zdekompletowane.

¹⁵ Fragmenty zapinki tarczowatej pochodzą również z dawn. *Lehndorf* (Tabl. 25f.g), ale nie jest pewne czy zostały znalezione w tym samym obiekcie, co „pas sambijski” (patrz katalog).

	Σ	A.42	A.60-62	A.III.3	A.72	A.88-93	A.V.8	inne
Âroslavskoe IV, gr. 1	3		3					
Âroslavskoe IV, gr. 20	2		2					
Berezovka	2						2	
Hrustal'noe, gr. XVIII.f	3				3			
Hrustal'noe, gr. XXI	2	1 (?)	1 (?)					
Hrustal'noe, gr. LII	2					1		1
Kar'ernoje, gr. 13	–							
Kovrovo, gr. 1	4	4						
Kovrovo, gr. 4	4	2	2					
Kovrovo, gr. 11a	2		2					
Kovrovo, gr. 11b	5	2	2					1
Kovrovo, gr. 14a	4		3					1
Kovrovo, gr. 26	4		3	1				
Kovrovo, gr. 28	4		4					
Kovrovo, gr. 30	1		1					
Krasnodonskoe	1		1					
Lugovskoe, gr. A (18)	–							
Povarovka, gr. F (2107)	5		1			2	2	
Putilovo, gr. 1	4		4					
Putilovo, gr. 15	4	3	1					
Tülenino	2							2
Vetrovo	3 (?)	1	1	1 (?)				

Ryc. 2. Tabela współwystępowania w grobach „pasów sambijskich” i zapinek
Fig. 2. Co-occurrence of Samland belts and brooches in grave assemblages

ległej stronie, przy pomocy jednego lub dwóch nitów, przymocowywano pochewkę (Tabl. 19a). Zapinki o opisanej konstrukcji były znajdowane na ogół na Półwyspie Sambijskim (patrz O. Tischler, H. Kemke 1902, s. 16–19, tabl. VIII:1–3; A. Bezenberger 1909a, s. 48, ryc. 21, tabl. X; J. Heydeck 1909, s. 214, tabl. XXXVI:a; A. Bezenberger, F. E. Peiser 1914, s. 230, ryc. 80; H. Jankuhn 1933b, s. 220; 1950, s. 63, ryc. 8a) a rzadko poza nim – jedna fibula pochodzi z Kar'ernoje, z grobu 26 (A. Bezenberger 1909a, s. 48; H. Jankuhn, *Spuścizna*), i jedna z Muntowa, pow. mrągowski (dawn. *Alt-Muntowen, Kr. Sensburg*), z grobu XV (W. Gaerte 1929, ryc. 202; W. Nowakowski 2004, s. 206, tabl. VIII:3–5), na terenie kultury bogaczewskiej. Z nakryciem głowy kobiet noszących „pasy sambijskie”

prawdopodobnie można wiązać także brązowe kółka znalezione w Kovrovie w grobach 11a i 11b (Tabl. 17f.g) oraz być może dwie koliste „aplikacje” z Kovrova, z grobu 30 (Tabl. 23d.e)¹⁶.

„Pasom sambijskim” niekiedy towarzyszyły pierścionki (Âroslavskoe, grób 20; Berezovka; Kovrovo, grób 28; Povarovka, grób F (2107); Putilovo, grób 1)¹⁷, natomiast

¹⁶ Przynależność aplikacji „czepca” grupy BIIID (Tabl. 3s) do zespołu z grobu 3 z Âroslavskoe jest wątpliwa (patrz katalog).

¹⁷ Fragmenty, które mogły pochodzić od pierścionków, znajdowały się także w Kovrovie, w grobie 26 (Tabl. 20j), i w Vetrovie (Tabl. 35n), ale nie można wykluczyć, że były to ułamki innych przedmiotów. Dwa pierścionki znaleziono w Gur'evsku, nie udało się jednak stwierdzić czy pochodzą z tego samego obiektu, co „pas sambijski” (patrz katalog).

bardzo często bransolety odmiany BIA (Berezovka; Hrusstal'noe, grób XVIII.f; Kovrovo, groby: 1, 4, 11a, 11b, 14a, 26, 28; Lugovskoe, grób A (18); Putilovo, grób 15; Tülenino; Vetrovo)¹⁸. Kobiety na ogół nosiły parę bransolet i jedynie w Lugovskoe znaleziono cztery egzemplarze¹⁹. Bransolety odmiany BIA koncentrowały się na terenie kultury Dollkeim-Kovrovo (H. Jankuhn 1933b, s. 207–208; 1950, s. 56, ryc. 4), gdzie prawdopodobnie były wytwarzane. Sporadycznie jednak znajdowane są na innych obszarach (H. Jankuhn 1933b, s. 208, przyp. 132–133; 1950, s. 56, 63) – nieliczne egzemplarze pochodzą z terenów: kultury wielbarskiej – np. z Ciepłego, z grobu 39 (A. Schmidt 1902, s. 110, tabl. VIII:9), i z Ulków, pow. gdański, z grobu 95 (M. Tuszyńska 2005, s. 35, 52, tabl. XXXVII/95:3), kultury przeworskiej – z Lysek, pow. rybnicki (dawn. *Lissek, Kr. Rybnik*; M. Jahn 1919, s. 115, ryc. 24), kultury bogaczewskiej – z Koczka, stan. II, z grobu 125 (H. Jankuhn, *Spuścizna*) oraz grupy zachodniolitewskiej – np. z Barzdūnai, raj. Šilutė (dawn. *Barsduhnen, Kr. Heydekrug*), z grobu III (A. Bezenberger 1900, s. 114; R. Banytė-Rowell 2009, s. 53, ryc. 3:12.13; H. Jankuhn, *Spuścizna*).

Bogactwem uderzają noszone przez mieszkanki Półwyspu Sambijskiego kolie, złożone z rozmaitych szklanych paciorków, zwykle prezentujących typy: TM12, TM162-163, TM223g, TM287b, TM291, TM355 i TM387a-b oraz z paciorków brązowych – na ogół w kształcie profilowanych kółek. Natomiast rzadkość stanowiły paciorki bursztynowe, które znaleziono tylko w trzech grobach (Åroslavskoe, grób 20; Kovrovo, grób 11a; Putilovo, grób 15). Nie powinno to jednak zaskakiwać, ponieważ w fazie B₂, w kulturze Dollkeim-Kovrovo paciorki bursztynowe nie były popularne – np. w skład okazałej kolii znalezionej w Åroslavskoe, w grobie 29, złożonej z aż 439 paciorków typu TM387a-c oraz z innych paciorków szklanych i brązowych, wchodził tylko jeden paciorek bursztynowy (H. Jankuhn 1939, s. 259).

Zastanawiające jest natomiast, że przy „pasach sambijskich” nie są znajdowane naszyjniki z trąbkowatymi zakończeniami²⁰ – zabytki uznawane za jeden z wyznacz-

¹⁸ Bransolety takie znaleziono również w miejscowościach: Gur'evsk, dawn. *Lehndorf, Povarovka*, w grobie X, i dawn. *Warengen*, jednak nie wiadomo, czy pochodziły z obiektów z „pasami sambijskimi” (patrz katalog).

¹⁹ Aż sześć takich bransolet pochodzi z dawn. *Warengen*, ale najprawdopodobniej nie stanowiły wyposażenia grobu, a część skarbu/depozytu, więc trudno łączyć je ze strojem jednej osoby (patrz katalog). Ponadto towarzysząca im sprzączka może nie należeć do grupy „pasów sambijskich”.

²⁰ Dwa takie naszyjniki pochodzą z dawn. *Warengen*, ale nie jest pewne czy towarzysząca im sprzączka stanowiła element „pasa sambijskiego”. Ponadto zabytki te trudno wiązać ze strojem jednej osoby, ponieważ prawdopodobnie wchodziły w skład skarbu/depozytu (patrz katalog). Fragmenty naszyjników znaleziono również w Jakubowie (patrz katalog) i być może w Kar'ernoie, w grobie A (Tabl. 37e – patrz katalog), ale

ników najstarszej fazy kultury Dollkeim-Kovrovo, często występujące w grobach kobiet (patrz M. Schmiedehelm 1931, s. 400, ryc. 4; H. Jankuhn 1933b, s. 208–210, 225, ryc. 21; 1950, s. 57, ryc. 12; W. Nowakowski 1996, s. 48, tabl. 107). Większość egzemplarzy pochodzących z obszaru omawianej kultury datowana jest analogicznie, jak „pasy sambijskie” – na rozwiniętą fazę B₂ (por. H. Jankuhn 1933b, s. 210; 1950, s. 57). Prawdopodobnie pojawiły się jednak na Półwyspie Sambijskim nieco wcześniej od owych pasów, ponieważ znane są z pewnie datowanych na fazę B_{2a} zespołów. Znalezionemu w dawn. *Eisliethen, Kr. Fischhausen*, stan. II, w grobie 4 towarzyszyły zapinki typów A.238, A.57 i wariantu 1. typu A.72 (A. Jentszsch 1896, s. 122, tabl. II:6, 12; O. Almgren 1923, s. 217), a pochodzącemu z grobu 5 – zapinki typu A.57 (A. Jentszsch 1896, s. 122, tabl. II:25; H. Jankuhn, *Spuścizna*). Skoro chronologia pasów i naszyjników jest zbliżona i obie formy ozdób były popularne wśród przedstawicielek kultury Dollkeim-Kovrovo, a nie są znajdowane w tych samych grobach, można zaryzykować stwierdzenie, że naszyjnik nie pasował do konwencji stroju, w którego skład wchodził „pas sambijski”. Potwierdzeniem istnienia różnych koncepcji sambijskiego stroju w fazie B₂, jest także fakt niewystępowania w tych samych grobach dwóch innych, niezwykle popularnych na obszarze kultury Dollkeim-Kovrovo, ozdób – zapinek typów A.42 i wariantu 2. typu A.72, między którymi, na podstawie dostępnych źródeł, nie można wykazać różnicy chronologicznej²¹.

Jak wykazano, kobiety noszące „pasy sambijskie” zwykle dekorowały ubiór innymi, licznymi ozdobami – kilkoma zapinkami, bransoletami, okazałymi koliami, a nakrycia głowy – zapinkami tarczowatymi. Groby, w których znaleziono omawiane pasy, zawierają bardzo powtarzalne zespoły zabytków, więc wydaje się, że można zaryzykować stwierdzenie, iż w II wieku n.e. na Półwyspie Sambijskim istniał określony kanon wyposażania zmarłych. Bogactwo inwentarza towarzyszącego „pasom sambijskim” sugeruje, że były one noszone przez przedstawicielki elity. Hipoteza ta wydaje się uzasadniona, ponieważ prawdopodobnie bogactwo zabytków znajdujących we wczesnorzymskich sambijskich grobach może być powiązane ze statusem społecznym zmarłego (por. J. Okulicz 1973, s. 377–388).

Na niektórych nekropolach kultury Dollkeim-Kovrovo, wśród grobów datowanych na fazę B₂, spotykane są

brak podstaw by łączyć je z grupą naszyjników o trąbkowatych zakończeniach. Ponadto znalezione przy nich elementy pasa prawdopodobnie nie pochodziły od „pasów sambijskich”.

²¹ Jedynym obiektem, w którym zapinki typów A.42 i A.72 wystąpiły obok siebie, jest tzw. *Depotfund* z dawn. *Warengen*. Nie można jednak stwierdzić czy były one przypisane do stroju jednej osoby, ponieważ obiekt ten prawdopodobnie nie był grobem, a skarbem/depozytem (patrz katalog).

zarówno ubogo, jak i bogato wyposażone. Przykładem może być stanowisko w Putilowie (A. Chilińska 2009), na którym odkryto groby kobiet zawierające m.in.: „pasy sambijskie”, zapinki typów: A.42, A.109, wariantu 2. typu A.72 i serii A.III.3, zapinki tarczowate, aplikacje „czepca” grupy BIA i inne aplikacje stroju, bransolety odmiany BIA, pierścionki, kolie paciorków szklanych i brązowych oraz naszyjnik z trąbkowatymi zakończeniami²². Na cmentarzysku odkryto także okazale wyposażony grób z pochówkami mężczyzny i konia, w którym znaleziono m.in.: zapinkę typu A.60 i prawdopodobnie zapinkę serii A.III.3, żelazne umbo typu J5 o brzegu wyłożonym brązową blachą, mocowane pierwotnie do tarczy przy pomocy brązowych nitów, fragmenty żelaznego imacza typu J7/8 inkrustowanego brązem, fragment brązowo-żelaznego okucia brzegu tarczy, dwa groty, wędzidło oraz fragmenty uzdy²³. Z wymienionymi grobami kontrastowały ubogo wyposażone, zawierające niewielkie przystawki, przy których znajdowano fragmenty brązowych lub żelaznych przedmiotów i pojedyncze zabytki – nakładkę na pas, nóż²⁴. Prawdopodobne jest, że na cmentarzysku w Putilowie, w grobach z licznymi darami, pochowano przedstawicieli miejscowej elity, a w grobach niemal pozabawionych wyposażenia – uboższą część społeczności. Wydaje się, że skoro można mówić o rozwarstwieniu społecznym czy raczej majątkowym ludności użytkującej dane cmentarzysko, uzasadnione jest także wydzielenie horyzontu grobów elity mieszkańców Półwyspu Sambijskiego w fazie B₂. „Pasy sambijskie” prawdopodobnie były jedną z ozdób noszoną przez najbogatszą warstwę kobiet.

Zasięg występowania elementów „pasów sambijskich”

Zasięg występowania sprzączek i klamer „pasów sambijskich” ogranicza się do obszaru kultury Dollkeim-Kovrovo, ze szczególną koncentracją na Półwyspie Sambijskim (Tabl. 1 – por. H. Jankuhn 1933a, ryc. 15; 1950, ryc. 3). Problematycznym jest jedyne znalezisko z obszaru kultury bogaczewskiej – z Jakubowa (patrz katalog). W grobie 169 znaleziono fragment zabytku opisany przez Martę Schmiedehelm jako *Br. Fragm. von durchbrochene*

²² Putilovo, groby: 1, 2, 15, 29c, 400 (patrz katalog; O. Tischler 1891, s. 22; A. Bezenberger 1896, s. 47, 54; O. Almgren 1923, s. 151, 158, 171, 216; H. Jankuhn 1950, s. 63, ryc. 8a,b; SMB-PK/MVF, IXd 8, PM-A 1839/1; C. Engel, R. Grenz, *Spušcizna*; H. Jankuhn, *Spušcizna*; M. Schmiedehelm, *Spušcizna* 7.25, VM Arkk 50/1925; O. Tischler, *Spušcizna*).

²³ Putilovo, grób 8 (M. Jahn 1916, s. 171, 178, 180, 191, 254–255; W. Nowakowski 1996, s. 35, tabl. 61:2–5; SMB-PK/MVF, IXd 8, PM-A 1839/1; M. Jahn, *Spušcizna*; H. Jankuhn, *Spušcizna*; O. Tischler, *Spušcizna*).

²⁴ Putilovo, groby: 5, 11a, 396 (SMB-PK/MVF, IXd 8, PM-A 1839/1; C. Engel, R. Grenz, *Spušcizna*; H. Jankuhn, *Spušcizna*; O. Tischler, *Spušcizna*).

*Gürtelschnalle samland. Typus?*²⁵ (Tabl. 37a – M. Schmiedehelm, *Spušcizna* 7.25). Towarzystwo mu m.in. brązowe nakładki o łódeczkowatych kabłąkach (Tabl. 37b). Schematyczny szkic owej *Gürtelschnalle* uniemożliwia jednoznaczne uznanie jej za element „pasa sambijskiego”. Argumentem przeciw wiązaniu jej z tymi pasami jest fakt, iż H. Jankuhn nie uwzględnił jej w swojej monografii (1933a) ani w swoich zapiskach (H. Jankuhn, *Spušcizna*). Nie można jednak wykluczyć, że zabytek rzeczywiście był „pasem sambijskim” i wówczas najpewniej stanowiłby import z obszaru kultury Dollkeim-Kovrovo.

Łódeczkowate nakładki na pas zbliżone do typu K, stanowiące częsty element „pasów sambijskich”, występowały na rozleglejszym terytorium niż sprzączki i klamry tych pasów. Znajdowane są bowiem także na obszarze kultury bogaczewskiej – w Bartlikowie, pow. giżycki (dawn. *Bartlickshof, Kr. Lötzen*), w grobach: 4, 5, 65 i 412 (H. Kemke 1900, s. 110–111, 118, tabl. III:4; M. Schmiedehelm, *Spušcizna* 7.25) oraz w Bogaczewie-Kuli, pow. giżycki (dawn. *Bogatzewen/Kullabrücke, Kr. Lötzen*), w grobie 63 i w plamach z przepaloną ziemią nr 140, 148 i 310 (J. Okulicz 1958, s. 98, tabl. IV:2.3). Być może stanowiły importy z Półwyspu Sambijskiego. Na terenie kultury bogaczewskiej występowały również nakładki o łódeczkowatych kabłąkach i trapezowatych zakończeniach, podobne do tych, które wchodziły w skład niektórych „pasów sambijskich” (Tabl. 7d, 26c.d). Pochodzą m.in. z Mojtyn, pow. mławowski (dawn. *Moythienen, Kr. Sensburg*), z grobu 56 (E. Hollack, F. E. Peiser 1904, s. 51, tabl. V) i Bogaczewa-Kuli – z grobu 5 oraz z wykopu próbnego (J. Okulicz 1958, s. 98; por. R. Madyda-Legutko 1987b, s. 27).

Inne ażurowe elementy pasów

Z faz B₂/C₁–C_{1a} i C z obszaru kultury Dollkeim-Kovrovo pochodzą różne ażurowe elementy pasów (H. Jankuhn 1933a, s. 197–199), które trudno włączyć do grupy „pasów sambijskich”, ale niektóre mogą stanowić jej derywaty. Ażurowa płytką z dawn. *Tengen, Kr. Heiligenbeil*, z grobu 39 (R. Klebs 1877, s. 61, tabl. II:11; BA 1880, tabl. 12:486) jest pod względem ornamentyki zbliżona do znalezionej w Tülenino (Tabl. 34d). Towarzystwo jej nakładki podobne do obecnych na „pasach sambijskich” (R. Klebs 1877, s. 61, tabl. II:12). Zapinki typu A.96 określają jej metrykę na fazę B₂/C₁–C_{1a}, więc pas z dawn. *Tengen* jest datowany analogicznie, jak pochodzący z Tülenino. Nie można go jednak włączyć do grupy „pasów sambijskich”, ponieważ jego elementy wykonano z żelaza, a nie z brązu. Ponadto w grobie nie znaleziono ani sprzączki, ani klamry, nie wiadomo więc, jak ów pas zapinano. Na tym samym stanowisku w grobie 35 odkryto fragment brązowej sprzączki

²⁵ Dziękuję Pani dr Annie Juga-Szymańskiej za udostępnienie fiszki i za pomoc w tłumaczeniu tekstu.

zaopatrzonej w ażurową skuwkę, a także fragment brązowej, ażurowej nakładki (R. Klebs 1877, s. 59, tabl. II:2). Konstrukcja sprzączki jest jednak inna od typowej dla „pasów sambijskich”. Brązową, ażurową nakładkę oraz nakładki o łódeczkowatych kabłąkach i trapezowatych końcach znaleziono w miejscowości Grač'evka, raj. Zelenogradsk (Грачьевка, рай. Зеленоградск, dawn. *Craam, Kr. Fischhausen*), w grobie 5 (W. Gaerte 1929, s. 232, ryc. 174d; H. Jankuhn 1933a, s. 197). Towarzysząca im brązowa sprzączka z żelazną ośką (H. Jankuhn, *Spušćizna*) różni się od sprzączek „pasów sambijskich” – należy do typu G25 (patrz R. Madyda-Legutko 1987a, s. 51, tabl. 15:25). Również poza obszarem kultury Dollkeim-Kovrovo znajdowane są ażurowe elementy pasów (patrz np. W. Gaerte 1929, ryc. 173b, 174a–c; H. Jankuhn 1933a, s. 197, 199; J. Okulicz 1976, s. 196–197, ryc. 8; R. Madyda-Legutko 1987b, s. 28, przyp. 47–51; 2009). Nie prezentują jednak konstrukcji właściwej „pasom sambijskim”, niektóre robiono z żelaza, inna też jest ich stylistyka.

Uwagi końcowe

Niniejszy artykuł stanowi próbę podsumowania dotychczasowych ustaleń dotyczących „pasów sambijskich”. Katalog tych zabytków opublikowany przez H. Jankuhna (1933b, s. 220–225) zawierał dość lakoniczne informacje dotyczące towarzyszącego im wyposażenia, podając np. *3 Fibeln. 2 Armbänder. 1 Perle. 1 eiserne Trense. 1 eisernes Messer. 1 eiserne Schnalle. 1 eiserner Sporn. 1 Gürtelschnalle (Riemenkappe 8,0×4,7 cm)* (H. Jankuhn 1933b, s. 223). Dzięki obecnemu dostępowi do źródeł archiwalnych możliwe stało się dokładniejsze odtworzenie zespołów grobowych, w których owe pasy zostały znalezione. W zamieszczonym w niniejszym artykule katalogu podano informacje o klasyfikacji typologicznej zabytków towarzyszących „pasom sambijskim”, o ich chronologii, a także, o ile było to możliwe, o miejscach, w których je znaleziono w grobie. Katalog opatrzonego bogatym materiałem ilustracyjnym, w większości przypadków dotychczas nieopublikowanym. Cenne uzupełnienie stanowią opisy grobów i rysunki ich planów, które dowodzą ogromnego zróżnicowania obrządku pogrzebowego na

Katalog obiektów zawierających „pasy sambijskie” i znalezisk luźnych

Zamieszczone w katalogu informacje oparte są przede wszystkim na danych ze źródeł archiwalnych. Autorzy owych źródeł na ogół nie zamieszczali wzmianek o technice zdobienia zabytków, nie podawali ich wszystkich wymiarów i niekiedy pomijali także informację o surowcu. Stąd w katalogu, w opisach obiektów i inwentarzy, brakuje wielu istotnych danych.

Kwestie dotyczące chronologii poszczególnych typów zabytków omówiono w rozdziale poświęconym datowa-

Półwyspie Sambijskim we wczesnym okresie wpływów rzymskich. Problem ten był naturalnie wielokrotnie zauważany przez badaczy (np. E. Hollack 1908, s. 172–173; C. Engel 1933, s. 274–275; H. Jankuhn 1933b, s. 203–204; J. Okulicz 1973, s. 368–373; W. Nowakowski 1996, s. 61–63), ale rzadko publikowano plany grobów – np. dotychczas w literaturze nie ukazały się plany wczesnorzymskich grobów z dawn. *Dollkeim*, więc z jednej z najważniejszych nekropoli kultury Dollkeim-Kovrovo. Ponadto, na podstawie informacji ze źródeł archiwalnych i przedwojennych publikacji, ustalono kto i kiedy pozyskał poszczególne egzemplarze „pasów sambijskich”. Kwestia ta jest istotna przy rozważaniach dotyczących tego, czy inwentarz obiektu można traktować jako zwarty zespół. Wydaje się bowiem, że większym zaufaniem powinno się obdarzać informacje o zabytkach towarzyszących „pasom sambijskim” na stanowiskach w Kovrovie czy w Putilovie, gdzie wykopaliska prowadził O. Tischler, niż o znalezionych przez miejscowych właścicieli ziemskich.

Od momentu opublikowania przez H. Jankuhna znakomitej monografii „pasów sambijskich” (1933a) nastąpił wyraźny rozwój wiedzy o zachodniobałtyjskim kręgu kulturowym (np. J. Okulicz 1958; 1973; 1976; W. Nowakowski 1991; 1996; 2007; A. Bitner-Wróblewska 2007). Odnosnie interesującego nas zagadnienia nie przyniósł on jednak nowych materiałów. Pozostaje ufać, że zmieniają to wyniki badań wykopaliskowych prowadzonych na terenie dzisiejszego obwodu kaliningradzkiego i że w przyszłości opublikowane zostaną informacje o kolejnych egzemplarzach omawianych pasów²⁶. Niedawne wejście do literatury pasa z Berezovki (T. Ibsen, K. Skvorzov 2005, s. 410, ryc. 19) już nieco zmieniło ustalenia dotyczące omawianej grupy zabytków. Jest to jak dotąd jedyny znany „pas sambijski”, który był zapinany przy pomocy klamry zaopatrzonej nie w ażurową, a w litą skuwkę. Prawdopodobnie podobnych egzemplarzy na obszarze kultury Dollkeim-Kovrovo było więcej, o czym świadczy także znalezienie stylistycznie zbliżonej sprzączki w Ároslavskoe. Podstawowa cecha definiująca „pasy sambijskie” – obecność ażurowej skuwki, nie powinna być więc dłużej uznawana za cechę dystynktywną tej grupy zabytków.

niu „pasów sambijskich”. W katalogu najbardziej prawdopodobne datowanie obiektu podano poza nawiasami,

²⁶ W ostatnich latach, w trakcie badań archeologicznych prowadzonych na terenie obwodu kaliningradzkiego znaleziono przynajmniej osiem, dotychczas niepublikowanych, „pasów sambijskich”. Za ustną informację na ich temat serdecznie dziękuję Panu Konstantinovi Skvorzovovi (Калининградский областной историко-художественный музей), nie mam jednak wystarczających danych, by dane te zamieścić w katalogu.

w nawiasach – pełen możliwy przedział chronologiczny, w którym można umieścić obiekt.

Opisane w katalogu zabytki, pochodzące z przedwojennych badań archeologicznych, przechowywane były w *Prussia Museum* w Królewcu (niektóre należały do tzw. *Schausammlung*). Część z nich muzeum przejęło ze starszych zbiorów – z *Physikalisch-Ökonomische Gesellschaft zu Königsberg i.Pr.* oraz z *Ostpreussisches Provinzialmuseum*. Podczas II wojny światowej zabytki uległy rozproszonemu; większość prawdopodobnie zaginęła, część zaś przetrwała i znajduje się obecnie w *Museum für Vor- und Frühgeschichte* w Berlinie²⁷ i w Калининградским областном историко-художественным музее w Kaliningradzie.

1. Āroslavskoe, raj. Zelenogradsk (Ярославское, рай. Зеленоградск), dawn. *Schlakalken, Kr. Fischhausen*, stan. IV

Grób 3

Opis: Grób szkieletowy; przykryty był zniszczonym, dwuwarstwowym brukiem kamiennym (Tabl. 3a). Szkielet (zachowały się tylko zęby) leżał głową na północ. W obiekcie znajdowały się fragmenty drewna (19), najpewniej stanowiące pozostałość po marach/trumnie. Znalezione także elementy „pasa sambijskiego” (1–5). Na północ od nich leżała zapinka (jedna spośród 6–8), a dalej w kierunku północnym – kolia (9–16), zęby, a po ich obu stronach – dwie zapinki (dwie spośród 6–8).
Inwentarz: 1) Br. sprzączka typu C11 (Tabl. 3g); do spodniej strony skuwki przynitowana cienka br. blacha. Na trzonach nitów blaszki (*Gegenplättchen*), do których przylegały fragm. rzemienia. Skuwka zdobiona wzdłuż krawędzi parami rytych (?) linii, kolec – dwoma poprzecznie nacinanymi żeberkami, ramka – nacięciami (*Perlreihe*); dł. 11,2 cm, dł. skuwki 7,5 cm, szer. skuwki 5,5 cm, grub. skuwki 0,15 cm, średn. ramki 3,3 cm. 2) Br. prostokątna, ażurowa nakładka na pas (Tabl. 3f); do jej spodniej strony przynitowana cienka br. blacha. Wzdłuż krótszych brzegów zdobiona parami rytych (?) linii, wzdłuż jednego z dłuższych brzegów jedną taką linią; dł. 7 cm, szer. 5,5 cm, grub. całkowita ok. 0,2 cm, grub. blachy ok. 0,1 cm. 3) 11 br. niezdobionych nakładek na pas zbliżonych do typu K (Tabl. 3e); na trzonach nitów kolisty i kwadratowy blaszki; dł. 6,1–6,6 cm, szer. 0,9–1,4 cm. 4) 7 fragm. prostokątnych, niezdobionych br. nakładek na pas, do których przylegały fragm. rzemienia (Tabl. 3h); maks. dł. 4,5 cm, szer. 0,8 cm, grub. ok. 0,05 cm. 5) Br. kabłączek pierwotnie mocowany do pasa przy pomocy pary nitów (Tabl. 3o); wym. 2,6×2,6 cm, średn. przekroju kabłąka 0,2 cm, szer. zakończeń 0,6 cm. 6) 2 fragm. br. zapinki typu A.60/61 (Tabl. 3b); dł. ok. 7,9 cm. 7) Zachowana częściowo br. zapinka typu A.61 o kabłąku zdobionym dwoma parami koncentrycznych kółek (Tabl. 3c); dł. 7,5 cm. 8) Zachowana częściowo br. zapinka typu A.61 (Tabl. 3d); dł. 7,2 cm. 9) 3 fragm. szklanych paciorków typu TM287b (Tabl. 3i); średn. ok. 1,1 cm. 10) Fragm. szklanego paciorka typu TM287b (?). 11) 7 szklanych paciorków typu TM291b/c (Tabl. 3j); średn. 1,2 cm. 12) 2 fragm. szklanych paciorków typu TM291 (Tabl. 3k). 13) 4 szklane paciorki typów TM387a-b (Tabl. 3l); średn. 0,3–1,1 cm, wys. 0,8–1,1 cm.

²⁷ Te zabytki zachowały oryginalne numery inwentarzowe.

14) Fragm. szklanego paciorka przylegający do br. kółka. 15) Br. nieprofilowane kółko (Tabl. 3n); średn. 1,1 cm. 16) 19 br. profilowanych kółek (Tabl. 3m); średn. 0,9–1,25 cm. 17) Fragm. br. niezdobionego pierścienia z taśmy (Tabl. 3r); dł. ok. 2,5 cm, szer. ok. 0,4 cm, grub. 0,1 cm. 18) 3 fragm. br. przedmiotów (Tabl. 3p) – igieł zapinek (?); dł. 1,8–3,7 cm, grub. 0,1–0,2 cm. 19) Fragm. drewna. 20) Br. aplikacja „czepca” grupy BIIID (Tabl. 3s); dł. 1,2 cm, szer. 0,55 cm.

Chronologia: B₂ (B₂–B₂/C₁–C_{1a}).

Badania: Prace wykopaliskowe C. Kretschmanna, 1893 r.

Zbiory: PM 15619–15631.

Źródła: H. Jankuhn 1933a, s. 168–169, 172, tabl. II:2; 1933b, s. 222; 1939, s. 248, ryc. 7, tabl. I:1; H. Jankuhn *Spuścizna*.

Uwagi: Nie można stwierdzić, czy z obiektu pochodzi aplikacja „czepca” (20). Z informacji podanych przez H. Jankuhna (*Spuścizna*) wynika, że w *Prussia Museum* przechowywano ją w skrzyni wraz z pochodzącymi z grobu zębami szkieletu i fragmentami drewna (19). Była pozbawiona nr inwentarza.

Grób 20

Opis: Grób zawierał dwa pochówki – szkieletowy i ciałopalny; przykryty był brukiem kamiennym, pierwotnie kolistym, zniszczonym od strony zachodniej (Tabl. 4a). W centralnej części bruk składał się z trzech warstw. Pod najniższą znaleziono niewielką ilość przepalonych kości. Pod nimi znajdowała się warstwa ziemi, a pod nią pochówek szkieletowy. Szkielet prawdopodobnie leżał zwrócony głową na północ (zachowało się niewiele kości). W obiekcie znaleziono elementy „pasa sambijskiego” (1–4), w pobliżu których leżały nieprzepalone ludzkie kości. Nad i pod „pasek sambijskim” znaleziono fragmenty drewna (24), a pomiędzy nimi ziarna (22). Na północ od „pasa sambijskiego” leżała igła (20), a dalej w kierunku północnym – kolia paciorków (8–19). Przy kolii, po zachodniej i wschodniej stronie, znaleziono dwie zapinki (5, 6).

Inwentarz: 1) Br. sprzączka typu C12 (Tabl. 4c); pod skuwką duży fragment rzemienia. Kolec odlany wraz z poprzecznie usytuowaną, prostokątną płytką, zdobioną rytymi (?) liniami, przy pomocy trzech nitów połączoną z pozostałą częścią skuwki, wykonaną z cienkiej trybowanej blachy; konstrukcję wzmacnia dolna część kolca. Skuwka zdobiona ornamentem trybowanych półksiężyców i kół oraz parami koncentrycznych wybijanych kółek; dł. 14,2 cm, dł. skuwki 10 cm, maks. szer. skuwki 5,4 cm, grub. skuwki 0,1 cm, średn. ramki 3,4 cm. 2) Br. nakładka na pas zdobiona wzorem trybowanych półksiężyców i kół oraz parami koncentrycznych wybijanych kółek (Tabl. 4d); do nitów przylegały fragm. rzemienia; dł. 8,5 cm, maks. szer. 5 cm, grub. 0,1–0,2 cm. 3) 6–7 br. nakładek na pas zbliżonych do typu K zdobionych w połowie długości kabłąków trzema rytymi (?) liniami (Tabl. 4b); na trzonach nitów fragm. blaszek i fragm. rzemienia; dł. 5,4–5,7 cm, maks. szer. 1,1 cm. 4) 3–4 br. nakładki na pas zbliżone do typu K, zdobione w połowie długości kabłąków dwoma rytymi (?) liniami; na trzonach nitów fragm. blaszek i fragm. rzemienia; dł. 5,4–5,6 cm. 5) Br. zapinka typu A.61 z cięciwą owiniętą wokół kabłąka (Tabl. 5a); dł. 6,8 cm. 6) Zachowana częściowo br. zapinka typu A.61 (Tabl. 5b); dł. 7,5 cm. 7) Br. pierścionek typu B31 o zdobionych końcach (Tabl. 5d); średn. 2,3 cm. 8) 4 owalne paciorki bursztynowe (Tabl. 5e); średn. 1,3–1,7 cm, wys. 0,7–1,1 cm. 9) 2 dwustożkowate paciorki bursztynowe (Tabl. 5f); średn. 1,2 cm, wys. 0,6–0,7 cm.

10) 2 szklane paciorki typu TM223g (Tabl. 5g); średn. 1 cm, wys. 0,7–1 cm. 11) Szklany paciorek typu TM287b (Tabl. 5h); średn. 1,2 cm, wys. 1,1 cm. 12) Fragm. szklanego paciorka typu TM287b (?). 13) 2 szklane paciorki typu TM291b/c; średn. 1,2–1,3 cm. 14) 8 szklanych paciorków typu TM387a (Tabl. 5j); średn. 1,1 cm, wys. 0,6 cm. 15) 3 fragm. szklanych paciorków nieokreślonego typu. 16) Br. paciorek typu TM520 (Tabl. 5k); średn. 0,9 cm, wys. 0,8 cm. 17) Br. nieprofilowane kółko (Tabl. 5l); średn. 1 cm. 18) 3 br. profilowane kółka (Tabl. 5m); średn. 1,2–1,4 cm. 19) Fragm. br. kółka. 20) Br. igła, koniec trzonu ułamany (Tabl. 5c); dł. 8,5 cm. 21) Fragm. niezidentyfikowanego przedmiotu. 22) Ziarna owsa (?). 23) Fragm. tkaniny. 24) Fragm. drewna. 25) Fragm. kory.

Chronologia: B₂ (B₂ – B₂/C₁–C_{1a}).

Badania: Prace wykopaliskowe C. Kretschmanna, 1893 r.

Zbiory: PM 15679–15692; w MVF przechowywane są: sprzączka (1), nakładka (2), fragmenty tkaniny (23) oraz ziarna (22).

Źródła: H. Jankuhn 1933a, s. 168, 173–174, 178, tabl. II:4; 1933b, s. 222; 1939, s. 254, 256, ryc. 11, tabl. I:2; SMB-PK/MVF, IXd 8, PM-A 877/1.

2. **Berezovka**, raj. Gwardejsk (Березовка, рай. Гвардейск), dawn. *Groß Ottenhagen, Kr. Fischhausen*

Grób 119

Opis: Grób szkieletowy; przykryty amorficznym brukiem kamiennym dł. ok. 2,4 m (Tabl. 5n). Na zachód od czaszki znajdował się drewniany pojemnik, do którego złożono zapinki (7, 8) oraz „pas sambijski” (1–4).

Inwentarz: 1) Br. klamra typu 3c²⁸ z prostokątną, litą skuwką, zdobioną wzdłuż jednego z krótszych brzegów rzędem ukośnych nacięć, a wzdłuż wszystkich krawędzi ornamentem par trójkątów (Tabl. 5p4); grzebyk na kolcu zdobiony dwoma równoległymi bruzdami; na trzonach nitów czworokątne, brązowe blaszki; dł. ok. 9,6 cm, dł. skuwki ok. 7,3 cm, szer. skuwki 5,1 cm. 2) Br. prostokątna nakładka na pas zdobiona wzdłuż krawędzi ornamentem par trójkątów (Tabl. 5p2); dł. ok. 8 cm, szer. ok. 5 cm. 3) Br. prostokątna nakładka na pas (Tabl. 5p3); dł. 4,2 cm, szer. 0,7 cm. 4) 12 br. nakładek na pas zbliżonych do typu K (Tabl. 5p1); 3 zdobione ukośnymi parami rytych linii oraz rytmami liniami i bruzdami w połowie długości; maks. dł. 5,5 cm, maks. szer. 1,3 cm. 5) Gliniany „pucharek typu Wiekau²⁹ – przystawka (Tabl. 5o); wys. ok. 11,5 cm, średn. wylewu ok. 11 cm, maks. średn. brzuśca ok. 14 m, średn. dna ok. 7 cm. 6) Gliniane naczynie o jajowatym kształcie i delikatnie wychylonej, zdobionej krawędzi wylewu; wys. ok. 9 cm, średn. wylewu ok. 9,5 cm, maks. średn. brzuśca 11 cm, średn. dna 7 cm. 7) Br. zapinka typu A.126³⁰ (Tabl. 6a); dł. 4,2 cm. 8) Br. zapinka typu A.126 (Tabl. 6c); dł. 4,2 cm. 9) Br.

²⁸ Typ 3c wydzielono nawiązując do typologii klamer R. Ma d y d y - L e g u t k o (1990a). Został opisany wyżej, w części dotyczącej chronologii typów zdobień.

²⁹ Patrz W. Nowakowski 1996, s. 59.

³⁰ Określeń typologicznych zapinek i paciorków z grobu 119 dokonano na podstawie ilustracji z artykułu poświęconego cmentarzysku w Berezovce (T. I b s e n, K. S k v o r z o v 2005, ryc. 16:4.5, 20). Określenia te nie odpowiadają zaproponowanym przez autorów owej publikacji (por. T. I b s e n, K. S k v o r z o v 2005, s. 410–412).

bransoleta odmiany BIA (Tabl. 6d); wym. ok. 6,1×5,1 cm. 10) Fragm. br. bransolety odmiany BIA. 11) Br. pierścione grupy BI (Tabl. 6b); średn. 1,9 cm. 12) Br. pierścione typu B3; średn. 2,3 cm. 13) Br. pierścione typu B33; średn. 2,2 cm. 14) 2 szklane paciorki grupy TMI (Tabl. 6e). 15) Szklany paciorek typu TM163 (Tabl. 6e). 16) 2 szklane paciorki typu TM223g (Tabl. 6e). 17) 17 szklanych paciorków typu TM287b (Tabl. 6e). 18) Szklany paciorek typu TM291 (Tabl. 6e). 19) 4 szklane paciorki typu TM291b (Tabl. 6e). 20) Szklany paciorek typu TM291e (Tabl. 6e). 21) 2 szklane paciorki typu TM355 (Tabl. 6e). 22) 2 szklane paciorki typu TM366 (Tabl. 6e). 23) Paciorek wykonany z czarnego szkła, zdobiony dookołnymi białymi paskami i paskiem czerwonym (Tabl. 6e). 24) 21 br. profilowanych kółek (Tabl. 6e). 25) Fragm. pojemnika z drewna lub kory.

Chronologia: B₂/C₁–C_{1a}.

Badania: Prace wykopaliskowe prowadzone przez Institut für Ur- und Frühgeschichte der Christian-Albrechts-Universität Kiel oraz Kaliningradskij oblastnoj istoriko-hudożestvennyj muzej i Kaliningradskij gosudarstvennyj universitet, 2004 r.

Zbiory: KOIHM.

Źródła: T. Ibsen, K. Skvorzov 2005, s. 406, 410–413, ryc. 7, 16, 19, 20.

3. **Gur'evsk**, raj. *loco* (Гурьевск, рай. loco), dawn. *Trausitten, Kr. Königsberg*

Grób 13

Opis: Wyposażenie znajdowało się w pojemniku z kory.

Inwentarz: 1) Br. klamra typu 3b (Tabl. 7b); zaczep przechodził w prostokątną blaszkę, do której przynitowano prostokątną, ażurową ramę skuwki. Ażurowa rama jest silnie uszkodzona. Rama skuwki zdobiona jest wklęsłymi liniami wypełnionymi niewielkimi, wypukłymi owalami oraz liniami rytmami; dł. 6,9 cm, dł. skuwki 5,6 cm, szer. skuwki 5,2 cm, grub. skuwki 0,2 cm. 2) Br. prostokątna, ażurowa nakładka na pas, zdobiona wklęsłymi liniami wypełnionymi niewielkimi, wypukłymi owalami oraz liniami rytmami (Tabl. 7a); przy krótszym boku ramy pierwotnie mógł znajdować się występ (por. Tabl. 26b); dł. 5,6 cm, szer. 5,1 cm, grub. 0,2 cm. 3) 11 fragm. br. nakładek na pas o łódeczkowatych kabłąkach i trapezowatych końcach, zdobionych liniami rytmami (Tabl. 7d); dł. 2,7–4,4 cm, maks. szer. 1,2 cm. 4) Fragm. br. nakładki na pas zbliżonej do typu K (Tabl. 7c); dł. 3 cm, maks. szer. 1 cm. 5) Br. nakładka na pas – *scherbenförmige*. 6) Zachowana częściowo br. zapinka typu A.42 o masywnym grzebyku inkrustowanym żelazem (Tabl. 6h); tuleja zdobiona delikatnym facetowaniem, kabłąk poprzecznie nacinanymi liniami, nóżka licznymi poprzecznymi liniami rytmami (?); dł. 5,4 cm. 7) Zachowana częściowo br. zapinka typu A.50 (Tabl. 6f); dł. 6,7 cm. 8) Fragm. br. zapinki z prostokątną metopą na główce, zdobioną dwoma liniami rytmami (Tabl. 6g); na nóżce ornament poprzecznych żłobków; dł. 3,1 cm. 9) Br. bransoleta odmiany BIA (Tabl. 8a); wym. ok. 7,7×6,8 cm, szer. kabłąka ok. 1,5 cm. 10) Br. pierścione typu B2 (Tabl. 8b); średn. 2,65 cm. 11) Fragm. br. pierścionka typu B2 (Tabl. 8c); średn. ok. 2,5 cm. 12) 16 szklanych paciorków typu TM12 (Tabl. 8d); średn. 1–1,3 cm, wys. 0,9–1,1 cm. 13) 13 szklanych paciorków typu TM387a-b (Tabl. 8e); dł. 1–1,5 cm, wys. 0,6–1,1 cm. 14) Fragm. drewna – pochodzące od pojemnika (?). 15) Fragm. tkaniny.

Chronologia: (?).

Badania: Zabytki prawdopodobnie zostały pozyskane podczas prac wykopaliskowych v. Bönigka, G. Bujacka i J. Heydecka w 1877 r. (por. J. Jaskanis 1977, s. 277). Przed 1904 r. wykonano analizę chemiczną jednej z nakładek na pas (5). Składała się w 73,1% z miedzi, 6,8% z cynku, 6,1% z cyny i 0,5% z żelaza (A. Bezenberger 1904, s. 71–72).

Zbiory: PM III.150.1014-13; w MVF przechowywane są: skuwka klamry (1), ażurowa nakładka na pas (2), 12 fragm. nakładek na pas (3, 4), zapinki (7, 15), bransoleta (8), pierścionki (9, 10), fragmenty drewna (13) oraz fragm. tkaniny (14).

Źródła: KP II 1897, s. 15, ryc. 44; A. Bezenberger 1904, s. 71–72, ryc. 84, 85; H. Jankuhn 1933a, s. 184, 192, tabl. III:1; 1933b, s. 224; H. Jankuhn *Spuścizna*; M. Schmiedehelm, *Spuścizna* 7.25.

Uwagi: Jest mało prawdopodobne, że wymienione tu wyposażenie stanowiło jeden zespół (por. W. Nowakowski 1996, s. 49, przyp. 46). Zapinki typu A.42 datowane są bowiem na fazę B₂ (por. R. Wołagiewicz 1981, ryc. 1; M. Olędzki 1992, s. 60, przyp. 20; 1998, s. 81; J. Andrzejowski 1994, s. 91; W. Nowakowski 1996, s. 50), a zapinki oczkowane serii głównej występują przede wszystkim w fazie B₁ i jedynie sporadycznie znajdują się w zespołach datowanych na fazę B₂ (J. Kunow 1998, s. 104, przyp. 16). Do tej pory jednak nie zanotowano przypadku, by obie formy wystąpiły w zespole. Pozostaje problem trzeciej fibuli (A. Bezenberger 1904, s. 71; H. Jankuhn 1933b, s. 224; H. Jankuhn, *Spuścizna*; M. Schmiedehelm, *Spuścizna* 7.25). Ze względu na zły stan zachowania nie udało się określić jej typu (por. W. Nowakowski 1996, przyp. 46) – najprawdopodobniej należy ją datować na okres wędrowek ludów³¹ i tym samym uznać za przypadkową domieszkę w omawianym zespole.

4. Hrustal'noe, raj. Zeleonogradsk (Хрустальное, рай. Зеленоградск), dawn. *Wiekau*, Kr. *Fischhausen*

Grób XVIII.f³²

Opis: Grób ciałopalny (*Brandgrab mit Aschengefäß*)³³.

Inwentarz: 1) Br. niezdobiona sprzączka typu C10 (Tabl. 8f); dł. 8 cm, dł. skuwki 5,5 cm, szer. skuwki 4,7 cm, grub. skuwki ok. 0,1 cm, średn. ramki 2,6 cm. 2) 3 fragm. br. niezdobionych nakładek na pas zbliżonych do typu K (Tabl. 8g); dł. 1,4–3,6 cm. 3) Żel. sprzączka typu G1/6 (Tabl. 8h); wym. 4×3,5 cm. 4) Za-

³¹ Dziękuję Panu prof. dr. hab. Wojciechowi Nowakowskiemu i Panu mgr. Mirosławowi Rudnickiemu za pomoc przy ustalaniu chronologii zapinki.

³² Numer grobu podano za najstarszą wzmianką o nim (G. B u j a c k 1889, s. 277). W późniejszej literaturze jest on określany jako grób 19f (np. H. J a n k u h n 1933b, s. 223; W. N o w a k o w s k i 1996, s. 28), a niekiedy błędnie jako 18f (M. J a h n 1921, s. 94).

³³ Część grobów odkrytych w dawn. *Wiekau* została określona jako *Brandgräber mit Aschengefäßen* (G. B u j a c k 1889, s. 276), co sugeruje, że były to groby popielnicowe. W opisach inwentarza niektórych z nich, m.in. grobu XVIII.f, nie wzmiankowano jednak obecności popielnic, ani innych naczyń, dlatego nie można jednoznacznie stwierdzić, że były to groby popielnicowe. W opisach inwentarza niektórych grobów, określonych jako *Brandgräber mit Aschengefäßen*, wspomina się o obecności naczyń i rozróżniano wśród nich: *Gefäß, Beigefäß, Urne* oraz *Aschengefäß* (G. B u j a c k 1889, s. 276–283). Na podstawie dostępnych źródeł nie można stwierdzić, że wszystkie te były grobami popielnicowymi, a być może część mogła stanowić groby ciałopalne jamowe, do których złożono przystawki.

chowana częściowo br. zapinka wariantu 2.1. typu A.72 o tulei zdobionej liniami rytymi (Tabl. 8m); dł. 7 cm. 5) Zachowana częściowo br. zapinka typu A.72 o obu grzebykach inkrustowanych żelazem (Tabl. 8n); dł. 6,3 cm. 6) Zachowana częściowo br. zapinka wariantu 2.1. typu A.72 o grzebyku inkrustowanym żelazem i tulei zdobionej liniami rytymi (Tabl. 8o); dł. 4,6 cm. 7) Br. bransoleta odmiany BIA o odłamanym końcu (Tabl. 8k); szer. kabłąka 1,2 cm. 8) Br. bransoleta odmiany BIA (Tabl. 8l); wym. wewn. 6,7×5,4 cm, szer. kabłąka 1 cm. 9) Fragm. szklanego paciorka typu TM162/163 (Tabl. 8i); średn. 1,1 cm, wys. 0,9 cm. 10) Szklany paciorek typu TM355 (Tabl. 8j); średn. 1,4 cm, wys. 1,1 cm. 11) Fragm. żel. ostrogi (Tabl. 9b); dł. bodźca 2,5 cm, maks. szer. bodźca 1,9 cm. 12) Fragm. żel. wędziła (Tabl. 9a); dł. ścięgierza 14 cm, średn. pierścienia 10,5 cm. 13) 2 fragm. żel. zaczepu do wędziła (Tabl. 9c); maks. szer. 2,8 cm. 14) Fragm. żel. noża (Tabl. 9d); dł. 10,2 cm, maks. szer. 2,1 cm. 15) Fragm. żel. przedmiotu (Tabl. 9h); dł. 8 cm; szer. ok. 0,9 cm. 16) 2 fragm. żel. przedmiotu (Tabl. 9i); dł. 6,5 cm; maks. szer. 2,5 cm. 17) Fragm. żel. przedmiotu o łódkowatym kształcie (*schiffenförmiges*), na nim być może pozostałości drewna. 18) Fragm. żel. przedmiotu, w nim otwór (Tabl. 9e); dł. 6,1 cm, maks. szer. 1 cm, grub. 0,9 cm, głęb. otworu 4 cm. 19) Fragm. żel. przedmiotu, w nim otwór (Tabl. 9f); dł. 6,6 cm, maks. szer. 1,5 cm, grub. 1,1 cm, głęb. otworu ok. 1,5 cm. 20) Fragm. żel. przedmiotu (Tabl. 9g); dł. 4,8 cm, maks. szer. 1,5 cm, grub. 1,4 cm. 21) Kamień (*Kieselstein*); wym. 23×21×11 cm.

Chronologia: B₂.

Badania: Prace wykopaliskowe J. Heydecka i A. Eckarta, 1884 r. **Zbiory:** PM IV.267.5534; w MVF przechowywane są: paciorek (10) oraz fragmenty ramki sprzączki (1), zapinek (4–6), ostrogi (11), zaczepu do wędziła (13) oraz przedmiotu żelaznego (15), a także trzy fragmenty kolejnych (14, 16–19). W *Prussia Museum* sprzączkę (1) i nakładki na pas (2), ze względu na zły stan zachowania, przyczepiono do korkowych podkładek, których obecnie brak.

Źródła: G. Bujack 1889, s. 277–278; A. Bezenberger 1904, s. 74–75; M. Jahn 1921, s. 94, 110; H. Jankuhn 1933a, s. 171–172, 187–188, ryc. 3; 1933b, s. 223; S. Wilbers-Rost 1994, s. 34–35, 199, tabl. 7B; M. Jahn, *Spuścizna*; H. Jankuhn *Spuścizna*; M. Schmiedehelm, *Spuścizna* VM.

Grób XXI

Opis: Grób szkieletowy; szkielet (kości nie zachowały się) znajdował się w drewnianej trumnie przykrytej kamienno-ziemnym nasypem, dł. ok. 300 cm, szer. ok. 200 cm (Tabl. 9j).

Inwentarz: 1) 2 fragm. br. sprzączki typu C11 (Tabl. 10a); fragm. skuwki zdobiony parą rytym (?) linii, ramka zdobiona nacięciami; grub. skuwki ok. 0,2 cm, średn. ramki 3,5 cm. 2) 2 fragm. br. zapinki typu A.42 (?) – fragm. kabłąka i igły (Tabl. 9k); tuleja zdobiona rytym (?) ornamentem zygzała, kabłąk i grzebyk – poprzecznie nacinanymi żeberkami, fragm. nóżki – poprzecznie liniami, pomiędzy tuleją a kabłąkiem niewielkie żeberko; dł. kabłąka 3 cm, dł. igły 2,55 cm. 3) Fragm. br. zapinki typu A.62 (?) zdobionej na główce dwoma rytymi (?) liniami, na kabłąku – trzema poprzecznie nacinanymi żeberkami (*geperlte Rippe*), między kabłąkiem a nóżką – dwoma rytymi (?) liniami oraz parą kółek (Tabl. 9l); dł. 3,2 cm. 4) Szklany paciorek typu TM12 (Tabl. 10b); średn. 1,2 cm, wys. 1 cm. 5) 18 szklanych paciorków typu TM387a-b (Tabl. 10c); dł. 0,7–1,5 cm;

średn. 0,9 cm. **6)** Fragm. żel. przedmiotu, być może o kształcie okręgu (Tabl. 10e); dł. 2,1 cm. **7)** Fragm. br. przedmiotu zdobionego rzędem nacięć (Tabl. 10d); dł. 1,5 cm.

Chronologia: B₂ (?).

Badania: Prace wykopaliskowe J. Heydecka i A. Eckarta, 1884 r.

Zbiory: PM IV.260.5533; w MVF przechowywane są: fragmenty sprzączki (**1**), igła zapinki (**2**), paciorek (**4**) oraz fragmenty nieokreślonych przedmiotów: żelaznego (**6**) i brązowego (**7**).

Źródła: G. Bujack 1889, s. 274; H. Jankuhn 1933a, s. 172; 1933b, s. 223; H. Jankuhn, *Spuścizna*.

Grób LII

Opis: Grób ciałopalny (*Brandgrab mit Aschengefäß*)³⁴.

Inwentarz: **1)** 5 fragm. br. klamry typu 3b oraz prawdopodobnie br. ażurowej nakładki na pas, zdobionych rytmami (?) liniami i niewielkimi kółkami (Tabl. 10f); wym. największego fragm. 3,4×2,8 cm. **2)** Gliniane naczynie (przystawka – *Beigefäß*) o łagodnym załomie brzuśca, silnie rozchylonym wylewie i dwuotworowym uchu w górnej części brzuśca (Tabl. 10h), zdobione – *Ornament auf der größten Ausbauchung, bestehend in dem Oeffnungsdurchmesser parallelaufenden Kreisen* (G. Bujack 1889, s. 282); wys. 19 cm, średn. wylewu 11,4 cm, na wys. 7 cm maks. średn. brzuśca 20 cm, średn. dna 8 cm. **3)** Fragm. glinianego naczynia (*Gefäß*) na nóżce; średn. dna 7,1 cm. **4)** Zachowana częściowo br. zapinka typu A.90–93 o grzebykach inkrustowanych żelazem i uszkodzonej tulei (Tabl. 10j); dł. 5,4 cm. **5)** Zachowana częściowo br. zapinka typu A.148³⁵ (Tabl. 10g) o cięciwie prawdopodobnie pierwotnie owiniętej wokół kabłąka (Tabl. 10g2); kabłąk zdobiony poprzecznie nacinanymi żeberkami, nóżka – rytmami liniami; dł. 4,1 cm. **6)** Fragm. br. sprężyn i br. osi, prawdopodobnie pochodzące od zapinki typu A.90–93; średn. 0,4 cm. **7)** 3 szklane paciorki typu TM12 (Tabl. 10l); średn. 1,2–1,3 cm, wys. 0,9–1 cm. **8)** Fragm. szklanego paciorka typu TM287b (Tabl. 10l); średn. ok. 1 cm. **9)** 6 szklanych paciorków typu TM387a (Tabl. 10l); średn. 1–1,1 cm, wys. 0,7–0,9 cm. **10)** Fragm. szklanych paciorków typu TM387. **11)** Fragm. pojemnika z kory; wym. ok. 2,5×1,7 cm.

Chronologia: B₂.

Badania: Prace wykopaliskowe J. Heydecka i A. Eckarta, 1884 r.

Zbiory: PM IV.275.5534; w MVF przechowywane są: fragmenty klamry (**1**), dwie zapinki (**4**, **5**), dziesięć paciorków (**7–9**) oraz fragment kory (**11**). Ze względu na zły stan zachowania, fragmenty klamry (**1**) przyklejono do drewnianej podkładki.

Źródła: G. Bujack 1889, s. 282; H. Jankuhn 1933a, s. 184, 192; 1933b, s. 224; H. Jankuhn *Spuścizna*; M. Schmiedehelm, *Spuścizna* VM.

Uwagi: Wśród wyrysowanego przez H. Jankuhna inwentarza grobu znajdowały się ilustracje fragmentów ceramiki (Tabl. 10i.k), które miały barwę szarą, były twarde i pochodziły z naczyń wykonanych na kole garncarskim; wylew jednego z nich

był profilowany (Tabl. 10i). Fragmenty te musiały zostać wymieszane z pochodzącym z grobu inwentarzem wczesnorzymskim.

5. Kar'ernoje, raj. Gwardejsk (Карьерное, рай. Гвардейск), dawn. *Imten*, Kr. *Wehlau*

Grób 13

Opis: Podwójny grób popielnicowy z resztkami stosu; na głębokości 20 cm kolisty bruk kamienny, średn. 300 cm. Koło bruku, na wschód od niego, znaleziono grot (**7**). Pod brukiem warstwa spalenizny (*Branderde*), zawierająca niewielką ilość przepalonych kości. Pod centralną częścią bruku, w warstwie spalenizny, stała popielnica (**3**), obok której leżały elementy „pasa sambijskiego” (**1**, **2**). Nieco dalej na północ druga popielnica (**4**), w której znajdował się paciorek (**5**). Prócz niego z obiektu pochodzi drugi paciorek (**6**), który leżał w czystej ziemi.

Inwentarz: **1)** 10 fragm. br. skuwki sprzączki typu C11 lub klamry typu 3b, ew. nakładki na pas (Tabl. 11a); grub. ok. 0,1–0,2 cm. **2)** Br. nakładka na pas zbliżona do typu K, o masywnych końcach zdobionych poprzecznymi rytmami (?) liniami (Tabl. 11b); w połowie długości kabłąka zagłębienie, ponadto zdobienie parami rytmami (?) linii. Na trzonie jednego nitu czworokątna blaszka; dł. 5,2 cm; maks. szer. 1,25 cm, maks. grub. 0,55 cm. **3)** Zniszczone w górnej części gliniane naczynie (popielnica) o ostrym załomie brzuśca, z dwuotworowym uchem (Tabl. 11e); powierzchnia czerwono-brązowa, wygładzona; wys. 13 cm, średn. dna 6,5 cm. **4)** Zniszczona gliniana misa (popielnica) z jasnej, szaro-brunatnej gliny (Tabl. 11f); wys. 8,4 cm. **5)** Szklany paciorek typu TM57/58 (Tabl. 11d); średn. 0,8 cm, wys. 0,5 cm; **6)** Fragm. stopionego paciorka z niebieskiego szkła (Tabl. 11c); wym. 2,4×1,9×0,9 cm; **7)** Żel. grot włóczni o uszkodzonym liściu z niewielkim żeberkiem i tuleją kolistą w przekroju (Tabl. 11g); w tulei prawdopodobnie tkwił nit; dł. 24,5 cm; dł. tulei 10,5 cm; maks. szer. liścia 2,75 cm, maks. średn. tulei 1,7 cm.

Chronologia: B₂ – B₂/C₁–C_{1a} (?).

Badania: Prace wykopaliskowe W. Lorecka – właściciela ziemskiego z Prudovki, raj. Čern'âhovsk (Прудовка, рай. Черн'яховск, dawn. *Popelken*, Kr. *Wehlau*), Störmera – radcy ze Znamenska, raj. Gwardejsk (Знаменск, рай. Гвардейск, dawn. *Wehlau*, Kr. *loco*), oraz Böhma – nauczyciela z Gwardejska, raj. *loco* (Гвардейск, рай. *loco*, dawn. *Tapiau*, Kr. *Wehlau*), 1881 r.

Zbiory: PM III.280.2100.

Źródła: W. Loreck 1883, s. 37; Prussia 8, 1883, s. 49; H. Jankuhn 1933a, s. 187; 1933b, s. 225; M. Jahn, *Spuścizna*; H. Jankuhn, *Spuścizna*; M. Schmiedehelm, *Spuścizna* 7.25.

Uwagi: Ponieważ grot został znaleziony poza brukiem, mógł nie należeć do wyposażenia obiektu.

6. Kovrovo, raj. Zelenogradsk (Коврово, рай. Зеленоградск, dawn. *Dollkeim*, Kr. *Fischhausen*)

Grób 1

Opis: Grób szkieletowy; przykryty brukiem kamiennym, prawdopodobnie zniszczonym, pierwotnie kolistym, średn. ok. 360 cm (Tabl. 11h1). Wyraźnie większe kamienie na brzegu bruku tworzyły rodzaj wieńca. Pod brukiem znajdowały się trzy kamienie (Tabl. 11h2) przykrywające warstwę ziemi zawierającą fragmenty drewna (**12**), prawdopodobnie stanowiące pozostałość po trumnie. Pod nią pierwotnie znajdował się szkielet (kości

³⁴ Żadnego ze znalezionych w grobie naczyń nie określono w źródłach jako popielnicy, dlatego nie można orzec, czy obiekt był grobem popielnicowym, czy ciałopalnym jamowym, do którego złożono przystawki (por. przyp. 33).

³⁵ Zapinka jest nieco zbliżona do egzemplarzy znalezionych w Ławkach, pow. giżycki (dawn. *Lawken/Lauken*, Kr. *Lötzen*; patrz A. Bitner - Wróblewska 1995, s. 76, ryc. 7), i w Bogaczewie-Kuli, w grobie 290 (J. Okulicz 1958, s. 69, tabl. XI:1).

całkowicie się rozłożyły) oraz wyposażenie (1–9).

Inwentarz: 1) Br. sprzączka typu C11 o prostokątnej skuwce zakończonej profilowanym występem (Tabl. 12a); skuwka zdobiona rytmami (?) liniami i poprzecznie nacinanymi żeberkami, ramka – niewielkimi nacięciami; dł. ok. 11,3 cm³⁶, dł. skuwki ok. 7,4 cm, szer. skuwki ok. 4,8 cm, średn. ramki ok. 3 cm. 2) Br. nakładka na pas złożona z prostokątnej, ażurowej płytki, zdobionej poprzecznie nacinanymi żeberkami, z jednej strony zakończonej trójkątnym uszkiem, z drugiej – płaskim występem z grzebykiem (Tabl. 12b); dł. ok. 8 cm, szer. ok. 4,6 cm. 3) 2 br. niezdobione nakładki na pas zbliżone do typu K (Tabl. 12c); maks. dł. 4,7 cm; maks. szer. 1 cm; 4) Zachowana częściowo br. zapinka typu A.42 o grzebyku inkrustowanym żelazem i kabłąku zdobionym poprzecznie nacinanymi żeberkami (Tabl. 12f); na końcu nóżki ryte (?) linie; dł. 5,8 cm. 5) Zachowana częściowo br. zapinka typu A.42 o grzebyku inkrustowanym żelazem, kabłąku zdobionym poprzecznie nacinanymi żeberkami i delikatnie facetowanej nóżce (Tabl. 12i); dł. 5,2 cm. 6) Zachowana częściowo br. zapinka typu A.42 o tulei zdobionej parami linii rytych (?) – równoległe do dłuższych brzegów oraz tworzącymi zygzak (Tabl. 12h); na kabłąku poprzecznie nacinane żeberka, na końcu nóżki – ornament rytych trójkątów i okręgów; dł. 5,9 cm. 7) Zachowana częściowo br. zapinka typu A.42 o tulei zdobionej parami rytych (?) linii – równoległe do dłuższych brzegów, tworzącymi zygzak, oraz przy końcach (Tabl. 12g); na końcu nóżki para rytych (?) linii; dł. 5 cm. 8) Br. zniszczona bransoleta odmiany BIA (Tabl. 12d); średn. wewn. ok. 5,7 cm, szer. kabłąka 1,2 cm. 9) Br. zniszczona bransoleta odmiany BIA (Tabl. 12e); wym. ok. 7×5,8 cm; szer. kabłąka 1 cm. 10) Żel. (?) umbo typu J5 (Tabl. 11j); średn. 16 cm, wys. 11 cm. 11) Żel. (?) siekierka (Tabl. 11i); dł. 14 cm. 12) Fragm. drewnianej trumny (?).

Chronologia: B₂.

Badania: Prace wykopaliskowe O. Tischlera, 1879 r.; elementy „pasa sambijskiego” (1–3) zabezpieczono *in situ* przy pomocy gipsu, jednak, jak zanotował Herbert Jankuhn (*Spuścizna*), zostały one *doch über Nacht erbrochen, die Stücke würden wiedergefunden*.

Zbiory: PM 6360–6368.

Źródła: BA 1880, tabl. 7:356.357.360.363, 13:483; O. Tischler, H. Kemke 1902, s. 15, 25, tabl. I:10.13, IX:1.1b; M. Jahn 1916, s. 170; H. Jankuhn 1933a, s. 175–176, tabl. I:3; 1933b, s. 221; W. Nowakowski 1996, s. 18, tabl. 6:5; V. I. Kulakov 2004, s. 13, ryc. 5; SMB-PK/MVF, IXd 8, PM-A 245/1; C. Engel, R. Grenz, *Spuścizna*; M. Jahn, *Spuścizna*; H. Jankuhn, *Spuścizna*.

Uwagi: Według M. Jahna w obiekcie znaleziono umbo (10), mogła z niego pochodzić także siekierka (11). Informacji tych nie potwierdzają inne źródła. Zdaniem O. Tischlera w grobie pochowano mężczyznę (O. Tischler, H. Kemke 1902, s. 25), więc być może rzeczywiście znaleziono tu wspomniane uzbro-

jenie. W grobie odkryto dwie nakładki na pas zbliżone do typu K. Ich rysunki (Tabl. 12c) stanowią dokumentację różnych stanów zachowania tych zabytków.

Grób 4

Opis: Grób szkieletowy; przykryty kolistym brukiem kamiennym, średn. 280 cm (Tabl. 13a). Kamienie na brzegu bruku były wyraźnie większe od tych w środku i tworzyły rodzaj wieńca. Pod brukiem znajdowała się w przybliżeniu czworokątna obstwa kamienna (zaznaczona na planie kolorem czerwonym), od północnej strony przechodząca w niewielkie, wąskie pasmo bruku, a pod nią – szkielet (kości całkowicie się rozłożyły). W obiekcie znaleziono dwie przystawki (4, 5 – jedna oznaczona na planie jako α, druga znajdowała się niedaleko niej), które prawdopodobnie ustawiono przy głowie. W pobliżu naczyń, nieco na południe od nich, znajdowały się cztery zapinki (6–9). Niedaleko przystawek, *in natürl. Lage*, odkryto także dwie bransolety (11, 12). Ponadto z grobu pochodzą: elementy „pasa sambijskiego” (1–3), zapinka tarczowata (10), kolia (13–14), nóż (19) oraz nieokreślony przedmiot żelazny (20).

Inwentarz: 1) Br. niezdobiona klamra typu 3a (Tabl. 13f); dł. ok. 6,5 cm, dł. skuwki ok. 4,8 cm, szer. skuwki ok. 4,3 cm, maks. grub. skuwki 0,5 cm. 2) 1-2 br. niezdobione nakładki na pas zbliżone do typu K i 2-3 fragm. podobnych nakładek (Tabl. 13e2–5); na trzonach niektórych nitów blaszki oraz fragm. rzemienia; maks. dł. 5,1 cm, maks. szer. 0,9 cm. 3) Fragm. br. prostokątnej nakładki na pas (Tabl. 13d); dł. 5 cm, szer. 0,9 cm. 4) Gliniane naczynie (przystawka) o dwustożkowatym, łagodnie załamanym brzuścu, szeroko rozchylonym wylewie, powyżej załomu brzuśca ucho (Tabl. 14i); powierzchnia brunatno-szara, wygładzona; grupy dwóch rytych bruzd: jedna u nasady szyi, dwie powyżej załomu brzuśca – pomiędzy nimi trójkąty naprzemiennie gładkie i wypełnione rytmami bruzdami tworzącymi szachownicę; wys. 17,5 cm, średn. wylewu 13,2 cm, średn. dna 9,5 cm. 5) Gliniany „pucharek typu Wiekau” (przystawka) o czarnej, wygładzonej powierzchni, zdobionej dwoma parami dookólnych linii rytych (Tabl. 14j); wys. ok. 14,5 cm, średn. wylewu ok. 9,3 cm, średn. dna 6 cm. 6) Zachowana częściowo br. zapinka typu A.42 o grzebyku inkrustowanym br. drutem (Tabl. 13h); tuleja zdobiona równoległą do dłuższych krawędzi parą rytych (?) linii oraz rytym (?) motywem zakreskowanych trójkątów, kabłąk – poprzecznie nacinanymi żeberkami, nóżka – wzorem rytych trójkątów i okręgów; dł. 6 cm. 7) Zachowana częściowo br. zapinka typu A.42 (Tabl. 13g); w połowie długości tulei niewielkie wgłębienie ograniczone z dwóch stron rytmami (?) liniami, przy końcach, w połowie szerokości i równoległe do jej dłuższych brzegów ukośne ryte (?) linie; na kabłąku poprzecznie nacinane żeberka i wybijane okręgi, na końcu nóżki ryte (?) linie; dł. 5,2 cm. 8) Zachowana częściowo br. zapinka typu A.60/62, prawdopodobnie naprawiona w starożytności, o kabłąku zdobionym poprzecznie nacinanymi żeberkami (Tabl. 13i); pierwotnie sprężyna z taśmy (pozostały dwa zwoje), którą zastąpiono sprężyną z drutu. W celu wzmocnienia konstrukcji, część sprężyny i górną część kabłąka owinięto materiałem organicznym – najpewniej łykiem; dł. 7,9 cm. 9) Zachowana częściowo br. zapinka typu A.61 (Tabl. 13c); dł. 7,3 cm. 10) 3 fragm. br. kolistej, zdobionej zapinki tarczowatej (Tabl. 13b); dwa zachowane nity o półkulistych główkach prawdopodobnie mocowały pochewkę. 11) Br. bransoleta odmiany BIA

³⁶ W katalogu, w opisach elementów „pasów sambijskich” zwykle podawane są ich przybliżone wymiary. Opublikowane rysunki elementów pasów z dawn. *Dollkeim* (O. Tischler, H. Kemke 1902, tabl. IX, X:24) nie zostały bowiem precyzyjnie zeskalowane, co jest widoczne przy porównaniu wymiarów z rysunków z wymiarami z fotografii tych samych „pasów sambijskich” (BA 1880, tabl. 12:483, 13:479–481. 483). Jeszcze inne wymiary podał H. Jankuhn (1933b, s. 221, 223–224; *Spuścizna*), co przede wszystkim wynika z faktu, że późno dokumentował zabytki i niekiedy uległy już one częściowemu zniszczeniu.

(Tabl. 14a); wym. 6,8×6 cm. **12**) Br. bransoleta odmiany BIA (Tabl. 14b); wym. 6,8×6,2 cm; **13**) Szklany paciorek typu TM163 lub fajansowy typu TM171 (Tabl. 14c); średn. 1,4 cm, wys. 1,4 cm. **14**) 7 szklanych paciorków typu TM287b (Tabl. 14d); średn. 1,4–1,5 cm, wys. 1,3 cm. **15**) 3 szklane paciorki typu TM291 (Tabl. 14e.f); średn. 1,4–1,5 cm, wys. 1,1–1,2 cm. **16**) 7 zniszczonych szklanych paciorków nieokreślonego typu. **17**) 7 br. profilowanych kółek (Tabl. 14g); średn. 1,2–1,4 cm. **18**) 4 br. profilowane kółka (Tabl. 14h); średn. 1,3–1,4 cm. **19**) Fragm. żel. noża z pozostałością drewnianej okładziny na rękojeści (Tabl. 14k); dł. 7,9 cm, maks. szer. ostrza 1,9 cm. **20**) Żel. przedmiot opisany jako *Kesselhaken*, na którym zachował się fragm. drewnianej okładziny (Tabl. 14l); dł. 19,5 cm, szer. 20 cm. **21**) Fragm. br. niezdobionej nakładki na pas, zbliżonej do typu K (Tabl. 13e1); dł. 2,1 cm.

Chronologia: B₂.

Badania: Prace wykopaliskowe O. Tischlera, 1879 r.; grób został zniszczony przez robotnika.

Zbiory: PM 6384–6396; fragment klamry (**1**) przechowywany jest w kolekcji KOIHM.

Źródła: BA 1880, tabl. 7:349.358.361, 13:481; O. Tischler, H. Kemke 1902, s. 16, tabl. I:5.12, X:4.4a, XVIII:1.4; H. Jankuhn 1933a, s. 169, 183–185, ryc. 9; 1933b, s. 223; V. I. Kulakov 2004, s. 14, ryc. 7; SMB-PK/MVF, IXd 8, PM-A 245/1; C. Engel, R. Grenz, *Spušcizna*; H. Jankuhn, *Spušcizna*; M. Schmiedehelm, *Spušcizna* 7.13.81.

Uwagi: Nie jest pewne czy fragment nakładki (**21**) pochodził z grobu 4. W obiekcie nie znaleziono ażurowej nakładki, często wchodzącej w skład „pasów sambijskich”, ale O. Tischler zaznaczył, że widoczne były jej *Spuren* (H. Jankuhn, *Spušcizna*). Z zapisków H. Jankuhna (*Spušcizna*) wynika, że z obiektu pochodzi sprzączka typu F3, czego nie potwierdzają inne źródła; należy przyjąć, że badacz opisał sprzączkę z Kovrova, z grobu 11a (patrz O. Tischler, H. Kemke 1902, s. 17, tabl. X:10), której nie wymienił w opisie inwentarza grobu 11a.

Grób 11a-b

Opis: Grób zawierał dwa pochówki szkieletowe pod zniszczonym brukiem kamiennym o nieregularnym kształcie (Tabl. 15a). Obydwa miały dodatkowe oznaczenia kamienne (zaznaczone na planie kolorem czerwonym): 11a przykryty był rzędem pojedynczych kamieni, dł. 180 cm, 11b – w przybliżeniu prostokątnym brukiem, dł. ok. 265 cm.

Przy kościach czaszki jednego szkieletu (11a) znaleziono dwa brązowe kółka (**9** – na planie nr 1; tabl. 15c), które prawdopodobnie pierwotnie zdobiły nakrycie głowy. W ich pobliżu znajdowały się kolia (**12–17** – na planie nr 2) oraz dwie zapinki (**5, 6**), a nieco dalej dwie bransolety (**7, 8** – na planie nr 3 i 5), elementy „pasa sambijskiego” (**1–4** – na planie nr 4) oraz trzy paciorki bursztynowe (**10, 11**).

Przy czaszce drugiego szkieletu (11b) stała przystawka (**22** lub **23**), koło której znajdowało się jedno lub dwa brązowe kółka (**31, 32**). Druga przystawka³⁷ (**22** lub **23**) prawdopodobnie

nie stała przy stopach (Tabl. 15b). W grobie znaleziono pięć zapinek (**24–28**). Dwie (**25, 26**) najpewniej znajdowały w okolicach klatki piersiowej, pod nimi kolia (**33–44**). Kolejną zapinkę (**24**) prawdopodobnie znaleziono na większej głębokości i w innej części obiektu (na planie nr 8). Z obiektu pochodzą elementy „pasa sambijskiego” (**18–20** i być może także **21** – na planie nr 10) oraz żelazny przedmiot (**45** – na planie, podobnie jak jedna z zapinek, nr 8), zapewne pierwotnie mocowany do pasa. Z grobu pochodzą także dwie bransolety (**29, 30**), przy których znaleziono fragmenty kości.

Inwentarz pochówku 11a: **1**) Br. sprzączka typu F3 (Tabl. 15g); dł. ok. 4,5 cm, wym. ramki ok. 3,7×3,6 cm. **2**) Fragm. br. ażurowej skuwki sprzączki typu C11 lub klamry typu 3b, ewentualnie nakładki na pas, zdobionej rytmami (?) liniami (Tabl. 15d); dł. ok. 5,5 cm, szer. ok. 3,5 cm, grub. ok. 0,2 cm. **3**) Fragm. br. ażurowej skuwki sprzączki typu C11 lub klamry typu 3b, ewentualnie nakładki na pas, zdobionej poprzecznie nacinanymi żeberkami oraz rytmami (?) liniami (Tabl. 15e); dł. ok. 6,2 cm, szer. ok. 5,6 cm, grub. ok. 0,2 cm. **4**) 3 br. niezdobione nakładki na pas o łódeczkowatych kabłąkach i w przybliżeniu czworokątnych, profilowanych końcach (Tabl. 15f); maks. dł. 4,4 cm, maks. szer. 0,9 cm, szer. końców 0,65 cm. **5**) Zachowana częściowo br. zapinka typu A.61 (Tabl. 15h); dł. 6,5 cm. **6**) Zachowana częściowo br. zapinka typu A.61 (Tabl. 15i); dł. 6,5 cm. **7**) Br. bransoleta odmiany BIA (Tabl. 16a); wym. 7×6,3 cm, szer. kabłąka 1 cm. **8**) Bardzo zniszczona br. bransoleta. **9**) 2 br. kółka z otwartymi końcami, wykonane z grubego drutu. **10**) 2 bursztynowe owalne paciorki (Tabl. 16b.c); średn. 1,6–2 cm, wys. 1,2–1,5 cm. **11**) Bursztynowy dwustożkowaty paciorek (Tabl. 16d); średn. 1,3 cm, wys. 1,1 cm. **12**) 5 szklanych paciorków typu TM223b/g (Tabl. 16f); średn. 0,9–1,2 cm. **13**) Zniszczony szklany paciorek typu TM223b/g (?); średn. 1 cm. **14**) Szklany paciorek typu TM287b (Tabl. 16g); średn. 1,3 cm, wys. 1,1 cm. **15**) Fragm. szklanego paciorka typu TM290c/291 (Tabl. 16h); średn. ok. 1,1 cm. **16**) Fragm. szklanego paciorka typu TM291c (Tabl. 16i); średn. ok. 1,3 cm. **17**) 67 szklanych paciorków typu TM387a-b (Tabl. 16e); dł. 0,4–0,8 cm, średn. 0,35–0,7 cm.

Inwentarz pochówku 11b: **18**) Br. sprzączka typu C11 z ażurową skuwką zdobioną rytmami (?) liniami (Tabl. 16j); grzebyki na kolcu inkrustowane żelazem, ramka – nacinaniem; dł. ok. 12,4 cm, dł. skuwki ok. 8,5 cm, szer. skuwki ok. 6 cm, grub. skuwki ok. 0,1 cm, średn. ramki ok. 3,5 cm. **19**) Fragm. br. prostokątnej, ażurowej nakładki na pas zdobionej rytmami (?) liniami (Tabl. 16k); dł. ok. 7 cm, szer. ok. 4,7 cm. **20**) Fragm. br. okucia końca pasa zbliżonego do typów RO2-3 (Tabl. 16m); dł. 5,1 cm; najw. szer. 0,9 cm. **21**) 2 fragm. br. prostokątnych nakładek na pas (?) (Tabl. 16l); w jednej nit o półkuliście główce; dł. 1,5–3,3 cm, szer. 0,7–0,9 cm. **22**) Gliniane naczynie (przystawka) o dwustożkowatym, łagodnie załamany brzuścu i wysokiej cylindrycznej szyi (Tabl. 17p); powierzchnia szara, wygładzona, zdobiona dookolnymi liniami rytmami; wys. 13 cm, średn. wylewu 9,2 cm, średn. dna 5,5 cm. **23**) Gliniane niewielkie naczynie (przystawka). **24**) Zachowana częściowo br. zapinka typu A.II/IV,2.1 wg klasyfikacji J. Andrzejowskiego (1994); tuleja zdobiona rytym (?) wzorem zakreskowanych trójkątów,

znajdują się m.in. w dokumentacji wykopaliskowej cmentarzyska w dawn. *Corjeiten* (por. H. Jankuhn, *Spušcizna*).

³⁷ Na rysunku ułożenia wyposażenia w grobie została określona jako *Urne* (Tabl. 15b). Należy ją jednak uznać za przystawkę, ponieważ brak informacji, że zawierała kości. O. Tischler, będący autorem analizowanej dokumentacji wykopaliskowej, niekiedy określał naczynia niebędące popielnicami jako *Urne*. Przykłady tych błędnych opisów

kabłąk – poprzecznie nacinanymi żeberkami (Tabl. 16n); dł. 8,8 cm. **25**) Zachowana częściowo br. zapinka typu A.42 (Tabl. 16p); na tulei słabo widoczne zdobienie w postaci par rytych (?) linii tworzących ornament krzyży, trójkątów lub zygzaka. Kabłąk zdobiony rzędami punktów lub poprzecznie nacinanymi żeberkami, nóżka – ornamentem trójkątów uformowanych przez pary rytych (?) linii, pochewka zdobiona; dł. 6,5 cm. **26**) Zachowana częściowo br. zapinka typu A.42 o grzebyku inkrustowanym żelazem (Tabl. 16o); blaszka łącząca brzegi tulei zdobiona wgłębieniem, ograniczonym z dwóch stron wąskimi żeberkami, kabłąk – poprzecznie nacinanymi żeberkami; dł. 7,7 cm. **27**) Zachowana częściowo br. zapinka typu A.61 (Tabl. 17a); dł. ok. 7,1 cm. **28**) Zachowana częściowo br. zapinka typu A.61 (Tabl. 17b); do jej spodniej powierzchni przylegał fragment drewna, będący prawdopodobnie śladem po muzealnej konserwacji; dł. 7,1 cm. **29**) Br. bransoleta odmiany BIA (Tabl. 17d); wym. 7,6×6,4 cm, szer. kabłąka ok. 1,1 cm. **30**) Br. bransoleta odmiany BIA (Tabl. 17c); wym. 7,9×6,2 cm, szer. kabłąka 1,2 cm. **31**) Br. kółko z otwartymi końcami, o owalnym przekroju (Tabl. 17f); wym. 3,2×2,8 cm. **32**) Fragm. br. kółka o owalnym przekroju (Tabl. 17g); wym. 3,2×2,5 cm. **33**) 7 paciorków zbliżonych do typu TM225 – z czerwonego szkła, zdobionych żółtymi owalami (Tabl. 17h.i); średn. 0,8–1,1 cm, wys. 0,6–0,8 cm. **34**) 6 szklanych paciorków typu TM287b (Tabl. 17j.k); średn. 1–1,5 cm, wys. 1–1,3 cm. **35**) 7 fragm. zniszczonych szklanych paciorków typu TM287b (?). **36**) 2 szklane paciorki typu TM 291b (Tabl. 17o); średn. 1–1,5 cm. **37**) 3 szklane paciorki typu TM291b/f (Tabl. 17l.n); średn. ok. 0,5 cm; wys. ok. 0,5–0,6 cm. **38**) 13 szklanych paciorków (Tabl. 17o) typu TM291f (?); średn. 1–1,5 cm. **39**) 58 szklanych paciorków typu TM387a-b (Tabl. 17r); dł. 0,5–1,9 cm, średn. ok. 0,4 cm. **40**) 2 fragm. paciorków wykonanych z niebieskiego szkła, zdobionych skośnymi białymi i żółtymi paskami (Tabl. 17m). **41**) 3 br. paciorki typu TM520 (Tabl. 17s); średn. 1–1,2 cm, wys. 0,7–0,9 cm. **42**) 2 br. niezdobione, profilowane kółka (Tabl. 17u.w); średn. 1,1–1,2 cm. **43**) 15 br. profilowanych kółek zdobionych rzędami punktów (Tabl. 17t); średn. ok. 1,4–1,5 cm. **44**) 4 br. nieprofilowane kółka (Tabl. 17x); średn. ok. 1,4 cm. **45**) Żel. przedmiot. **46**) Fragm. tkaniny.

Chronologia: B₂.

Badania: Prace wykopaliskowe O. Tischlera, 1879 r.

Zbiory: PM 6452–6480. Ze względu na zły stan zachowania, w *Prussia Museum* (?) fragment ażurowej blaszki (**3**), sprzączkę (**18**) i fragment nakładki (**19**) przyczepiono do drewnianych podkładek. Również do spodniej powierzchni jednej z zapinek (**28**) prawdopodobnie przyczepiono fragment drewna.

Źródła: BA 1880, tabl. 7:364, 8:373, 13:485.528; O. Tischler, H. Kemke 1902, s. 17, tabl. II:12, IX:4.4a, X:2.2b.10.12d3, XIV:7.9; H. Jankuhn 1933a, s. 169, 177, 192; 1933b, s. 221, 224; K. Raddatz 1996, s. 287; ryc. 9:2–7; V. I. Kulakov 2004, s. 15–16, ryc. 13, 14; SMB-PK/MVF, IXd 8, PM-A 245/1; C. Engel, R. Grenz, *Spušćizna*; M. Jahn, *Spušćizna*; H. Jankuhn, *Spušćizna*; M. Schmiedehelm, *Spušćizna* 7.13.81, VM.

Uwagi: Nie wiadomo, do której z dwóch znalezionych w pochówku 11b bransolet (**29, 30**) odnosi się fotografia (Tabl. 17e).

Grób 14a-b

Opis: Grób zawierający dwa pochówki – szkieletowy (14a) i popielnicowy (14b); przykryty kolistym brukiem kamiennym, średn. 320 cm (Tabl. 18a). Kamienie na brzegu bruku były wy-

rażnie większe od tych w środku i tworzyły rodzaj wieńca. Pod brukiem, w części północno-zachodniej, pochówek szkieletowy (14a – oznaczony na planie czarną linią), a w części wschodniej 5 pojedynczych kamieni (oznaczonych na planie kolorem czerwonym), pod którymi nic nie znaleziono. Obok nich (?) popielnica (14b) i nóż (17 i 21 – oznaczone na planie literą b). Pochówek 14a przykryty był warstwą zawierającą fragmenty drewna (**16**), stanowiącą pozostałość po trumnie, kości się nie zachowały. Prawdopodobnie przy głowie (Tabl. 18b) stała przystawka (**3** – na planie nr 1). Niedaleko niej znaleziono dwie zapinki (dwie z 4–7 – na planie nr. 5 i 6) i kolię (**11–13** – na planie nr 9). W ich pobliżu, na mniejszej głębokości, znajdował się fragment zapinki tarczowatej (**8** – na planie nr 4). Nieco dalej znaleziono elementy „pasa sambijskiego” (**1, 2** – na planie nr 8), dwie bransolety (**9, 10** – na planie nr. 2 i 7) oraz żelazne narzędzie (**15** – na planie nr 3). Kości pochówku 14b złożono w popielnicy (**17**). Znajdowały się w niej jeszcze fragmenty zapinki (**18**) i bransolety (**19**) oraz brązowe sprężyny (**20**).

Inwentarz pochówku 14a: 1) Br. sprzączka typu C10 z ażurową skuwką zdobioną rytymi (?) liniami i wybijanymi okręgami oraz kolcem zdobionym facetowaniem (Tabl. 18c); pod skuwką niewielka ilość materii organicznej – prawdopodobnie rzemieńca; dł. ok. 12,4 cm, dł. skuwki ok. 8,8 cm, szer. skuwki ok. 5,7 cm, grub. skuwki ok. 0,1 cm, średn. ramki ok. 2,9 cm. **2)** Br. prostokątna, ażurowa nakładka na pas zdobiona analogicznie jak skuwka (Tabl. 18d); dł. ok. 9,2 cm, szer. ok. 5,6 cm. **3)** Gliniane naczynie (przystawka) o szarej, wygładzonej powierzchni, zdobionej dookołnymi liniami rytymi (Tabl. 19i); wys. 12,3 cm, średn. wylewu 9,4 cm, średn. dna 6,3 cm. **4)** Zachowana częściowo br. zapinka typu A.60 (Tabl. 18e); dł. 6,6 cm. **5)** Zachowana częściowo br. zapinka typu A.61 (Tabl. 18f); do spodniej powierzchni przylegał fragment drewna, będący prawdopodobnie śladem po muzealnej konserwacji; dł. 7,4 cm. **6)** Zachowana częściowo br. zapinka typu A.61 (Tabl. 18g); do spodniej powierzchni przylegał fragment drewna, będący prawdopodobnie śladem po muzealnej konserwacji; dł. 7,3 cm. **7)** Fragm. br. zapinki typu A.109 o facetowanym kabłąku, zdobionym rytym (?) ornamentem trójkątów i okręgów (Tabl. 18h); szczyt grzebyka zdobiony rytą (?) linią i niewielkimi, ukośnymi nacięciami; dł. 7,2 cm. **8)** Br. kolistą zapinką tarczowatą wykonaną z blachy zdobionej trybowanymi koncentrycznymi żeberkami (Tabl. 19a); średn. ok. 11,5 cm. **9)** 4 fragm. br. bransolety odmiany BIA (Tabl. 19b); średn. ok. 6 cm, szer. kabłąka 1 cm. **10)** Fragm. br. bransolety odmiany BIA (Tabl. 19c); średn. ok. 5,6 cm, szer. kabłąka 1 cm. **11)** Szklany paciorek typu TM12 (Tabl. 19d); średn. 0,9 cm, wys. 0,4 cm. **12)** 8 szklanych paciorków typu TM291f (Tabl. 19e); średn. 1,4, wys. 1,2 cm. **13)** 2 br. kółka (Tabl. 19f); średn. 1,2 cm. **14)** 2 fragm. br. sprężyn z drutu (Tabl. 19g); dł. 1,2–2,4 cm, średn. 0,5 cm. **15)** Fragm. żel. narzędzia – szydła/krzesiwa/przekuwacza (Tabl. 19h); na rękojści znajdowały się pozostałości drewnianej okładziny; dł. 13,8 cm. **16)** Fragm. drewna – trumny.

Inwentarz pochówku 14b: 17) Gliniane naczynie (popielnica) o baniastym brzuścu i cylindrycznej szyi (Tabl. 19j); powierzchnia barwy szaro-brunatnej, wygładzona; wys. 15,7 cm, średn. wylewu 14,7 cm, średn. dna 7,5 cm. **18)** Fragm. br. zapinki serii A.III.3 (Tabl. 19k); dł. ok. 3,8 cm. **19)** Fragm. br. bransolety o zwężających się, profilowanych końcach (Tabl. 19l); szer. końca 0,4 cm, maks. szer. kabłąka 1,1 cm. **20)** Fragm. br. sprę-

zyn (Tabl. 19m); dł. 1,1 cm, średn. 0,6 cm. **21**) Żel. (?) nóż.

Chronologia: B₂.

Badania: Prace wykopaliskowe O. Tischlera, 1879 r.

Zbiory: PM 6484–6500. Ze względu na zły stan zachowania, w *Prussia Museum* (?) fragmenty ażurowej nakładki (**2**) przymocowano do drewnianej podkładki, również do spodnich powierzchni dwóch zapinek (**5**, **6**) prawdopodobnie przymocowano fragmenty drewna.

Źródła: BA 1880, tabl. 8:369; O. Tischler, H. Kemke 1902, s. 17, tabl. II:5, VIII:1.1a, IX:5.5a, XIV:11, XVIII:3.6; H. Jankuhn 1933a, s. 168, 172, 194; 1933b, s. 221; V. I. Kulakov 2004, s. 15–16, ryc. 15, 16; SMB-PK/MVF, IXd 8, PM-A 245/1; C. Engel, R. Grenz, *Spuścizna*; H. Jankuhn, *Spuścizna*.

Uwagi: Według H. Jankuhna (*Spuścizna*) zapinka typu A.109 (**7**) pochodzi z grobu 14b, a fragment zapinki serii A.III.3 (**18**) z grobu 14a; W katalogu podano ich przynależność do obiektów za informacjami O. Tischlera (O. Tischler, H. Kemke 1902, s. 17).

Grób 26

Opis: Grób szkieletowy; na poziomie odkrycia bruk kamienny w kształcie ćwierci koła, kamienie na brzegu bruku były większe od tych w środku (Tabl. 20a). Pod nim drugi, w przybliżeniu prostokątny (zaznaczony na planie kolorem czerwonym), jeszcze niżej ok. 9 pojedynczych kamieni (przy lewym marginesie rysunku planu). Pod nimi pochówek szkieletowy (kości całkowicie się rozłożyły) wraz z wyposażeniem. Klamra (**1**) znajdowała się pomiędzy bransoletami (**8**, **9**).

Inwentarz: **1**) Br. niezdobiona klamra typu 3a (Tabl. 20b); ze względu na zły stan zachowania przymocowano ją do drewnianej podkładki; dł. ok. 9,8 cm, dł. skuwki ok. 7,4 cm, szer. skuwki ok. 5,6 cm, grub. 0,1–0,3 cm. **2**) Gliniane naczynie (przystawka) o dwustożkowatym, łagodnie załamany brzuścu, wysokiej, cylindrycznej szyjce i rozchylonym wylewie, w górnej części brzuśca ucho o czworokątnym przekroju (Tabl. 21k); powierzchnia barwy brązowej, wygładzona; wys. ok. 12 cm, średn. wylewu 9,5 cm, średn. dna 5,5 cm. **3**) Zachowane częściowo gliniane naczynie (przystawka) o dwustożkowatym brzuścu i rozchylonym wylewie (Tabl. 21l); powierzchnia barwy jasnoszarej, wygładzona; wys. 18,3 cm. **4**) Zachowana częściowo br. zapinka typu A.60 (Tabl. 20c); dł. ok. 7,3 cm. **5**) Zachowana częściowo br. zapinka typu A.60 (Tabl. 20e); dł. ok. 7,8 cm. **6**) Zachowana częściowo br. zapinka typu A.62 o sprężynie być może naprawianej w starożytności (Tabl. 20f); Kabłąk zdobiony dwoma bruzdami, pomiędzy nimi ornamentem skośnych nacięć; dł. ok. 7 cm. **7**) Fragm. br. zapinki serii A.III.3 (Tabl. 20d); dł. 2,5 cm. **8**) Br. bransoleta odmiany BIA (Tabl. 20g); wym. 7,2×6 cm; szer. kabłąka 1 cm. **9**) Br. bransoleta odmiany BIA (Tabl. 20h); wym. 7,2×6 cm; szer. kabłąka 1 cm. **10**) Fragm. br. kółka o kolistym przekroju i delikatnie spłaszczonych końcach (Tabl. 20i); średn. ok. 3,3 cm. **11**) 2 fragm. br. kółka o kolistym przekroju (Tabl. 20j) – fragm. pierścionka typu B1 (?); średn. 1,9 cm. **12**) Fragm. br. wisiorka w kształcie topora zbliżonego do typu 5 wg A. Kokowskiego (1998), zawieszona na fragm. br. drutu (Tabl. 21a); dł. wisiorka 1,7 cm, średn. drutu 0,2 cm. **13**) Szklany paciorek typu TM162 (Tabl. 21c); średn. 1,4 cm. **14**) 11 szklanych paciorków typu TM163 (Tabl. 21d); średn. 1,5–2 cm, wys. 1–1,2 cm. **15**) Fajansowy paciorek typu TM171 (Tabl. 21e); średn. 1,7 cm, wys. 1,5 cm. **16**) Zniszczony szklany

paciorek typu TM223 (Tabl. 21f); średn. 1,4, wys. 1,3 cm. **17**) 2 zniszczone szklane paciorki typu TM291b/f (Tabl. 21g); średn. 1,4 cm, wys. 1,1 cm. **18**) Szklany paciorek typu TM355 (Tabl. 21h); średn. 1,4 cm, wys. 1,3 cm. **19**) 2 zniszczone szklane paciorki typu TM355 (?). **20**) Fragm. nieokreślonego paciorka szklanego. **21**) 3 br. profilowane kółka (Tabl. 21i.j); średn. 1,4–1,5 cm. **22**) Fragm. br. zagiętej, płaskiej blaszki (Tabl. 21b); dł. 2,5 cm. **23**) Fragm. tkaniny. **24**) Fragm. drewna lub rzemienia.

Chronologia: B₂.

Badania: Prace wykopaliskowe O. Tischlera, 1879 r.

Zbiory: PM 6557–6566.

Źródła: O. Tischler, H. Kemke 1902, s. 18, tabl. X:3.3a, XIX:5; W. Gaerte 1929, ryc. 134a; H. Jankuhn 1933a, s. 178, 183, 186; 1933b, s. 223; V. I. Kulakov 2004, s. 17, ryc. 21; A. Kokowski 2009, przyp. 4; SMB-PK/MVF, IXd 8, PM-A 245/1; C. Engel, R. Grenz, *Spuścizna*; H. Jankuhn, *Spuścizna*; M. Schmiedehelm, *Spuścizna* VM.

Uwagi: W źródłach brak rysunku przedstawiającego miejsca znalezienia zabytków w grobie (por. 15b.c, 18b), O. Tischler nadał jednak poszczególnym zabytkom numery – bransolety oznaczył nr. 1 i 2, klamrę nr 3, a nr 4 jeszcze jeden przedmiot (SMB-PK/MVF, IXd 8, PM-A 245/1). Nie zamieścił opisu rozmieszczenia zabytków w grobie.

Grób 28

Opis: Grób szkieletowy; przykryty był brukiem kamiennym w kształcie ćwierci koła, niektóre zewnętrzne kamienie były większe od tych w środku (Tabl. 21m). Pod nim druga warstwa kamieni, zawierająca duży kamień. Poniżej, nad pochówkiem, rozciągała się warstwa zawierająca zbutwiałe fragmenty drewna (**15**), najpewniej stanowiąca pozostałość po trumnie. Poniżej niej znaleziono niewielką przystawkę (**4**) i pozostałe wyposażenie. Kości szkieletu się rozłożyły, jedynie przy jednej z bransolet (**9** lub **10**) znaleziono fragment kości.

Inwentarz: **1**) Br. sprzączka typu C11 z ażurową skuwką zdobioną rytymi (?) liniami i poprzecznie nacinanymi żeberkami (Tabl. 22a); dł. ok. 11 cm, dł. skuwki ok. 7,4 cm, szer. skuwki ok. 5,6 cm, grub. skuwki 0,2 cm, średn. ramki ok. 3,1 cm. **2**) Br. prostokątna, ażurowa nakładka na pas zdobiona rytymi (?) liniami i poprzecznie nacinanymi żeberkami (Tabl. 22b); na trzonach niektórych nitów blaszki; dł. ok. 7,3 cm, szer. ok. 5,7 cm. **3**) 10 br. nakładek na pas zbliżonych do typu K zdobionych rytymi (?) liniami (Tabl. 22c); dł. 5,4–5,8 cm, maks. szer. ok. 1 cm. **4**) Gliniane naczynie (przystawka) o wysoko umieszczonym łagodnym załomie brzuśca i silnie rozchylonym wylewie (Tabl. 22h); powierzchnia szaro-brązowa, wygładzona; wys. 11 cm, średn. wylewu 9,3 cm, średn. dna 5 cm. **5**) Zachowana częściowo br. zapinka typu A.60 z parami koncentrycznych kółek na nóżce oraz na kabłąku – przy główce i przy grzebyku; na kabłąku ornament rytymi (?) linii, poprzecznych i krzyżujących się (Tabl. 22d); dł. 7,5 cm. **6**) Zachowana częściowo br. zapinka typu A.61 (Tabl. 22e); dł. 7,4 cm. **7**) Zachowana częściowo br. zapinka typu A.62 (Tabl. 22f); kabłąk zdobiony poprzecznie nacinanymi żeberkami, nóżka – sześcioma wybijanymi okręgami, jej brzegi rytymi (?) liniami, a koniec ornamentem trójkąta; dł. 5,8 cm. **8**) Zachowana częściowo br. zapinka typu A.62 (Tabl. 22g); kabłąk zdobiony poprzecznie nacinanymi żeberkami i parami wybijanymi okręgów, między kabłąkiem a nóżką pas czterech okręgów, nóżka zdobiona parami koncentrycznych kółek, jej

koniec parą trójkątów i rytych (?) linii; dł. 5,5 cm. **9)** Br. bransoleta odmiany BIA (Tabl. 21o); wym. 8,2×6,2 cm, szer. kabłąka 1,3 cm. **10)** Br. bransoleta odmiany BIA; wym. 6,5×6 cm (Tabl. 21t). **11)** Br. pierścionek typu B1 (Tabl. 21p); średn. ok. 2,4 cm. **12)** Br. pierścionek typu B1 (Tabl. 21r); średn. 2,5 cm. **13)** Szklany paciorek typu TM291f (Tabl. 21s); średn. 1,1 cm. **14)** Zniszczony paciorek z czerwonego szkła z dookólnym paskiem czarnego szkła; średn. ok. 1 cm. **15)** Fragm. drewna – pozostałości trumny (?). **16)** Fragm. br. nakładki na pas zbliżonej do typu K (Tabl. 22j); dł. 1,5 cm. **17)** Szklany paciorek typu TM2/7 (Tabl. 22k); średn. 1,4 cm, wys. 1 cm. **18)** Szklany paciorek typu TM291c (Tabl. 22l); średn. 1,3 cm, wys. 1,1 cm. **19)** Fragm. żel. przedmiotu o kwadratowym przekroju (Tabl. 22i); dł. 4,5 cm.

Chronologia: B₂.

Badania: Prace wykopaliskowe O. Tischlera, 1879 r.

Zbiory: PM 6588–6598, 6649, 6650. W *Prussia Museum* zabytki wchodziły w skład *Schausammlung*.

Źródła: BA 1880, tabl. 7:350.351, 13:480.529; O. Tischler, H. Kemke 1902, s. 18, tabl. I:7.8, IX:2.2b, XIV:6, XVIII:7; H. Jankuhn 1933a, s. 168, 172, tabl. I:1; 1933b, s. 221; V. I. Kulakov 2004, s. 17, ryc. 25; SMB-PK/MVF, IXd 8, PM-A 245/1; C. Engel, R. Grenz, *Spuścizna*; H. Jankuhn, *Spuścizna*; M. Schmiedehelm, *Spuścizna* VM.

Uwagi: Nie wiadomo, czy z tego obiektu pochodzą: fragment nakładki na pas (**16**), szklane paciorki (**17**, **18**) i fragment żelaznego przedmiotu (**19**). Nie miały nr inw. i H. Jankuhn nie był pewien ich przynależności do inwentarza grobu 28 (H. Jankuhn, *Spuścizna*). Nie udało się ustalić, do której z dwóch znalezionych w grobie bransolet (**9**, **10**) odnosi się fotografia (Tabl. 21n).

Grób 30

Opis: Grób szkieletowy; przykryty był trójwarstwowym brukiem kamiennym (Tabl. 23a).

Inwentarz: **1)** Br. sprzączka typu C11 z ażurową skuwką zdobioną rytmami (?) liniami i poprzecznie nacinanymi żeberkami (Tabl. 23g); nasada i koniec kolca zdobione rytmami (?) liniami; dł. ok. 9,2 cm, dł. skuwki ok. 5,9 cm, szer. skuwki ok. 5,5 cm, średn. ramki ok. 3 cm. **2)** Br. nakładka na pas złożona z prostokątnej, ażurowej płytki, zdobionej rytmami (?) liniami, zakończonej uszkiem, w którym zawieszona było zdobione rytmami (?) liniami okucie rzemienia (Tabl. 23h); do spodniej strony nakładki przynitowana cienka, br. blaszka; dł. ok. 7,1 cm, szer. ok. 5,4 cm, dł. okucia ok. 4,3 cm. **3)** 12 (?) br. niezdobionych nakładek na pas zbliżonych do typu K (Tabl. 23i); dł. ok. 5,5 cm, maks. szer. ok. 1 cm. **4)** Okucie rzemienia o rurkowatym kształcie, w którym tkwił fragm. rzemienia. **5)** Niewielka, kolistą płytką – prawdopodobnie nakładka, z dziewięcioma półkolistymi występami na obwodzie, zdobionymi koncentrycznymi bruzdami (Tabl. 23e). **6)** Posrebrzana (?), niewielka, ażurowa płytką – prawdopodobnie nakładka (Tabl. 23d). **7)** Czworokątna nakładka z czterema nitami. **8)** Fragm. ceramiki. **9)** Zachowana częściowo, br. zapinka typu A.62 o kabłąku zdobionym poprzecznie nacinanymi żeberkami i rytmami (?) liniami (Tabl. 23b). **10)** Br. kolistą zapinką tarczowatą, wykonana z blachy zdobionej koncentrycznymi trybowanymi żeberkami (Tabl. 23c); średn. 11,5 cm. **11)** 2 szklane paciorki typu TM163. **12)** Szklany paciorek typu TM387c. **13)** 4 br. paciorki. **14)** Żel. niewielki nóż.

Chronologia: B₂.

Badania: Prace wykopaliskowe O. Tischlera, 1879 r.

Zbiory: PM 6600–6606; wedle informacji M. Schmiedehelm (*Spuścizna*), zapinka (**10**) nie zachowała się.

Źródła: BA 1880, tabl. 7:353, 13:479; O. Tischler, H. Kemke 1902, s. 18, tabl. I:6, VIII:2, IX:3.3b; H. Jankuhn 1933a, s. 168, 172, 176–177, tabl. I:2; 1933b, s. 221; 1950, s. 63; V. I. Kulakov 2004, s. 17, ryc. 27; M. Schmiedehelm, *Spuścizna* VM; SMB-PK/MVF, IXd 8, PM-A 245/1.

Uwagi: Źródła podają rozbieżne informacje o dwóch znalezionych w grobie zabytkach (**5**, **6**). O. Tischler opisał je odpowiednio jako *Knopf mit Goldmitte* i jako *Knopf* (SMB-PK/MVF, IXd 8, PM-A 245/1). W opublikowanej części jego spuścizny naukowej (O. Tischler, H. Kemke 1902, s. 18) są one określone jako: niewielka, kolistą płytką (*Scheibe*) ze złotym guzikiem w centrum i dziewięcioma okrągłymi występami (*Zwickeln*) (**5**) oraz niewielka, kolistą, ażurową, posrebrzaną płytką, w której centrum tkwił brązowy nit, mocujący znajdującą się po spodniej stronie brązową, dwukrotnie zagiętą blaszkę – czyli najpewniej zaczep (**6**). H. Jankuhn (1933b, s. 221) określił te zabytki jako brązowy pozłacany guzek (*Bronzeknopf mit Goldauflage* – **5**) i brązowy guzek (*Bronzeknopf* – **6**). Zdaniem M. Schmiedehelm (*Spuścizna* VM) były to dwie zapinki tarczowate lub nakładki (*Beschläge*). Zaznaczyła, że po spodniej stronie miały przynitowane zaczepy o ułamanych końcach (Tabl. 23f). Wedle niej obie „płytki” (**5**, **6**) były posrebrzane, a w centrum jednej (**5**) znajdował się brązowy guzek. Wymiary zabytków nie są znane. Ze względu na powtarzające się wzmianki o obecności zaczepów, w katalogu przyjęto, że zabytki prawdopodobnie były nakładkami. Mogły np. stanowić aplikacje pasa lub wraz z zapinką tarczowatą zdobić „czepiec”. Jest mało prawdopodobne, że były to zapinki tarczowate, ponieważ brak informacji o konstrukcji zapięcia.

7. Krasnodonskoe, raj. Bagrationovsk (Краснодонское, рай. Багратионовск), dawn. *Keimkallen*, *Kr. Heiligenbeil*

Grób

Opis: Zniszczony grób szkieletowy; przykryty był brukiem z niewielkich kamieni; na głębokości ok. 60 cm (2 *Fuß* – „Alt-preussische Monatsschrift” NF 6, 1869, s. 267) znaleziono czaszkę oraz wyposażenie (1–4).

Inwentarz: **1)** Fragm. br. sprzączki typu C11 z częściowo zachowaną, ażurową skuwką (Tabl. 23l); na profilowanym kolcu znajdował się inkrustowany żelazem grzebyk; dł. ok. 8 cm, szer. skuwki 6,6 cm, grub. skuwki 0,25 cm, średn. ramki 3,2 cm. **2)** Br. nakładka na pas złożona z prostokątnej, ażurowej płytki, zakończonej masywnym, delikatnie facetowanym, uszkiem (Tabl. 23k); na trzonach niektórych nitów kanciaste blaszki; dł. 9,2 cm, dł. prostokątnej płytki 7,5 cm, szer. 6,4 cm, grub. 0,2–0,45 cm. **3)** 2 fragm. br. nakładek na pas zbliżonych do typu K zdobionych w połowie długości kabłąka rytmami (?) liniami (Tabl. 23j); na trzonach nitów kanciaste blaszki; dł. 5,8–6,4 cm, maks. szer. 1,7 cm. **4)** Zachowana częściowo br. zapinka typu A.61 zdobiona parami koncentrycznych kółek na nóżce oraz na kabłąku – przy główce i przy grzebyku (Tabl. 24a); dł. 8,1 cm.

Chronologia: B₂ (B₂ – B₂/C₁–C_{1a}).

Badania: zabytki zostały znalezione przez właściciela ziemskiego v. Schlemmera podczas eksploatacji żwirowni, 1869 r.

Zbiory: PM II.5.50; sprzączka (**1**) przechowywana jest w kolekcji KOIHM.

Źródła: „Altpreussische Monatsschrift” NF 6, 1869, s. 267; 14, 1877, s. 643; Prussia 3, 1877, s. 35; H. Jankuhn 1933a, s. 169, 173, tabl. II:3; 1933b, s. 222; P. Adlung, C. v. Carnap-Bornheim, T. Ibsen, A. Valujev 2005, s. 79; SMB-PK/MVF, IXd 8, PM-A 1709/1; H. Jankuhn, *Spuścizna*.

8. dawn. *Lehndorf*, Kr. *Fischhausen*, grób C³⁸ (?)

Grób

Opis: Grób szkieletowy.

Inwentarz: 1) Br. klamra typu 3b z ażurową skuwką zdobioną ornamentem wybijanych okręgów (Tabl. 24i, 25a); do spodniej strony skuwki przylegał duży fragment rzemienia; dł. 12,2 cm, dł. skuwki 10,7 cm, szer. skuwki 5,6 cm, grub. skuwki 0,2 cm. 2) Br. prostokątna, ażurowa nakładka na pas zdobiona wybijanymi okręgami (Tabl. 24h, 25a); przy jednym z krótszych boków żeberko, przy drugim ryta (?) linia; do jej spodniej strony przylegał fragment rzemienia; dł. 9,1 cm, szer. 5,5 cm, grub. 0,2 cm. 3) 24 br. nakładki na pas o łódeczkowatych, delikatnie facetowanych kabłąkach i trapezowatych końcach (Tabl. 25a,b); na trzonach niektórych nitów blaszki; dł. 5,75–6,45 cm, szer. 1,2–1,3 cm, grub. ok. 0,1 cm. 4) Zachowana częściowo br. zapinka typu A.61 (Tabl. 25c); dł. 7 cm. 5) Br. zapinka wariantu 2.1 typu A.72 (Tabl. 25d); tuleja zdobiona rytymi (?) liniami, w połowie jej długości niewielkie wgłębienie; kabłąk przy grzebyku zdobiony parą rytych (?) linii, nóżka, przy obu grzebykach – parą rytych (?) linii, szczyt większego grzebyka mógł być zdobiony niewielkimi nacięciami, pochewka rytymi (?) liniami; dł. 8,35 cm. 6) Br. zapinka typu A.90–93 (Tabl. 25e); tuleja zdobiona rytym (?) ornamentem zakreskowanych trójkątów, wierzchnia strona kabłąka i nóżki – facetowaniem, pochewka – rytymi (?) liniami; dł. 6,3 cm. 7) Fragm. br. zapinki tarczowatej z blachy zdobionej koncentrycznymi żeberkami (Tabl. 25f); wokół wysklepienia w centrum ornament niewielkich, wybijanych (?) okręgów; średn. wysklepienia w centrum 1,8 cm, grub. ok. 0,1 cm. 8) Fragm. br. igły pochodzącej od zapinki tarczowatej (?) (Tabl. 25g); dł. 4,8 cm. 9) 3 fragm. br. bransolety odmiany BIA (Tabl. 25r); wym. ok. 7×5,8 cm, szer. kabłąka 1,35 cm. 10) 2 fragm. br. bransolety odmiany BIA (Tabl. 25s); wym. ok. 7,1×5,9 cm, szer. kabłąka 1,35 cm. 11) Bursztynowy, owalny paciorek (Tabl. 25h); średn. 1,5 cm, wys. 0,8 cm. 12) Zniszczony szklany paciorek typu TM223 (?); średn. 1 cm. 13) Szklany paciorek typu TM223b/g (Tabl. 25i); średn. 1,1 cm, wys. 1 cm. 14) 2 szklane paciorki typu TM287b (Tabl. 25k); średn. 1,1–1,3 cm. 15) Fragm. szklanego paciorka typu TM287b (?). 16) 9 (?) fragm. szklanych paciorków typu TM291f (Tabl. 25j); wym. 1,1×0,8 cm – 1,3×1,1 cm. 17) 12 szklanych paciorków typu TM387a-b (Tabl. 25l); niektóre przylegały do br. kótek; wym. 0,9×0,7 cm – 1,2×1,05 cm. 18) Fragm. paciorka z czerwonego szkła. 19) 9 br. kótek (Tabl. 25m); do niektórych przylegały fragm. szklanych paciorków; średn. 1,05–1,1 cm. 20) 3 br. profilowane kółka (Tabl. 25n); średn. 1,25–1,35 cm. 21) 3 br. profilowane kółka (Tabl. 25o); średn. 1,05–1,2 cm. 22) 2 fragm. żel. przedmiotu (Tabl. 25p) – fragm. szpili lub igły (?); dł. 1 cm, średn. 0,25–0,35 cm. 23) Fragm. tkaniny. 24) 2 fragm. (kabłąk i igła – tabl. 25t) br. zapinki A.IV,

³⁸ H. Jankuhn na ogół oznaczał literami groby eksplorowane w trakcie niesystematycznych badań wykopaliskowych (patrz H. Jankuhn 1933a, przyp. 42).

typu A.90–93 (?); ośka prawdopodobnie była żelazna, kabłąk i nóżka zdobione facetowaniem; dł. 5,9 cm.

Chronologia: B₂ – B₂/C₁–C_{1a}.

Badania: Zabytki prawdopodobnie pozyskane podczas prac wykopaliskowych A. Brinkmanna, 1901 r.

Zbiory: PM.

Źródła: A. Bezenberger, F. E. Peiser 1914, s. 230; H. Jankuhn 1933a, s. 185, tabl. III:2; 1933b, s. 224; C. Engel, R. Grenz, *Spuścizna*; H. Jankuhn *Spuścizna*.

Uwagi: Nie jest pewne czy nakładki na pas (3) pochodziły z tego samego obiektu, co klamra i ażurowa nakładka (1, 2). W katalogu „pasów sambijskich” H. Jankuhn nie przypisał tych zabytków do jednego obiektu (1933b, s. 224). W swoich zapiskach (*Spuścizna*) nakładki (3) przypisał do grobu C, a klamrę i ażurową nakładkę (1, 2) do grobu C lub G. W archiwum C. Engla, R. Grenza (*Spuścizna*) znajduje się fotografia przedstawiająca zrekonstruowany „pas sambijski” z dawn. *Lehndorf* – do drewnianej deseczki przymocowano klamrę (1) i ażurową nakładkę (2) oraz 24 nakładki o łódeczkowatych kabłąkach (3) (Tabl. 25a). Można więc przypuszczać, że zabytki te pochodziły od jednego pasa, więc także z jednego obiektu. Pozostałe, wymienione w katalogu wyposażenie (4–23), zostało przez H. Jankuhna przypisane do grobu C, również podany w katalogu opis obiektu odnosi się do grobu C. Przynależność jednej z zapinek (24) do grobu C jest, zdaniem H. Jankuhna, wątpliwa. W grobie G znaleziono natomiast fragmenty brązowej ceramiki, pochodzące od masywnego naczynia oraz fragmenty brązowej ceramiki, pochodzące od naczynia cienkościennego (H. Jankuhn, *Spuścizna*); nie zilustrowano ich.

9. *Lugovskoe*, raj. *Zelenogradsk* (Луговское, рай. Зеленоградск), dawn. *Lobitten*, Kr. *Königsberg*

Grób A (18)

Opis: Grób szkieletowy; kości szkieletu nie rozłożyły się.

Inwentarz: 1) Br. klamra typu 3a o skuwce zdobionej rytymi liniami oraz pasami niewielkich, wypukłych i wklęsłych owali (Tabl. 24c); dł. 7,1 cm, szer. 5,4 cm, grub. skuwki 0,1–0,2 cm, grub. zaczepu 0,5 cm. 2) Br. niezdobiona nakładka na pas zbliżona do typu K (Tabl. 24f); dł. 5,3 cm, maks. szer. 1,2 cm. 3) Gliniane naczynie (przystawka) o baniastym brzuścu, wysokiej cylindrycznej szyi i rozchylonym wylewie (Tabl. 24b); powierzchnia barwy szaro-brunatnej, wygładzona, zdobiona dookólnymi liniami rytymi; wys. 11,3 cm, średn. wylewu 10,3 cm, średn. dna 5,3 cm. 4) Br. bransoleta odmiany BIA (Tabl. 24d); wym. 7,5×6,7 cm, szer. kabłąka 1,55 cm. 5) Br. bransoleta odmiany BIA (Tabl. 24e); wym. 7,5×6,3 cm, szer. kabłąka 1,4 cm. 6) 3 fragm. br. bransolety odmiany BIA inkrustowanej żelazem. 7) Br. bransoleta odmiany BIA inkrustowana żelazem (Tabl. 24g); wym. 8,1×7,4 cm.

Chronologia: B₂ – B₂/C₁–C_{1a}.

Badania: Zabytki prawdopodobnie zostały pozyskane podczas prac wykopaliskowych Seecka – właściciela ziemskiego z dawn. *Lobitten*, 1876 r.

Zbiory: PM III.53.740-5; w MVF znajduje się klamra (1).

Źródła: Prussia 2, 1876, *Sitzung vom 16. Juni*; H. Jankuhn 1933a, s. 178, 184, ryc. 8; 1933b, s. 224; A. Bitner-Wróblewska 2008, tabl. CXCI; SMB-PK/MVF, IXd 8, PM-A 1456; H. Jankuhn *Spuścizna*.

Uwagi: Obiekt w literaturze opisywany jest jako grób A³⁹ (np. H. Jankuhn 1933b, s. 224). W księgach inwentarzowych *Prussia Museum* znalezione w nim przedmioty zostały jednak określone jako pochodzące z grobu 18 (patrz A. Bitner-Wróblewska 2008, tabl. CXCI). W niniejszym katalogu postanowiono zachować obydwie oznaczenia, opisując obiekt jako grób A (18).

Znaleziska luźne (?)

Inwentarz: 1) Br., być może posrebrzana, sprzączka typu C11 z ażurową skuwką zdobioną rytymi (?) liniami (Tabl. 26a); dł. 12,7 cm, dł. skuwki 8,5 cm, szer. skuwki 5,8 cm, grub. skuwki 0,2–0,3 cm, średn. ramki 3,2 cm. **2)** Br. prostokątna, ażurowa nakładka na pas zakończona „wazowatym” występem, zdobiona rytymi (?) liniami (Tabl. 26b); dł. 9,4 cm, szer. 5,7 cm, grub. 0,25 cm. **3)** 17 (?) br. niezdobionych nakładek na pas o łódeczkowatych kabłąkach i trapezowatych końcach (Tabl. 26c.d), dł. 5,5–5,9 cm, szer. 0,7–1,7 cm.

Chronologia: B₂ – B₂/C₁–C_{1a}.

Badania: Zabytki prawdopodobnie zostały przekazane *Prussia Museum* przez Seecka – właściciela ziemskiego z dawn. *Lobitten*, 1889 r.

Zbiory: PM IV.313.5707; obecnie sprzączka (1) przechowywana jest w kolekcji KOIHM.

Źródła: G. Bujack 1890, s. 172; KP II 1897, s. 9, ryc. 15, 16; H. Jankuhn 1933a, s. 168, 172, 175–177; 1933b, s. 222; P. Adlung, C. v. Carnap-Bornheim, T. Ibsen, A. Valujev 2005, s. 78–79; SMB-PK/MVF, IXd 8, PM-A 1456; H. Jankuhn *Spuścizna*.

Uwagi: Jest wątpliwe, że w skład „pasa sambijskiego” wchodziło aż 17 nakładek o łódeczkowatych kabłąkach i trapezowatych końcach (3). Na opublikowanej ilustracji (KP II 1897, ryc. 15, 16) przedstawiającej klamrę (1) i ażurową nakładkę (2) brak takich nakładek, nie wymienił ich też H. Jankuhn (1933b, s. 222) w katalogu „pasów sambijskich”. Natomiast fotografia z archiwum H. Jankuhna (*Spuścizna*) przedstawia klamrę, ażurową nakładkę i dwie nakładki o łódeczkowatych kabłąkach i trapezowatych końcach (3; Tabl. 26a2.b2.c1.d1). Ten sam badacz (H. Jankuhn, *Spuścizna*) wzmiankował o znalezieniu w dawn. *Lobitten* 17 takich nakładek (Tabl. 26c2.d2), które miały taki sam nr inw., jak sprzączka (1) i ażurowa nakładka (2), być może więc nakładki te można wiązać z „pasek sambijskim”. Wedle G. Bujacka w *Prussia Museum* do kartonu, do którego przyczepiono klamrę i ażurową nakładkę, przymocowano także 21 brązowych nakładek – *annähernd Stabform* (G. Bujack 1890, s. 172). Na podstawie informacji z archiwum H. Jankuhna (*Spuścizna*), można stwierdzić, że były to: wspomniane 17 nakładek o łódeczkowatych kabłąkach i trapezowatych końcach (3) oraz 4 nakładki prostokątne. Brak wystarczających przesłanek, by te ostatnie łączyć z „pasek sambijskim”.

10. Morozovka, raj. Zelenogradsk (Морозовка, рай. Зеленоградск), dawn. *Ellerhaus*, Kr. *Fischhausen*

Znalezisko luźne

Inwentarz: 1) Br. sprzączka typu C10 (Tabl. 26e); dł. 9,5 cm, dł. skuwki 6,2 cm, szer. skuwki 5,3 cm, grub. skuwki 0,2 cm, średn. ramki 2,7 cm.

Chronologia: B₂ – B₂/C₁–C_{1a}.

Badania: Zabytek został znaleziony *nach die heidnische Schanze bei Ellerhaus, dem Vorwerk von Sacherau* („Altpreussische Monatsschrift” NF 14, 1877, s. 643) i przekazany *Prussia Museum* przez v. Montowta – właściciela ziemskiego z dawn. *Sacherau* (koło miejscowości *Ellerhaus*), 1877 r.

Zbiory: PM III.77.858; sprzączka przechowywana jest w MVF. **Źródła:** „Altpreussische Monatsschrift” NF 14, 1877, s. 643; Prussia 3, 1877, s. 34–35; H. Jankuhn 1933a, s. 168–169, 172, ryc. 4; 1933b, s. 222; SMB-PK/MVF, IXd 8, PM-A 2/1.

Uwagi: Z miejsca, w którym znaleziono „pas sambijski”, pochodzi także zapinka (*eine ringförmige Fibula*) i kulisty paciorek bursztynowy. Brak wystarczających danych, by uznać, że zabytki te należały do tego samego zespołu, co „pas sambijski”.

11. Nalikajmy, pow. bartoszycki, dawn. *Liekeim*, Kr. *Friedland*

Znalezisko luźne

Inwentarz: 1) Br. sprzączka typu C11 z ażurową skuwką, zdobioną rytymi (?) liniami oraz wybijanym ornamentem par koncentrycznych kółek i imitującym różnej wielkości liście (niewykluczone, że największe powstały w trakcie odlewania całego przedmiotu – Tabl. 27a); do spodniej strony skuwki przynitowano cienką brązową blachę; dł. 12,1 cm, dł. skuwki 9 cm, szer. skuwki 5,9 cm, grub. skuwki ok. 0,2 cm, średn. ramki 2,5 cm. **2)** Br. prostokątna, ażurowa nakładka na pas zdobiona analogicznie jak skuwka i zakończona „wazowatym” występem (Tabl. 27b); do spodniej strony przynitowano cienką brązową blachę; dł. 10 cm, dł. prostokątnej płytki 8,9 cm, szer. prostokątnej płytki 6,2 cm, grub. ok. 0,2 cm.

Chronologia: B₂ – B₂/C₁–C_{1a}.

Badania: Zabytek został przekazany do *Prussia Museum* przez v. Strenga – właściciela ziemskiego z dawn. *Rostek*, 1877 r.

Zbiory: PM III.100.929.

Źródła: „Altpreussische Monatsschrift” NF 14, 1877, s. 648; Prussia 3, 1877, s. 49; KP II 1897, s. 5, ryc. 2; H. Jankuhn 1933a, s. 168, 172, 176, tabl. I:4; 1933b, s. 222; H. Jankuhn, *Spuścizna*; M. Schmiedehelm, *Spuścizna* 7.13d.246.

12. Parussnoe, raj. Zelenogradsk (Парусное, рай. Зеленоградск), dawn. *Gaffken*, Kr. *Fischhausen*

Znalezisko luźne

Inwentarz: 1) 2 fragm. br. sprzączki typu C11 z ażurową skuwką zdobioną pasmami wybijanego lub rytego ornamentu (Tabl. 27c); wymiary zachowanej części skuwki 5,1×5,1 cm. **2)** Br. nakładka na pas o łódeczkowatym kabłąku i trapezowatym końcu (Tabl. 27d).

Chronologia: B₂ – B₂/C₁–C_{1a}.

Badania: Zabytki zostały przekazane do *Prussia Museum* przez O. Wiena.

Zbiory: PM III.311.2176.

Źródła: G. Bujack 1883, s. 129; H. Jankuhn 1933a, tabl. IV:1; 1933b, s. 222; H. Jankuhn, *Spuścizna*; M. Schmiedehelm, *Spuścizna* VM.

Uwagi: Nie jest pewne czy nakładka (2) wchodziła w skład tego samego pasa, co sprzączka (1). W katalogu „pasów sambijskich” H. Jankuhn (1933b, s. 222) nie wymienił nakładki, natomiast fotografia z jego archiwum (*Spuścizna*) obok sprzączki przedstawia nakładkę (Tabl. 27d). Ten sam numer inwentarza co

³⁹ Por. przyp. 38.

sprzączka miało również 10 innych brązowych nakładek na pas – o łódeczkowatych kabłąkach i trapezowatych końcach, stanowiących znaleziska luźne (G. Bujack 1883, s. 129; H. Jankuhn, *Spušcizna*). Brak jednak podstaw, by łączyć je ze sprzączką.

13. Poddubnoe, raj. Gur'evsk (Поддубное, рай. Гурьевск), dawn. *Fürstenwalde*, Kr. *Königsberg*

Znaleziska luźne (?)

Inwentarz: 1) Br. sprzączka typu C10 z ażurową skuwką zdobioną ornamentem kółek i okręgów (niektóre z nich, znajdujące się na obrzeżu uległy częściowemu zatarciu – obecnie wyglądają jak półksiężycy) oraz głęboko rytych lub wybijanych bruzd (Tabl. 30s); grzebyki na kolcu zdobione nacinanym lub wybijanym ornamentem; dł. ok. 9,9 cm, dł. skuwki ok. 6,1 cm, szer. skuwki ok. 5,5 cm, grub. skuwki 0,15 cm, średn. ramki ok. 2,7 cm. 2) Br. niezdobiona nakładka na pas zbliżona do typu K (Tabl. 29r); na trzonie nitu blaszka; dł. ok. 5,5 cm, maks. szer. ok. 1 cm.

Chronologia: B₂ – B₂/C₁–C_{1a}.

Badania: Prace wykopaliskowe O. Tischlera, 1877 r.

Zbiory: PM 8614, 8616.

Źródła: O. Tischler, H. Kemke 1902, s. 28, tabl. X:1.1a; W. Garterte 1929, ryc. 134j; H. Jankuhn 1933a, s. 168–169, 171; 1933b, s. 222; H. Jankuhn, *Spušcizna*.

14. Povarovka, raj. Zelenogradsk (Поваровка, рай. Зеленоградск), dawn. *Kirpehnen*, Kr. *Fischhausen*

Grób F (2107)

Opis: Grób popielnicowy.

Inwentarz: 1) 2 prostokątne fragm. rzemienia (Tabl. 28); dł. ok. 22 cm i 58 cm; szer. ok. 6,5 cm. 2) Br. klamra typu 3b o ażurowej skuwce zdobionej rytymi (?) liniami (Tabl. 28, 29a); do jej spodniej strony przynitowana cienka, brązowa blacha; dł. 7,2 cm, dł. skuwki 5,6 cm, szer. skuwki 6,5 cm. 3) Br. prostokątna, ażurowa nakładka na pas, zdobiona rytymi (?) liniami (Tabl. 28, 29b); do jej spodniej strony przynitowana cienka, brązowa blacha; dł. 5 cm, szer. 6 cm. 4) 19 br. nakładek na pas zbliżonych do typu K zdobionych w połowie długości kabłąków rytym (?) ornamentem (Tabl. 28, 29f, i–k); na trzonach niektórych nitów blaszki; dł. 5,5–6 cm, szer. 0,8–1,8 cm. 5) Br. okucie brzegu rzemienia (Tabl. 28, 29c.d); dł. 5,5 cm, szer. 0,3 cm. 6) 2 br. prostokątne nakładki na pas (Tabl. 28, 29c.e); dł. 5,5–5,9 cm, szer. 0,3 cm. 7) Fragm. br. kabłączka o końcach zdobionych rytymi (?) liniami (Tabl. 28, 29f.h); dł. ok. 2,7 cm, grub. przekroju ok. 0,1 cm. 8) Br. kabłączek o końcach zdobionych rytymi (?) liniami (Tabl. 28, 29f.g); szer. ok. 3 cm, grub. przekroju ok. 0,2 cm. 9) Br. niewielka sprzączka. 10) Duże gliniane naczynie (popielnica). 11) 3 niewielkie gliniane naczynia (przystawki). 12) Br. zapinka typu A.60. 13) 2 br. (A. Bezzenberger 1909b, s. 124) lub żel. (G. Bujack 1883, s. 127), posrebrzane zapinki zbliżone do typu A.88/91 (Tabl. 30a). 14) 2 br. zapinki serii A.V.8, typu A.122 (?). 15) 2 br. bransolety o końcach inkrustowanych żelazem. 16) Br. pierścionek. 17) Srebrne kółko z tordowanego drutu, określone jako *Öhring*. 18) Br. klamerka esowata grupy C wg klasyfikacji A. von Müllera (1957) wykonana z drutu o kolistym przekroju, o zwężających się, profilowanych końcach (Tabl. 30b); dł. 1,8 cm. 19) 17 szklanych paciorków typu TM6

(Tabl. 29c); wym. 0,9×0,8–1,3×1 cm. 20) 2 szklane paciorki typu TM8 (Tabl. 29d); średn. ok. 0,8 cm. 21) Szklany paciorek typu TM12 (Tabl. 29e); średn. 1 cm, wys. 0,9 cm. 22) 2 szklane paciorki typu TM276 (Tabl. 29g); średn. 1,6 cm, wys. 1,3 cm. 23) Szklany paciorek typu TM277 (Tabl. 29f); średn. 1,7 cm, wys. 1,3 cm. 24) 2 zniszczone szklane paciorki typu TM287b (Tabl. 29h). 25) 10 szklanych paciorków typu TM291b (Tabl. 29i); wym. 0,8–0,9×0,6–0,7 cm. 26) 4 zniszczone szklane paciorki typu TM291b/f (Tabl. 29j); wym. 0,6×0,4–0,5 cm. 27) 158 szklanych paciorków typu TM387 (Tabl. 29k.l); wym. 0,5×0,4–0,8×0,5 cm i 0,7×1,4 cm. 28) Zniszczony szklany paciorek nieokreślonego typu. 29) 2 br. paciorki typu TM521 (Tabl. 29m.n); średn. 2,75 i 2,9 cm, wys. 2,5 i 2,6 cm. 30) 4 br. profilowane kółka (Tabl. 29o.p); średn. 1,2–1,4 cm. 31) Fragm. br. drutu, na który naniżano paciorki. 32) Fragm. niewielkiego żel. noża z drewnianą okładziną na rękojeści; do noża przymocowany był fragment rzemienia, prawdopodobnie pierwotnie dowiązywany do kabłączka pasa. 33) Fragm. żel. przedmiotu. 34) Fragm. br. przedmiotu. 35) Fragm. rzemienia. 36) Fragm. drewna.

Chronologia: B₂.

Badania: Zabytki przekazał *Prussia Museum* v. Montowt – właściciel ziemski z dawn. *Kirpehnen*, honorowy członek *Altertumsgesellschaft Prussia*.

Zbiory: PM III.283.2107; w MFV przechowywany jest zrekonstruowany „pas sambijski” (1–8 – Tabl. 28a3.4).

Źródła: G. Bujack 1883, s. 127; KP II 1897, s. 11–12, ryc. 31; A. Bezzenberger 1909b, s. 124–125, ryc. 129, 130; O. Almgren 1923, s. 46, 165; H. Jankuhn 1933a, s. 176–177, 184–186, 192; 1933b, s. 223–224; M. Jahn, *Spušcizna*; H. Jankuhn, *Spušcizna*; M. Schmiedehelm, *Spušcizna* VM.

Uwagi: Nad popielnicą (10) znaleziono strzeżenie i dwie ostrogi, które musiały pochodzić z innego – średniowiecznego obiektu. „Pas sambijski” (1–8) oraz zapinki (13) konserwował T. Blell – właściciel ziemski z dawn. *Tüngen*, członek *Altertumsgesellschaft Prussia*, kolekcjoner (przede wszystkim militariów), a także konserwator i kopista zabytków (patrz A. R. Chodyński 1999).

Znalezisko luźne

Inwentarz: 1) Fragm. br. klamry typu 3b (Tabl. 27f) o facetowanym zaczepie zdobionym rytym (?) ornamentem pary trójkątów; szer. zachowanej części skuwki 4,8 cm, grub. skuwki 0,15 cm, szer. grzebyka oddzielającego skuwkę od zaczepu 1,9 cm, wys. grzebyka 0,8 cm.

Chronologia: B₂ – B₂/C₁–C_{1a}.

Badania: Zabytek został znaleziony pomiędzy Russkoe, raj. Zelenogradsk (Русское, рай. Зеленоградск, dawn. *Germau*, Kr. *Fischhausen*) a miejscowością Povarovka podczas budowy mostu i подарowany *Prussia Museum* przez v. Montowta – właściciela ziemskiego z dawn. *Kirpehnen*, 1890 r.

Zbiory: PM IV.367.5827.

Źródła: G. Bujack 1891, s. 13; H. Jankuhn 1933b, s. 224; H. Jankuhn *Spušcizna*; M. Schmiedehelm, *Spušcizna* VM.

15. Putilovo, raj. Zelenogradsk (Путилово, рай. Зеленоградск), dawn. *Corjeiten*, Kr. *Fischhausen*

Grób 1

Opis: Brak informacji.

Inwentarz: 1) Br. sprzączka typu C10 (Tabl. 31a); dł. 8,2 cm, dł. skuwki 5,1 cm, szer. skuwki 5 cm, grub. skuwki 0,2 cm, średn. ramki 2,6 cm. 2) 3 br. uszkodzone nakładki na pas zbliżone do typu K zdobione liniami rytymi (Tabl. 31b); w połowie długości kabłąków wgłębienie; na trzonach nitów br. czworokątne, niewielkie blaszki; dł. 5,6 cm; maks. szer. 1 cm. 3) Zachowana częściowo br. zapinka typu A.60 (Tabl. 31c); dł. 7 cm. 4) Zachowana częściowo br. zapinka typu A.60 (Tabl. 31d); dł. 7,2 cm. 5) Zachowana częściowo br. zapinka typu A.60 (Tabl. 31e); dł. 7,7 cm. 6) Zachowana częściowo br. zapinka typu A.62 (Tabl. 31f); dł. 7 cm. 7) 2 fragm. br. stopionej zapinki tarczowatej, wykonanej z blachy zdobionej koncentrycznymi, trybowanymi żeberkami, pomiędzy nimi wybijany (?) ornament koncentrycznych kółek i trójkątów wypełnionych niewielkimi punktami (Tabl. 31g); pochewka przymocowana dwoma nitami o półkolistych główkach; wym. 3,7×3,3 cm. 8) Br. pierścionek typu B30/31 (Tabl. 31h); średn. 2 cm. 9) Fragm. obrobionego bursztynu – półprodukt paciorka, zawieszki lub przęślika (?); jedna strona została odcięta i wygładzona, na drugiej znajdowała się podłużna, prawdopodobnie ryta linia oraz niewielkie otworki (Tabl. 31i); dł. 6 cm, szer. 3,5 cm.

Chronologia: B₂.

Badania: Prace wykopaliskowe O. Tischlera, 1883 r.

Zbiory: PM 14230–14238; w MVF przechowywane są: sprzączka (1), nakładka na pas i fragment drugiej nakładki (2) oraz zapinki (3–5). Ze względu na zły stan zachowania, w *Prussia Museum* (?) do spodniej strony skuwki (1) przymocowano drewnianą podkładkę.

Źródła: H. Jankuhn 1933a, s. 168–169, 171–173, ryc. 1; 1933b, s. 220; K. Raddatz 1996, s. 286, ryc. 9:1; H. Jankuhn, *Spuścizna*; M. Schmiedehelm, *Spuścizna* VM Ark k 50/1925.

Grób 15

Opis: Grób szkieletowy; przykryty podłużnym brukiem kamiennym usytuowanym na osi północ-południe, dł. 270 cm, maks. szer. 90 cm (Tabl. 32a). Głębokość obiektu określono jako *einen Spaten tiefunter den Steinen* (H. Jankuhn, *Spuścizna*). Na głębokości 15–20 cm delikatnie faliste pasy brunatnej ziemi tworzące w przybliżeniu czworokątny zarys, szeroki na 45–50 cm – być może ślad po trumnie. Mimo, iż kości się rozłożyły, na podstawie ułożenia wyposażenia (Tabl. 32a.b) można wnioskować, że szkielet zwrócony był głową na północ. W północno-wschodnim rogu obiektu przystawka (4 – na planie jako α). Na południe od niej kolia paciorków (12–21 – na planie jako β) oraz cztery zapinki (6–9), pod nimi i prawdopodobnie także nad nimi znaleziono fragmenty drewna (24). Jeszcze dalej na południe znajdowały się dwie bransolety (10, 11 – na planie jako γ, δ), przystawka (5 – na planie jako ε) oraz elementy „pasa sambijskiego” (1–3 – na planie jako ζ). Na sprzączce leżał fragment płótna (23). Koło jednego z naczyń (4 lub 5) leżał nóż (22).

Inwentarz: 1) Br. sprzączka typu C11 z ażurową skuwką zdobioną rytymi (?) liniami oraz wybijanymi, koncentrycznymi okręgami i kolistymi „stempelkami” z ornamentem krzyża i kół (Tabl. 34a); egzemplarz nie został odlany w całości – kolec odlano wraz z poprzeczną, prostokątną płytką, którą połączono przy pomocy trzech nitów z pozostałą częścią skuwki; przedmiot mógł zostać naprawiony w starożytności; dł. ok. 11,5 cm, dł. skuwki 7,5 cm, szer. skuwki 5,5 cm, grub. skuwki 0,2 cm, średn. ramki 3,1 cm. 2) Br. prostokątna, ażurowa nakładka na pas

z „wazowatym” występem, ornamentowana podobnie jak skuwka sprzączki, jedynie na występie wybity (?), podzielony na ćwiartki okrąg (Tabl. 34b); dł. ok. 7,7 cm, dł. prostokątnej płytki 6 cm, szer. prostokątnej płytki 4,7 cm, szer. „wazowatego” występu 1,4 cm, grub. 0,2 cm. 3) 9 br. nakładek na pas zbliżonych do typu K zdobionych w połowie długości kabłąków rytymi (?) liniami (Tabl. 33e); dł. 5,7–6 cm, maks. szer. 1,2 cm. 4) Gliniane naczynie (przystawka) z dwuotworowym uchem. 5) Niewielkie gliniane naczynie (przystawka) o baniastym brzuścu i stożkowatej szyi (Tabl. 32c); powierzchnia barwy szaro-brunatnej, wygładzona, zdobiona czterema parami dookólnych linii rytymi; wys. 8 cm, średn. wylewu 6,4 cm, średn. dna 5,8 cm. 6) Zachowana częściowo br. zapinka typu A.42 (Tabl. 32b, 33a); tuleja zdobiona rytymi (?) liniami i ukośnymi żłobkami, w połowie jej długości niewielkie zagłębienie, na kabłąku poprzecznie nacinane żeberka oraz ornament rytymi trójkątów i okręgów, na nożce poprzeczne żłobki; dł. 7,1 cm. 7) Zachowana częściowo br. zapinka typu A.42 zdobiona podobnie jak opisana powyżej (Tabl. 32b, 33b); dł. 7 cm. 8) Zachowana częściowo br. zapinka typu A.42 (Tabl. 32b, 33c); tuleja zdobiona rytymi (?) liniami, w połowie jej długości niewielkie wgłębienie, na kabłąku poprzecznie nacinane żeberka; dł. 5,8 cm. 9) Zachowana częściowo br. zapinka typu A.61 (Tabl. 32b, 33d); dł. 6,8 cm. 10) Fragm. br. bransolety odmiany BIA (Tabl. 32g); pierwotne wym. ok. 7,5×6 cm, szer. kabłąka 1 cm. 11) Br. bransolety odmiany BIA (Tabl. 32k); pierwotne wym. ok. 7×5,8 cm, szer. kabłąka 1 cm. 12) Bursztynowy owalny paciorek (Tabl. 32l); średn. 0,8 cm, wys. 0,6 cm. 13) 7 szklanych paciorków typu TM145 (Tabl. 32b.e); dł. 2–2,5 cm, średn. 0,2 cm. 14) 5 paciorków zbliżonych do typu TM225 – z czerwonego szkła, zdobionych żółtymi owalami (Tabl. 32f); średn. 0,6–1 cm. 15) 6 szklanych paciorków typu TM287b (Tabl. 32h); średn. 1,2–1,3 cm. 16) 2 szklane paciorki typu TM291; średn. 1,2 cm. 17) 2 szklane paciorki typu TM291f (Tabl. 32i); średn. 1,1–1,3 cm. 18) 4 fragm. szklanych paciorków typu TM291f (?). 19) 89 szklanych paciorków typu TM387a-b (Tabl. 32b.j); średn. 0,3–0,45 cm. 20) 27 fragm. szklanych paciorków typu TM 387b (?). 21) 7 br. profilowanych kółek (Tabl. 32d); średn. 1,2 cm. 22) Żel. (?) nóż opisany jako *Messer mit Bronze Griff* (H. Jankuhn, *Spuścizna*; O. Tischler, *Spuścizna*) – mógł mieć brązową rękojeść lub przylegał do niego fragm. stopu brązu. 23) Fragm. płótna. 24) Fragm. drewna.

Chronologia: B₂.

Badania: Prace wykopaliskowe O. Tischlera, 1885 r.; zapinki (6–9) zabezpieczono *in situ* przy pomocy gipsu.

Zbiory: PM 14282–14296; w MVF pod oryginalnymi nr inw. oraz pod nr Pr 5119 i Pr 6082 przechowywane są fragmenty sprzączki (1) i ażurowej nakładki na pas (2), pod oryginalnymi nr inw. przechowywane są fragmenty: nakładek o łódeczkowatych kabłąkach (3), bransolet (10, 11), brązowych kółek (21), trzy zapinki (6–8) oraz szesnaście szklanych paciorków różnych typów, w większości fragmentarycznie zachowanych (13–19). Jedno z naczyń (4) zaginęło zanim O. Tischler sporządził zapiski o stanowisku (O. Tischler, *Spuścizna*). Ze względu na zły stan zachowania, sprzączkę (1) i ażurową nakładkę (2) w *Prussia Museum* (?) przymocowano do drewnianych podkładek (Tabl.34a1.b1). Obecnie tych podkładek brak, a zabytki są zachowane fragmentarycznie (Tabl.34a2.b2).

Źródła: O. Almgren 1923, s. 216; H. Jankuhn 1933a, s. 168–169, 172, 176–177, 181, tabl. II:1; 1933b, s. 221; SMB-PK/MVF, IXd 8, PM-A 1839/1; C. Engel, R. Grenz, *Spušcizna*; H. Jankuhn, *Spušcizna*; M. Schmiedehelm, *Spušcizna* 7.13.81, 7.25, VM Ark k 50/1925; O. Tischler, *Spušcizna*.

Uwagi: Z zapisków H. Jankuhna (*Spušcizna*) wynika, że pasy brunatnej ziemi raczej nie mogły stanowić pozostałości po trumnie, ponieważ były *nicht ganz gerade, sondern etwas wellig*. Według O. Almgrena (1923, s. 216) w obiekcie znaleziono dwie zapinki typu A.72. Informacja ta jest sprzeczna z rysunkiem wyposażenia wykonanym *in situ* przez O. Tischlera (Tabl. 32b – SMB-PK/MVF, IXd 8, PM-A 1839/1). O. Almgren (1923, s. 216) wymienił trzy zapinki typu A.42 pochodzące z dawn. *Corjeiten*, noszące nr inw. PM 4284-95, i to właśnie je należy przypisać do grobu 15 (nr inw. PM 14285–14287). O znalezieniu w obiekcie dwóch zapinek typu A.72 informuje również M. Schmiedehelm (*Spušcizna* 7.25). Należy uznać to za pomyłkę badaczki, podobnie jak przypisanie przez nią do inwentarza trzech brązowych wisiorów odwrotnie gruszkowatych (typu 1 wg E. Blumego [1912] / IV wg A. Müllera [1958]), które w rzeczywistości znaleziono w Putilovie, w grobie 29c (H. Jankuhn, *Spušcizna*).

16. Tülenino, raj. Polesk (Тюленино, рай. Полесск), dawn. *Viehof*, Kr. *Labiau*

Grób 170

Opis: Grób popielnicowy; wewnątrz i wokół niewielkiej przystawki (4) fragmenty bursztynu (10, 11).

Inwentarz: 1) Br. prostokątna, ażurowa nakładka na pas zdobiona rytymi (?) liniami, wybijanymi okręgami oraz ornamentem wybijanym, kolistych stempli z wpisanymi krzyżem i punktami oraz stempli trójkątnych, imitujących liście (Tabl. 34c); do spodniej strony przedmiotu przynitowana cienka, brązowa blacha; dł. 7,3 cm, szer. 5,4 cm, grub. całkowita 0,1–0,2 cm, grub. br. blachy 0,1 cm. 2) Br. prostokątna, ażurowa nakładka na pas, do której od spodu przynitowano cienką, brązową blachę (Tabl. 34d); dł. 9,5 cm, szer. 5,4–5,7 cm, grub. całkowita 0,2 cm, grub. br. blachy 0,1 cm. 3) Fragm. glinianego naczynia (popielnicy). 4) Niewielkie gliniane naczynie (przystawka) *zierlich gearbeitetes*. 5) Fragm. dna glinianego naczynia. 6) Zachowana częściowo br. zapinka serii A.V.1 z częściowo zachowaną, żel. osłoną na cięciwę i grzebykami inkrustowanymi żelazem (Tabl. 35a); kabłąk i nóżka zdobione poprzecznymi rytymi (?) liniami, grzebyki – drobnymi nacięciami; dł. 6,7 cm. 7) Kabłąk podobnej zapinki. 8) Fragm. br. bransolety odmiany BIA (Tabl. 35b); wym. ok. 6,8×5,9 cm, szer. końców i kabłąka 1,5 cm. 9) 3 fragm. br. bransolety odmiany BIA, być może inkrustowanej żelazem (Tabl. 35c); wym. ok. 6,7×6,1 cm, szer. końców 1,5 cm, szer. kabłąka 1,6 cm. 10) 2 duże fragm. bursztynu (Tabl. 35d.e). 11) Wiele małych fragm. bursztynu (Tabl. 35f.g).

Chronologia: B₂/C₁–C_{1a}.

Badania: Prace wykopaliskowe E. Hollacka.

Zbiory: PM V.46.6828; w MVF pod nr inw. V.46.6828/461a-b, Pr 5119, 5123, 5124 przechowywane są fragmenty obu nakładek (1, 2).

Źródła: A. Bezzenberger 1895, s. 257; H. Jankuhn 1933a, s. 187, 196, tabl. III:4; 1933b, s. 225; C. Engel, R. Grenz, *Spušcizna*; H. Jankuhn *Spušcizna*.

Uwagi: Pochodzące z grobu zapinki zostały przez A. Bezzenbergera (1895, s. 257) opisane jako posiadające *Kuhkopf*, co nie znajduje potwierdzenia w bardziej szczegółowej dokumentacji (Tabl.35a – patrz H. Jankuhn *Spušcizna*), należy zatem przyjąć, że zapinki te nie były zdobione wyobrażeniami główek byków (W. Nowakowski 1989, przyp. 9; J. Andrzejowski, A. Cieśliński 2007, przyp. 41; por. T. Hauptmann 1998, s. 171, ryc. 11).

17. Vetrovo, raj. Zelenogradsk (Ветрово, рай. Зеленоградск), dawn. *Ekritten*, Kr. *Fischhausen*, stan. II

Grób 1

Opis: Brak informacji.

Inwentarz: 1) Fragm. br. klamry typu 3b, do spodu skuwki przynitowano cienką br. blachę (Tabl. 35i); dł. 6,8 cm, dł. skuwki 6 cm, szer. skuwki 5 cm, grub. skuwki 0,15 cm. 2) Br. prostokątna, ażurowa nakładka na pas z profilowanym występem, w którym tkwił nit (Tabl. 35h); do jej spodu przynitowana cienka brązowa blacha; dł. ok. 8,8 cm, szer. 5 cm, grub. 0,15 cm. 3) 18 br. niezdobionych nakładek na pas o łódeczkowatych kabłąkach i trapezowatych końcach (Tabl. 35j); dł. ok. 6 cm, szer. 1–1,2 cm. 4) Główka i fragm. nóżki br. zapinki typu A.42 (Tabl. 35k); pochewka zdobiona rytym (?) ornamentem zakreskowanych trójkątów, pochewka – rytymi (?) liniami; dł. tulei 4,9 cm. 5) 2 fragm. br. zapinki typu A.61 (Tabl. 35o); dł. ok. 8,6 cm. 6) Fragm. kabłąka br. zapinki grupy A.III (?), zdobiony w połowie szerokości parą linii, pomiędzy nimi ornament (Tabl. 35l); dł. 1,8 cm. 7) 3 fragm. br. bransolety odmiany BIA (Tabl. 36b); szer. kabłąka 1,5 cm. 8) 2 fragm. br. bransolety odmiany BIA (Tabl. 36a); wym. ok. 6,7×5,8 cm, szer. kabłąka 1,5 cm. 9) Fragm. br. kółka o półkolistym przekroju (Tabl. 35n) – pierścienka typu B2 (?); dł ok. 2,4 cm, wym. przekroju 0,5×0,2 cm. 10) Fragm. br. przedmiotu (Tabl. 35m); dł. 3,1 cm, maks. szer. 1 cm.

Chronologia: B₂.

Badania: Zabytki przekazał E. Hollackowi Neßlinger – dzierżawca ziemski z dawn. *Ekritten*, 1905 r.

Zbiory: PM V.417.8784; w MVF pod oryginalnym nr. inw. oraz pod nr Pr 5122a-d przechowywane są fragmenty klamry (1) i ażurowej nakładki (2), pod nr Pr 3895b – fragment zapinki typu A.42 (4).

Źródła: E. Hollack 1914, s. 281–282; H. Jankuhn 1933a, s. 184, 187, tabl. III:3; 1933b, s. 223; H. Jankuhn, *Spušcizna*; M. Schmiedehelm, *Spušcizna* VM.

Znaleziska niepewne

18. Ároslavskoe, stan. IV

Grób 24-24a

Opis: Grób zawierał dwa pochówki – typu *Knochenhäufchen* (skupisko przepalonych kości, które pierwotnie złożono do organicznej popielnicy) i popielnicowy z resztkami stosu; grób przykryty był zniszczonym brukiem kamiennym. Pod nim znajdowała się warstwa brunatnej ziemi (*braune Erde*), w której leżał nóż (2), a na północ od niego stała przystawka (1). W odległości 30 cm od niej znajdowała się warstwa spalenizny (*kohlige Erde/Branderde*), a pod nią pochówek typu *Knochenhäufchen*. W odległości 20 cm od niego znaleziono popielnicę (6) obsypaną resztkami stosu (*kohlige Erde*). W popielnicy znajdowała

się duża ilość kości oraz wyposażenie (3–5, 7–10). Ponadto odkryto fragmenty niewielkiej przystawki, które znajdowały się w warstwie spalenizny.

Inwentarz pochówku 24: 1) Naczynie gliniane (przystawka) o łagodnym załomie, stożkowej szyi i uchu powyżej załomu brzuśca (Tabl. 36c), powierzchnia barwy brązowo-szarej, gładka; wys. 16,5 cm, średn. wylewu 13,2 cm, średn. dna 8 cm. **2)** Fragm. żel. noża (Tabl. 36d); dł. 7,5 cm.

Inwentarz pochówku 24a: 3) Fragm. br. zdobionej, ażurowej blaszki, w której tkwił nit (Tabl. 36e) – skuwki sprzączki typu C11 lub klamry typu 3b, ewentualnie nakładki na pas (?); dł. 1,4 cm, szer. 0,8 cm. **4)** 2 fragm. br. nakładek na pas o łódeczkowatych kabłąkach i trapezowatych końcach, zniszczonych w wyniku działania ognia (Tabl. 36f); dł. 1,5 i 3,2 cm, szer. końców 1–1,1 cm. **5)** Br. kolistą płytką (Tabl. 36h), w centrum której znajdował się nit (Tabl. 36h2), zdobiona koncentrycznymi, rytmami (?) okręgami; średn. 3 cm, grub. ok. 0,05 cm. **6)** Zniszczone w górnej części, gliniane naczynie (popielnica) wykonane z jasnej, szaro-brązowej gliny, o chropowatej powierzchni (Tabl. 36j); wys. 22,3 cm, średn. w górnej części ok. 24 cm, średn. dna ok. 18,5 cm. **7)** Br. zapinka II grupy, serii wschodniej, naprawiana w starożytności (Tabl. 36g); dł. 4,1 cm. **8)** Fragm. stopionych paciorków z czerwonego szkła, zdobionych wzorem wykonanym z żółtego szkła. **9)** Br. profilowane kółko, do którego przylegał fragm. stopionego szklanego paciorka (Tabl. 36i); średn. 1,5 cm. **10)** Fragm. stopionego br. przedmiotu.

Chronologia: B₂ – B₂/C₁–C_{1a}.

Badania: Prace wykopaliskowe C. Kretschmanna, 1893 r. Jedno z naczyń (**6**) konserwowano przy pomocy gipsu.

Zbiory: PM 15707–15713.

Źródła: H. Jankuhn 1933a, s. 187; 1933b, s. 225; 1939, s. 256–257, ryc. 12, tabl. I:3; SMB-PK/MVF, IXd 8, PM-A 877/1; SMB-PK/MVF, PM-IXf 2b–18 Bd.1; H. Jankuhn, *Spuścizna*.

Uwagi: Wymienione w opisie grobu fragmenty niewielkiej przystawki nie zostały w źródłach przypisane ani do inwentarza grobu 24, ani do grobu 24a.

19. Jakubowo, pow. mrągowski, dawn. *Jakobsdorf, Kr. Sensburg*

Grób 169

Opis: Grób ciałopalny (*Brandstelle*) o wym. 40×40 cm, na głęb. 15 cm.

Inwentarz: 1) Fragm. br. klamry (Tabl. 37a) typu 3a (?). **2)** 3–4 br. nakładki na pas o łódeczkowatych kabłąkach i profilowanych końcach (Tabl. 37b). **3)** 4 fragm. br. nakładek na pas o łódeczkowatych kabłąkach. **4)** Fragm. naszyjnika. **5)** Zawieszka. **6)** Fragm. łańcucha. **7)** 9 ogniwek łańcucha (*Kettenringe*). **8)** Fragm. rogu jelenia. **9)** 11 fragm. br. przedmiotu/przedmiotów. **10)** Fragm. br. przedmiotu/przedmiotów. **10)** 2 fragm. nieokreślonego przedmiotu/przedmiotów – być może pochodzące od łańcucha.

Chronologia: B₂ – B₂/C₁–C_{1a} (?).

Badania: Prace wykopaliskowe W. Gaerte i D. Vogta, 1927 r.

Zbiory: PM VII.170.10451.

Źródła: SMB-PK/MVF, IXd 8, PM-A 1605/1; M. Schmiedehelm, *Spuścizna* 7.12.68a, 7.25.

Uwagi: Z informacji pochodzących z dziennika wykopalisk (SMB-PK/MVF, IXd 8, PM-A 1605/1) wynika, że w grobie zna-

leziono: 3 brązowe nakładki na pas o łódeczkowatych kabłąkach datowane na fazę B, 4 fragmenty podobnych nakładek, 2 fragmenty (nie napisano czego), 1 fragment łańcucha, 9 ogniwek łańcucha, względnie fragmentów, 11 fragmentów nieopisanych przedmiotów brązowych i 1 fragment rogu jelenia. Informacje te tylko częściowo zgadzają się z podanymi przez M. Schmiedehelm (*Spuścizna*), wedle której z grobu pochodzą: fragmenty naszyjnika i inne fragmenty nieopisanych przedmiotów brązowych, 3 lub 4 okucia oraz zbytek określony przez nią jako *Br. Fragm. von durchbrochene Gürtelschnalle samland. Typus?*. Na podstawie tej ostatniej informacji i rysunku zabytku (Tabl. 37a) można wnioskować, że chodzi o klamrę „pasa sambijskiego” (co nie znajduje potwierdzenia w informacjach pochodzących z dziennika wykopalisk, choć mogła ona zostać w nim określona jako jeden z fragmentów nieopisanych, brązowych przedmiotów). W miejscu, w którym mógł się znajdować zaczep klamry, M. Schmiedehelm zaznaczyła obecność nasady do uszka (*Ösenansatz*).

20. Kar'ernoe

Grób A

Opis: Brak informacji.

Inwentarz: 1) 9 fragm. br. klamry (Tabl. 37g,h) typu 3a (?); dł. 3–6,6 cm, szer. 0,5–0,8 cm, grub. 0,1–0,15 cm. **2)** Fragm. rzemienia o zwężających się końcach (Tabl. 37i); wzdłuż dłuższych krawędzi biegnęły pasy br. guzków, w połowie szerokości – dwa pasy większych guzków (zachowało się pięć sztuk); dł. 24,5 cm, szer. ok. 2,2 cm. **3)** Gliniane naczynie (przystawka?). **4)** Fragm. br. igły zapinki lub szpili (Tabl. 37f); dł. 4,5 cm. **5)** Fragm. zniszczonego żel. umba typu J8 (Tabl. 37j). **6)** Żel. imacz typu J9 o słabo wyodrębnionych płytkach do nitów, na którym widoczne były ślady działania ognia (Tabl. 37k); dł. 16 cm, szer. płytek 2,5–4 cm. **7)** 2 fragm. żel. ostrogi zbliżonej do typu J85 (Tabl. 37c); szer. kabłąka 0,7–1,8 cm, wys. bodźca 1,7 cm. **8)** Żel. nóż z drewnianą okładziną mocowaną pięcioma brązowymi nitami do rękojeści (Tabl. 37l); dł. ok. 17,5 cm, dł. ostrza 10 cm, szer. rękojeści ok. 1,5 cm. **9)** Żel. szczypczyki (Tabl. 37d); dł. 5 cm, szer. 0,4–0,7 cm. **10)** Fragm. br. naszyjnika (?) (Tabl. 37e); dł. 3,3 cm.

Chronologia: C₁.

Badania: Prace wykopaliskowe Reissmanna.

Zbiory: PM IV.53.5062.

Źródła: H. Jankuhn 1933a, s. 183–184, 187–188; 1933b, s. 223; M. Jahn, *Spuścizna*; H. Jankuhn, *Spuścizna*; M. Schmiedehelm, *Spuścizna* 7.25.

Uwagi: Wymienione w katalogu zabytki były *nicht systematisch gehoben* (H. Jankuhn 1933b, s. 223).

21. Povarovka

Grób X

Opis: Grób popielnicowy; obiekt przykryty był kamieniem.

Inwentarz: 1) 3 fragm. br. uszkodzonej w wyniku działania ognia, skuwki sprzączki lub klamry, ewentualnie nakładki na pas (?), złożone z połączonych nitami blaszek (Tabl. 38a); szer. 4,9 cm, grub. 0,1–0,2 cm. **2)** Br. niezdobiona nakładka na pas o łódeczkowatym kabłąku i czworokątnych końcach, częściowo zniszczona w wyniku działania ognia (Tabl. 38b); dł. 5,1 cm,

najw. szer. 1 cm. 3) Żel. okucie składające się z dwóch prostokątnych płytek połączonych nitami (Tabl. 38c); dł. 3,1 cm, szer. 1,4 cm. 4) Fragm. br. bransolety odmiany BIA częściowo zniszczonej w wyniku działania ognia (Tabl. 38d); dł. 4 cm, szer. 1,6 cm. 5) Br. ażurowa płytka z tutulusowym guzkiem w centrum – fragm. zapinki, nakładki lub szpili (?), częściowo zniszczona w wyniku działania ognia (Tabl. 38f); średn. 4,3 cm, grub. 0,1 cm. 6) Fragm. br. drutu, częściowo zniszczonego w wyniku działania ognia (Tabl. 38g); dł. 3,2 cm. 7) Br. okucie o zewnętrznej, facetowanej powierzchni, częściowo zniszczone w wyniku działania ognia (Tabl. 38e) – okucie dolne rogu do picia (?); dł. 2,5 cm, średn. 1–1,2 cm.

Chronologia: B₂ – B₂/C₁ – C_{1a} (?).

Badania: Prace wykopaliskowe K. Stadie, 1902 r.

Zbiory: PM V.352.8506.

Źródła: K. Stadie 1909, s. 371–372; H. Jankuhn 1933a, s. 187; 1933b, s. 224–225; SMB-PK/MVF, IXd 8, PM-A 1730/1; H. Jankuhn, *Spušcizna*; M. Schmiedehelm, *Spušcizna VM*.

22. Primorskoe, raj. Bagrationovsk (Приморское, рай. Багратионовск), dawn. Wollitnick-Fedderau, Kr. Heiligenbeil

Znalezisko luźne

Inwentarz: 1) Fragm. br. ażurowej blaszki zdobionej rytymi (?) liniami oraz wybijanymi (?) okręgami lub kołami (Tabl. 38h) – fragm. skuwki sprzączki typu C11 lub klamry typu 3b, ewentualnie nakładki na pas (?); dł. 2,2 cm, szer. 1,8 cm, grub. 0,2 cm.

Chronologia: B₂ – B₂/C₁ – C_{1a} (?).

Badania: Zabytek został znaleziony między dawn. *Wollitnick* a *Fedderau* przez Beckherrna i przekazany do *Prussia Museum*, 1875 r.

Zbiory: PM III.29.625.

Źródła: „Altpreussische Monatsschrift” NF 12, 1875, s. 276; H. Jankuhn 1933a, s. 187; 1933b, s. 225; H. Jankuhn, *Spušcizna*.

Uwagi: Wśród zabytków o tym samym nr. inw. w *Prussia Museum* znajdowała się br. nakładka na pas zbliżona do typu K zdobiona w połowie długości kabłąka oraz inne zabytki pochodzące z fazy B₂. Wszystkie stanowiły znaleziska luźne i zostały przekazane do *Prussia Museum* przez Beckherrna (H. Jankuhn, *Spušcizna*). Brak wystarczających przesłanek, by łączyć je z opisanym w katalogu zabytkiem.

23. dawn. Warenen, Kr. Fischhausen

Depotfund

Opis: W północno-zachodnim rogu wzniesienia (*natürlichen Hügel*) o wym. 36,5 m (na osi północ-południe) na 37,8 m (na osi wschód-zachód) i wys. 2 m znaleziono niewielką przystawkę (3). Na głębokości 0,6 m znajdował się depozyt ozdób (1, 2, 4–32) owiniętych w lniany materiał (33). Nie znaleziono przy nich kości, spalenizny ani kamieni.

Inwentarz: 1) Br. sprzączka typu C1 (Tabl. 38i) z wąską, prostokątną skuwką z dwoma otworami – być może do niej była przymocowana ażurowa część skuwki; dł. 8,5 cm, dł. kolca 4 cm, najw. szer. skuwki 1,2 cm, grub. skuwki 0,1 cm, średn. ramki 3,4 cm. 2) 3 fragm. br. sprzączki grupy G (Tabl. 38j); spodnia strona ramki i kolca gładkie, natomiast wierzchnia strona ramki – facetowana; na ramce, przy ośce znajdowały się poprzeczne żeberka; dł. zachowanej części kolca 2,7 cm, dł.

ramki ok. 3,2 cm, wym. przekroju ramki 0,6×0,5 cm. 3) Zniszczony w górnej części gliniany „pucharek typu Wiekau” (Tabl. 38k); powierzchnia barwy jasnobrazowej, miejscami czerwonej, gładka; wys. 15 cm, średn. dna 8 cm. 4) Zachowana częściowo br. zapinka typu A.42 o grzebyku inkrustowanym żelazem (Tabl. 40a); tuleja zdobiona rytymi (?) liniami, kabłąk – poprzecznie nacinanymi żeberkami i wybijanymi okręgami, nóżka – facetowaniem i poprzecznie nacinanymi żeberkami; dł. 7,1 cm. 5) Zachowana częściowo br. zapinka typu A.42 inkrustowana brązowymi drutami – na grzebyku, po obu jego stronach (drut na kabłąku mógł być zdobiony nacinaniem) i być może na końcu nóżki (Tabl. 40b); tuleja zdobiona słabo widocznym, rytym (?) ornamentem, kabłąk – gładkimi i poprzecznie nacinanymi żeberkami, nóżka – delikatnym facetowaniem, rytym (?) ornamentem trójkątów i okręgów; jej koniec trzema żeberkami; dł. 6,2 cm. 6) Fragm. br. zapinki wariantu 2.1. typu A.72 o grzebyku inkrustowanym żelazem (Tabl. 40c); tuleja zdobiona rytymi (?) liniami, pomiędzy niektórymi z nich niewielkie, ukośne nacięcia, w połowie jej długości i na łączącej jej brzegi blaszce niewielkie wgłębienie; dł. 4,5 cm. 7) Fragm. br. zapinki zbliżonej do typu A.92, o grzebykach inkrustowanych żelazem (Tabl. 40d); dł. 6,1 cm. 8) Br. naszyjnik z trąbkowatymi zakończeniami (Tabl. 39a); kabłąk wykonano ze skręconych drutów i przymocowano do niego puste w środku końce; na jednym z nich znajduje się otwór w kształcie dziurki od klucza a na drugim zaczep, który zahaczano o ową dziurkę; wym. 23,3×22 cm, średn. zakończeń 4,7 cm, średn. przekroju kabłąka 1,3 cm. 9) 2 fragm. br. masywnego naszyjnika z trąbkowatymi zakończeniami (Tabl. 39b); dł. 6,3 cm, szer. zakończeń 1,9 cm. 10) 2 fragm. br. bransolety odmiany BIA (Tabl. 39c); wym. ok. 6,8×6,2 cm, szer. kabłąka 1,1 cm. 11) 3 fragm. br. bransolety odmiany BIA (Tabl. 39d); wym. ok. 7,6×6,5 cm, szer. kabłąka 1,1 cm. 12) 3 fragm. br. bransolety odmiany BIA (Tabl. 39e); szer. kabłąka 1,1 cm. 13) 2 fragm. br. bransolety odmiany BIA (Tabl. 39f); szer. kabłąka 1,2 cm. 14) 3 fragm. br. bransolety odmiany BIA (Tabl. 39g); wym. 8×6,4 cm, szer. kabłąka 1 cm. 15) 4 fragm. br. bransolety odmiany BIA (Tabl. 39h); wym. 7,6–8,6×6,6–6,8 cm, szer. kabłąka 1,2 cm. 16) Szklany paciorek typu TM12 (Tabl. 40e); średn. 0,9 cm, wys. 0,8 cm. 17) Szklany paciorek typu TM43 (Tabl. 40f); średn. 2 cm, wys. 0,8 cm. 18) 10 szklanych paciorków typu TM162/163 (Tabl. 40g); wym. 1,6×1,4 cm, 1,7×1,7 cm, 1,7×1,2 cm. 19) 40 szklanych paciorków typu TM163 (Tabl. 40h); wym. 1,6–2×1–1,4 cm. 20) Szklany paciorek typu TM186 (Tabl. 40i); średn. 2 cm, wys. 0,75 cm. 21) 17 szklanych paciorków typu TM223g (Tabl. 40j); średn. 0,8×0,8–1,5×1,4 cm. 22) Szklany paciorek typu TM287b (Tabl. 40l); średn. 1,1 cm. 23) Szklany paciorek typu TM291f (Tabl. 40k); średn. 1,3 cm, wys. 1 cm. 24) 2 szklane paciorki typu TM355 (Tabl. 40m.n); średn. 1,7 cm i 1 cm, wys. 1,4 cm i 1 cm. 25) 5 szklanych paciorków typu TM387a-b (Tabl. 40o); dł. 0,6–1,5 cm, średn. 0,4–0,5 cm. 26) 8 szklanych paciorków nieokreślonych typów – 3 były czerwone, jeden szaro-żółty. 27) Br. paciorek typu TM520 (Tabl. 40p); średn. 0,9 cm, wys. 0,6 cm. 28) Br. paciorek typu TM521 (Tabl. 40s); średn. 2,9 cm, wys. 2,7 cm. 29) 2 br. paciorki typu TM521 (Tabl. 40t); średn. 2,95 cm i 3,1 cm, wys. 2,7 cm i 2,6 cm. 30) 22 br. owalne paciorki zdobione dookólną parą linii (Tabl. 40r); wym. 1×0,7–1,3×0,9 cm. 31) Br. niewielki paciorek. 32) 3 br. profilowane kółka

zdobione rzędami punktów (Tabl. 40u); średn. 1,4 cm. 33) Materiał lniany.

Chronologia: B₂.

Badania: Zabytki przekazał *Prussia Museum* Saltzwedell – właściciel ziemski z dawn. *Warengen*, 1877 r.

Zbiory: PM III.162.1021; w MVF pod oryginalnym nr. inw. przechowywana jest sprzączka (1), a pod nr. Pr 6416 naszyjnik (8).

Źródła: Prussia 4, 1878, s. 92–94; KP II 1897, ryc. 19; A. Bezenberger 1904, s. 75; H. Jankuhn 1933a, s. 178, ryc. 6; 1933b, s. 222; H. Jankuhn, *Spuścizna*; M. Schmiedehelm, *Spuścizna* VM.

Uwagi: Zabytki zostały przekazane do *Prussia Museum*, nie-

stety, opis okoliczności ich odkrycia nie jest w pełni wiarygodny; wedle H. Jankuhna obiekt był najpewniej grobem szkieletowym (1933b, s. 222). Wydaje się jednak, że skoro nie znaleziono kości, powinno się mówić o skarbie/depozycie.

Mgr Agata Chilińska-Drapella
Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego
Krakowskie Przedmieście 26/28
PL 00-927 Warszawa
agata.chilinska@student.uw.edu.pl

ŹRÓDŁA

ZBIORY

- KOIHМ Kaliningradskij oblastnoj istoriko-hudożestvennyj muzej, Kaliningrad / Калининградский областной историко-художественный музей, Калининград.
MVF Museum für Vor- und Frühgeschichte, Staatliche Museen zu Berlin, Preußischer Kulturbesitz, Berlin.
PM *Prussia Museum*, Königsberg.

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

- C. Engel, R. Grenz, *Spuścizna*
spuścizna naukowa Carla Engla i Rudolfa Grenza (Archäologisches Landesmuseum, Schloss Gottorf, Schleswig).
M. Jahn, *Spuścizna*
spuścizna naukowa Martina Jahna (Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa).
F. Jakobson, *Spuścizna*
spuścizna naukowa Felixa Jakobsona (Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, Rīgā).
H. Jankuhn, *Spuścizna*
spuścizna naukowa Herberta Jankuhna (Archäologisches Landesmuseum, Schloss Gottorf, Schleswig).
M. Schmiedehelm, *Spuścizna*
spuścizna naukowa Marty Schmiedehelm (Ajaloو Instituut, Tallinn).
M. Schmiedehelm, *Spuścizna* VM
spuścizna naukowa Gabinetu Archeologicznego Uniwersytetu w Tartu – część sporządzona przez Martę Schmiedehelm (Ajaloو Instituut, Tallinn).
O. Tischler, *Spuścizna*
spuścizna naukowa *Prussia Museum* – część sporządzona przez Otto Tischlera (Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie).

SMB - PK / MVF

spuścizna naukowa *Prussia Museum* (Museum für Vor- und Frühgeschichte, Berlin).

ŹRÓDŁA STAROŻYTNE

Tac. *Germ.*

P. Cornelii Taciti De origine et situ Germanorum liber, przekład T. Płóciennik, wstęp i komentarz J. Kolendo, [w:] L. Mrozewicz, M. Musielak (red.), *Fontes Historiae Antiquae, Zeszyty Źródłowe Zakładu Historii Społeczeństw Antycznych X*, Poznań 2008.

LITERATURA

Wykaz skrótów

- BA C. Günther, A. Voss (red.), *Photographisches Album der Ausstellung Prähistorischer und Anthropologischer Funde Deutschlands, Section I: Ost- und Westpreußen*, 1880, Berlin.
KP II *Katalog des Prussia-Museums im Nordflügel des Königlichen Schlosses zu Königsberg i. Pr., Teil II. Die Funde aus der Zeit der heidnischen Gräberfelder (von Christi Geburt bis zur Einführung des Christentums)*, 1897, Königsberg.

Bibliografia

- Adlung, P., v. Carnap-Bornheim, C., Ibsen, T., Valujev, A. (red.)
2005 *Die Prussia Sammlung. Der Bestand im Museum für Geschichte und Kunst Kaliningrad / Коллекция Пруссия в фондах Калининградского областного историко-художественного музея*, Schleswig.
Almgren, O.
1913 *Zur Bedeutung des Markomannenreichs in Böhmen für die Entwicklung der germanischen Industrie in der frühen Kaiserzeit*, „Mannus” V, s. 265–278.

- 1923 *Studien über Nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinzialrömischen und südrussischen Formen*, Manus-Bibliothek 32, Leipzig².
- Andrzejowski, J.
- 1994 *Zapinki o cechach mieszanych II i IV grupy Almgrena*, Barbaricum 3, Warszawa, s. 87–129.
- Andrzejowski, J., Cieśliński, A.
- 2007 *Germanie i Bałtowie u schyłku starożytności. Przyjazne związki czy wrogie sąsiedztwo?*, [w:] A. Bitner-Wróblewska 2007, s. 279–319.
- Anger, S.
- 1890 *Das Gräberfeld zu Ronsden im Kreise Graudenz*, Abhandlungen zur Landeskunde der Provinz Westpreussen 1, Graudenz.
- Banytė-Rowell, R.
- 2009 *Archaeological material concerning the former Memeland District in H. Jankuhn's Archival Legacy*, „Archaeologia Lituana” 10, s. 50–64.
- Beckmann, Ch.
- 1969 *Metallfingerringe der römischen Kaiserzeit im freien Germanien*, Sjahr. XXVI, s. 5–106.
- Bezenberger, A.
- 1895 *Accessionen des Prussia-Museums in der Zeit vom 7. August 1893 bis 20. Februar 1895*, Prussia 19 (1893/95), s. 235–267.
- 1896 *Das Gräberfeld bei Rominten*, Prussia 20 (1895/96), s. 35–56.
- 1900 *Gräberfeld bei Barsduhnen, Kr. Heydekrug*, Prussia 21 (1896–1900), s. 112–118.
- 1904 *Analysen vorgeschichtlicher Bronzen Ostpreussens*, Königsberg.
- 1909a *Gräberfeld verschiedener Perioden bei Schuditten, Kr. Fischhausen*, Prussia 22 (1900–1904), s. 44–63.
- 1909b *Gräberfeld bei Pettelkau, Kr. Braunsberg*, Prussia 22 (1900–1904), s. 104–130.
- Bezenberger, A., Peiser, F. E.
- 1914 *Gräberfeld bei Bludau, Kr. Fischhausen*, Prussia 23/I (1905–1909), s. 210–249.
- Bitner-Wróblewska, A.
- 1995 *Pochwała archeologii archiwalnej. O lokalizacji zachodniobałtyjskiego cmentarzyska w Ławkach (b. Lawken) koło Rynu*, [w:] A. Bursche, M. Mielczarek, W. Nowakowski (red.), *Nvnc de Svebis dicendum est... Studia archaeologica et historica Georgio Kolendo ab amicis et discipulis dicata. Studia dedykowane profesorowi Jerzemu Kolendo w 60-lecie urodzin i 40-lecie pracy naukowej*, Warszawa, s. 73–84.
- Bitner-Wróblewska, A. (red.)
- 2007 *Kultura bogaczewska w 20 lat później. Materiały z konferencji*, Warszawa 26–27 marca 2003, Seminarium Bałtyjskie I, Warszawa.
- 2008 *Archeologiczne księgi inwentarzowe dawnego Prussia-Museum / Die archäologischen Inventarbücher aus dem ehemaligen Prussia-Museum / Археологические инвентарные книги бывшего музея «Пруссия»*, Aestiorum Hereditas I, Olsztyn.
- Blumbergs, Z.
- 1982 *Bronzebuckelchen als Trachtzier. Zu den Kontakten Gotlands mit dem Kontinent in der Älteren Römischen Kaiserzeit*, Theses and Papers in North-European Archaeology 12, Stockholm.
- Blume, H.
- 1912 *Die germanische Stämme und die Kulturen zwischen Oder und Passarge zur römischen Kaiserzeit I*, Mannus-Bibliothek 8, Würzburg.
- Bokiniec, E., Chudziak, W., Cyrek, K., Gackowski, J.
- 2003 *Sprawozdanie z ratowniczych prac wykopalskowych przeprowadzonych w 2000 roku w strefie planowanej budowy autostrady A-1 na odcinku województwa kujawsko-pomorskiego (b. woj. toruńskie)*, Zeszyty Ośrodka Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego (d. Zeszyty ORBA), Seria B: Materiały Archeologiczne, Raport 2000, Wstępne wyniki konserwatorskich badań archeologicznych w strefie budowy autostrad w Polsce za rok 2000, Warszawa, s. 29–59.
- Bujack, G.
- 1883 *Accessionen des Prussia-Museums*, Prussia 8 (1881–1882), s. 125–135.
- 1889 *Accessionen des Prussia-Museums pro 1888*, Prussia 14 (1887/88), s. 260–299.
- 1890 *Accessionen des Prussia-Museums pro 1889*, Prussia 15 (1888/89), s. 163–194.
- 1891 *Accessionen des Prussia-Museums pro 1890*, Prussia 16 (1890), s. 8–40.
- Chilińska, A.
- 2009 *„Jede Grabung hat noch stets etwas Neues gebracht” / Wczesnorzymskie materiały pochodzące z cmentarzyska kultury Dollkeim-Kovrovo w Corjeiten/Putilovo na Sambii*, praca magisterska w archiwum Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego.
- Chodyński, A. R.
- 1999 *Zbiory oręża Teodora Józefa Blella (od archeologii po wojnę francusko-pruską). Dzieje jednej kolekcji*, [w:] M. J. Hoffmann, J. Sobieraj (red.), *Archeologia ziem pruskich. Nieznane zbiory i materiały archiwalne. Międzynarodowa konferencja pod patronatem wojewody olsztyńskiego, Ostróda – 15–17 X 1998*, Olsztyn, s. 73–84.
- Dąbrowska, T.
- 2008 *Młodszy okres przedrzymski na Mazowszu i zachodnim Podlasiu. Zarys kulturowo-chronologiczny*, MSiW VII.

- Ebert, M.
1926 *Truso*, Schriften der Königsberger Gelehrten Gesellschaft, Geisteswissenschaftliche Klasse 3/1, Berlin.
- Engel, C.
1933 *Die kaiserzeitlichen Kulturgruppen zwischen Weichsel und finnischem Meerbusen und ihr Verhältnis zueinander*, Prussia 30/I (1933), s. 261–286.
- Gaerte, W.
1929 *Urgeschichte Ostpreußens*, Königsberg.
- Garbsch, J.
1965 *Die norisch-pannonische Frauentracht im 1. und 2. Jahrhundert*, Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 11, Veröffentlichungen der Kommission zur archäologischen Erforschung des spätrömischen Raetien, der Bayerischen Akademie der Wissenschaften 5, München.
- Godłowski, K.
1977 *Materiały do poznania kultury przeworskiej na górnym Śląsku (część II)*, MSiW IV, s. 7–237.
1992 *Zmiany w uzbrojeniu ludności kultury przeworskiej w okresie wpływów rzymskich*, [w:] *Arma et ollae. Studia dedykowane Profesorowi Andrzejowi Nadolskiemu w 70 rocznicę urodzin i 45 rocznicę pracy naukowej. Sesja naukowa, Łódź, 7–8 maja 1992 r.*, Łódź, s. 71–88.
1994 *Die Chronologie der germanischen Waffengräber in der jüngeren und späten Kaiserzeit*, [w:] C. von Carnap-Bornheim (red.), *Beiträge zu römischer und barbarischer Bewaffnung in den ersten vier nachchristlichen Jahrhunderten, Akten des 2. Internationalen Kolloquiums in Marburg a. d. Lahn, 20. bis 24. Februar 1994*, Veröffentlichung der Vorgeschichtlichen Seminars Marburg 8, Marburger Kolloquium, Lublin-Marburg, s. 169–178.
- Hachmann, R.
1972 *Das Gräberfeld von Ronsden (Rządź), Kreis Graudenz (Grudziądz) und die Chronologie der Spätlatènezeit im östlichen Europa*, „Archaeologia Geographica” 2 (1951), [reed. w: R. Hachmann, F. Stein (red.), *Ronsden-Rządź Gräberfeld und Fürstengräber, Wege der Vor- und Frühgeschichtlichen Forschung 1*, Bonn, s. 85–102].
- Hauptmann, T.
1998 *Studien zu den Dreisprossenfibeln [w:] 100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren. Internationale Arbeitstagung 25.–28. Mai 1997 in Klein Machnow, Land Brandenburg*, Forschungen zur Archäologie im Land Brandenburg 5 (2002), Wünsdorf, s. 159–173.
- Heydeck, J.
1909 *Das Gräberfeld im Kunterstrauch, Kr. Fischhausen*, Prussia 22 (1900–1904), s. 207–216.
- Hoffmann, M. J.
1999 *Herbert Alfred Wilhelm Jankuhn (1905–1990)*, „Studia Angerburgica” 4, s. 120–123.
2000 *Kultura i osadnictwo południowo-wschodniej strefy nadbałtyckiej w I tysiącleciu p.n.e.*, Rozprawy i Materiały Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie 191, Olsztyn.
- Hollack, E.
1908 *Die Grabformen ostpreussischer Gräberfelder*, „Zeitschrift für Ethnologie” 40, s. 145–193.
1914 *Ein neues Gräberfeld bei Ekritten, Kr. Fischhausen*, Prussia 23/I (1905–1909), s. 280–286.
- Hollack, E., Peiser, F. E.
1904 *Das Gräberfeld von Moythienen*, Königsberg.
- Ibsen, T., Skvorzov, K.
2005 *Das Gräberfeld von Berezovka/Groß Ottenhagen – Ein wiederentdeckter Bestattungsort des 1. Jahrtausends n. Chr. im Kaliningrader Gebiet*, BerRGK 85 (2004), s. 379–452.
- Iwanicki, P., Jurga-Szymańska, A.
2007 *Horyzont 1. kultury bogaczewskiej w świetle analizy wybranych typów zabytków*, [w:] A. Bitner-Wróblewska 2007, s. 41–71.
- Jahn, M.
1916 *Die Bewaffnung der Germanen in der älteren Eisenzeit etwa von 700 v. Chr. bis 200 n. Chr.*, Mannus-Bibliothek 16, Würzburg.
1919 *Die oberschlesischen Funde aus der römischen Kaiserzeit*, PZ X (1918), s. 80–149.
1921 *Der Reitersporn seine Entstehung und früheste Entwicklung*, Mannus-Bibliothek 21, Leipzig.
- Jankuhn, H.
1933a *Gürtelgarnituren der älteren römischen Kaiserzeit im Samlande*, Prussia 30/I (1933), s. 166–201.
1933b *Zur Besiedlung des Samlandes in der älteren römischen Kaiserzeit*, Prussia 30/I (1933), s. 202–226.
1939 *Ein Gräberfeld der ersten Jahrhunderte v. Zr. aus Schlalken, Kreis Fischhausen*, Prussia 32/II (1939), s. 245–260.
1950 *Zur räumlichen Gliederung der älteren Kaiserzeit in Ostpreußen*, „Archaeologia Geographica” 1/3, s. 54–64.
- Jaskanis, J.
1977 *Cmentarzyska kultury zachodniobałtyjskiej z okresu rzymskiego. Materiały do badań nad obrzędkiem pogrzebowym*, MSiW IV, s. 239–350.
- Jentzsch, A.
1896 *Bericht über die Verwaltung des Ostpreussischen Provinzialmuseums in den Jahren 1893–1895, nebst Beiträgen zur Geologie und Urgeschichte Ost- und Westpreussens*, „Schriften der königlichen Physikalisch-ökonomischen Gesellschaft zu Königsberg in Pr.” 37 (1896), s. 49–138.
- Kaczyński, M.
1991 *Z problematyki kontaktów zachodnich Bałtów z prowincjami Imperium Romanum*, RB XVI (1989), s. 157–199.

- Karczewski, M.
- 1999 *Chronologia grobów z bronią odkrytych na cmentarzysku kultury bogaczewskiej z okresu wpływów rzymskich i wędrówek ludów w Paprotkach Kolonii, stan. 1, w Krainie Wielkich Jezior Mazurskich, „Archaeologia Litwana” 1, s. 72–109.*
- Kemke, H.
- 1900 *Das Gräberfeld von Bartlickshof, „Schriften der königlichen Physikalisch-ökonomischen Gesellschaft zu Königsberg in Pr.” 41 (1900), s. 108–134.*
- 1909 *Hügelgräber im nordwestlichen Samland, Prussia 22 (1900–1904), s. 385–423.*
- Klebs, R.
- 1877 *Bericht über die neuen Ausgrabungen in Tengen bei Brandenburg (Natangen), ausgeführt im Sommer 1875, „Schriften der königlichen Physikalisch-ökonomischen Gesellschaft zu Königsberg in Pr.” 17 (1876), s. 51–62.*
- Kobylińska, U.
- 1981 *Sambian style in the Early Roman Period: the problem of origin and development of aesthetic norms, „Archeologia Polona” XX, s. 123–158.*
- 1986 *Uwagi o genezie „pasa sambijskiego” z wczesnego okresu wpływów rzymskich, APolski XXXI/2, s. 373–396.*
- Kokowski, A.
- 1998 *Metalowe wisioriki w kształcie topora na terenie Barbaricum na północ i północny-wschód od limesu rzymskiego, w okresie rzymskim i we wczesnym okresie wędrówek ludów, [w:] J. Ilkjær, A. Kokowski (red.), 20 lat archeologii w Masłomęczu I (1997), Lublin, s. 99–116.*
- 2009 *Jeszcze raz w kwestii metalowych wisiorów w kształcie topora, [w:] A. Bitner-Wróblewska, G. Iwanowska (red.), Bałtowie i ich sąsiedzi. Marian Kaczyński in memoriam, Seminarium Bałtyjskie II, Warszawa, s. 767–771.*
- Kontny, B.
- 2007 *Najwcześniejsze elementy uzbrojenia w kulturze bogaczewskiej w świetle zewnętrznych wpływów kulturowych, [w:] A. Bitner-Wróblewska 2007, s. 73–111.*
- Kulakov, V. I. (Кулаков, В. И.)
- 2004 *Doll'kajm – Kovrovo. Issledovaniâ 1879 g. / Долькайм – Коврово. Исследования 1879 г., Prussia Antiqua 2 Monumenta, Минск.*
- Kunow, J.
- 1998 *Die Figur A 44 und ihr Umfeld, [w:] 100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren. Internationale Arbeitstagung 25.–28. Mai 1997 in Klein Machnow, Land Brandenburg, Forschungen zur Archäologie im Land Brandenburg 5 (2002), Wünsdorf, s. 87–92.*
- La Baume, W.
- 1941 *Der altpreußische Schild. Aus dem Landesamt für Vorgeschichte in Königsberg (Pr), „Alt-Preußen” 6/1, s. 5–12.*
- 1944 *Altpreußisches Zaumzeug. Aus dem Landesamt für Vorgeschichte in Königsberg (Pr), „Alt-Preußen” 9/1–2, s. 2–19.*
- Loreck, W.
- 1883 *Das Gräberfeld zu Imten, Kreis Wehlau, Prussia 8 (1881–1882), s. 35–40.*
- Machajewski, H.
- 1998 *Die Fibeln der Gruppe V, Serie 8, im östlichen Teil Mitteleuropas, [w:] 100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren. Internationale Arbeitstagung 25.–28. Mai 1997 in Klein Machnow, Land Brandenburg, Forschungen zur Archäologie im Land Brandenburg 5 (2002), Wünsdorf, s. 187–196.*
- Madyda, R.
- 1977 *Sprzączki i okucia pasa na ziemiach polskich w okresie rzymskim, MSiW IV, s. 351–411.*
- Madyda-Legutko, R.
- 1984 *Próba rekonstrukcji pasów z metalowymi częściami na obszarze środkowoeuropejskiego Barbaricum w okresie wpływów rzymskich i we wczesnej fazie okresu wędrówek ludów, PArch 31, s. 91–133.*
- 1987a *Die Gürtelschnallen der Römischen Kaiserzeit und der frühen Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum, B.A.R. Int. Series 360 (1986), Oxford.*
- 1987b *Metalowe części pasów na obszarze kultury zachodniobałtyjskiej w okresie wpływów rzymskich, WA XLVIII/1 (1983), s. 21–36.*
- 1990a *Gürtelhaken der frühromischen Kaiserzeit im Gebiet des Mitteleuropäischen Barbaricum, PArch. 37, s. 157–180.*
- 1990b *Doppeldornschnallen mit rechteckigem Rahmen im europäischen Barbaricum, „Germania” 68/2, s. 551–585.*
- 2009 *Uwagi o ornamentyce ażurowej w kręgu zachodniobałtyjskim, [w:] A. Bitner-Wróblewska, G. Iwanowska (red.), Bałtowie i ich sąsiedzi. Marian Kaczyński in memoriam, Seminarium Bałtyjskie II, Warszawa, s. 773–786.*
- von Müller, A.
- 1957 *Formenkreise der älteren römischen Kaiserzeit im Raum zwischen Havelseenplatte und Ostsee, Berliner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 1, Berlin.*
- 1958 *Die birnen- und kugelförmigen Anhänger der älteren römischen Kaiserzeit, „Offa” 15 (1956), s. 93–114.*
- Nowakowski, W.
- 1985 *Rzymskie importy przemysłowe na terytorium zachodniobałtyjskiego kręgu kulturowego, „Archeologia” XXXIV (1983), s. 63–106.*
- 1989 *Kultura wielbarska a zachodniobałtyjski krąg kulturowy, [w:] J. Gurba, A. Kokowski (red.), Kultura wielbarska w młodszym okresie rzymskim (materiały z konferencji) II, Lublin, s. 143–159.*
- 1991 *Kulturowy krąg zachodniobałtyjski w okresie wpływów rzymskich. Kwestia definicji i podziałów wewnętrznych, [w:] Archeologia Bałtyjska, Olsztyn, s. 42–66.*

- 1994 *Krieger ohne Schwerter – Die Bewaffnung der Aestii in der Römischen Kaiserzeit*, [w:] C. von Carnap-Bornheim (red.), *Beiträge zu römischer und barbarischer Bewaffnung in den ersten vier nachchristlichen Jahrhunderten, Akten des 2. Internationalen Kolloquiums in Marburg a. d. Lahn, 20. bis 24. Februar 1994*, Veröffentlichung der Vorgeschichtlichen Seminars Marburg 8, Marburger Kolloquium, Lublin-Marburg, s. 379–391.
- 1995 *Od Galindai do Galinditae. Z badań nad pradziejami bałtyjskiego ludu z Pojezierza Mazurskiego*, Barbaricum 4, Warszawa.
- 1996 *Das Samland in der römischen Kaiserzeit und seine Verbindungen mit dem römischen Reich und der barbarischen Welt*, Veröffentlichung des Vorgeschichtlichen Seminars Marburg 10, Marburg-Warszawa.
- 2000 *Nowe materiały do badań nad znaleziskami importów rzymskich na dawnych ziemiach pruskich*, [w:] J. Kolendo, W. Nowakowski (red.), *Antiquitates Prussiae. Studia z archeologii dawnych ziem pruskich*, Warszawa, s. 207–235.
- 2002 *Vorrömische Militaria der Przeworsk-Kultur im westbaltischen Gebiet*, [w:] C. Carnap-Bornheim, J. Ilkjær, A. Kokowski, P. Łuczkiwicz (red.), *Bewaffnung der Germanen und ihren Nachbarn in den letzten Jahrhunderten vor Christi Geburt. Akten der Internationalen Tagung in Nałęczów, 23. bis 25. September 1999*, Lublin, s. 137–146.
- 2004 *Cmentarzysko z okresu wpływów rzymskich i z okresu wędrówek ludów w Muntowie, pow. mławowski*, Barbaricum 7, Warszawa, s. 191–247.
- 2007 *Kultura bogaczewska na Pojezierzu Mazurskim od schyłku późnego okresu przedrzymskiego do starszej fazy późnego okresu wpływów rzymskich. Próba analizy chronologiczno-kulturowej*, [w:] A. Bitner-Wróblewska 2007 (płyta CD).
- Nylén, E.
- 1956 *Die jüngere vorrömische Eisenzeit Gotlands, Funde, Chronologie, Formenkunde*, Stockholm.
- Okulicz, J.
- 1958 *Cmentarzysko z okresu rzymskiego odkryte w miejscowości Bogaczewo, na przysiółku Kula, pow. Giżycko*, RO I, s. 47–116.
- 1973 *Pradzieje ziem pruskich od późnego paleolitu do VII w. n.e.*, Monografie Dziejów Społecznych i Politycznych Warmii i Mazur I, Wrocław.
- 1976 *Powiązania półwyspu wschodniego Bałtyku i centrum sambijskiego z południem w podokresie wczesnorzymskim*, [w:] *Kultury archeologiczne i strefy kulturowe w Europie środkowej w okresie wpływów rzymskich*, ZNUJ CCCCXXII, Prace Archeologiczne 22, Kraków, s. 181–213.
- Olędzki, M.
- 1992 *Uwagi o niektórych odmianach fibul kapturkowych serii wschodniej jako przyczynek do zagadnienia kwalifikacji kulturowej wschodnich obszarów kultury przeworskiej*, PArch. 40, s. 49–70.
- 1998 *Rollenkappenfibeln der östlichen Hauptserie Almgren 37-41 und die Varianten Fig. 42-43*, [w:] *100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren. Internationale Arbeitstagung 25.–28. Mai 1997 in Klein Machnow, Land Brandenburg*, Forschungen zur Archäologie im Land Brandenburg 5, Wünsdorf, s. 67–84.
- Pietrzak, M.
- 1997 *Pruszcz Gdański, Fundstelle 10. Ein Gräberfeld der Oksywie- und Wielbark- Kultur in Ostpommern*, Monumenta Archaeologica Barbarica IV, Kraków.
- Raddatz, K.
- 1957 *Der Thorsberger Moorfund, Gürtelteile und Körperschmuck*, Offa-Bücher 13, Neumünster.
- 1996 *Der »Alte See« bei Butzke. Ein Opferplatz urgeschichtlicher Zeit im östlichen Pommern*, JRGZM 41/1 (1994), s. 231–295.
- Scherbring, C.
- 1883 *Die neusten größeren prähistorischen Gräberfunde zu Löbertshof, Kreis Labiau, Prussia 8 (1881–1882)*, s. 102–110.
- Schmidt, A.
- 1902 *Das Gräberfeld von Warmhof bei Mewe, Reg-Bez. Marienwerder (W.-Pr.)*, „Zeitschrift für Ethnologie“ 34, s. 97–153.
- Schmiedehelm, M.
- 1931 *Über die Beziehungen zwischen dem Weichselgebiet und Estland zur römischen Eisenzeit*, [w:] *Congressus Secundus Archaeologorum Baltico-rigae, 19.–23. VIII. 1930*, Riga, s. 395–408.
- Stadie, K.
- 1909 *Ausgrabungen auf dem Galgenberge bei Kirpehnen, Kr. Fischhausen, im Jahre 1902*, Prussia 22 (1900–1904), s. 365–375.
- Szymański, P.
- 2005 *Mikroregion osadniczy z okresu wpływów rzymskich w rejonie jeziora Salet na Pojezierzu Mazurskim*, Światowit, Supplement Series P: Prehistory and Middle Ages X, Warszawa.
- Tempelmann-Mączyńska, M.
- 1985 *Die Perlen der römischen Kaiserzeit und der frühen Phase der Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum*, Römisch-Germanische Forschungen 43, Mainz.
- 1987 *Próba rekonstrukcji stroju kobiecego kultury zachodnio-bałtyjskiej w okresie wpływów rzymskich*, WA XLVIII/1 (1983), s. 3–19.
- Tischler, O.
- 1880 *Ost-Preussen*, [w:] A. Voss (red.), *Katalog der Ausstellung prähistorischer und anthropologischer Funde Deutsch-*

- lands zu Berlin vom 5.–21. August 1880, Berlin, s. 390–453.
- 1891 Bericht über den Zuwachs der archaeologischen Abteilung des Provinzial-Museums im Jahre 1889, „Bericht über die in den Sitzungen der Physikalisch-ökonomischen Gesellschaft zu Königsberg in Pr.“ 31, s. 18–23.
- Tischler, O., Kemke, H.
- 1902 Ostpreussische Altertümer aus der Zeit der grossen Gräberfelder nach Christi Geburt, Königsberg.
- Tuszyńska, M.
- 2005 Ulkowy, Cmentarzysko kultury wielbarskiej na Pomorzu Gdańskim (badania na trasie autostrady A1 Gdańsk-Toruń), Gdańsk.
- Undset, I.
- 1882 Das erste Auftreten des Eisens in Nord-Europa, Hamburg.
- Werner, J.
- 1953 Opus interrasile an römischen Pferdegeschirr des 1. Jahrhunderts, „Carinthia P“, 143/1-2, s. 251–262.
- Wilbers-Rost, S.
- 1994 Pferdegeschirr der römischen Kaiserzeit in der Germania libera. Zur Entstehung, Entwicklung und Ausbreitung des „Zaumzeugs mit Zügelketten“, Veröffentlichungen der urgeschichtlichen Sammlungen des Landesmuseums zu Hannover 44, Oldenburg.
- Wołagiewicz, R.
- 1976 Dyskusja nad referatami: doc. dr hab. Jerzego Okulicza, dr Jana Jaskanisa, mgr Mariana Kaczyńskiego, kand. Nauk Adolfa Tautavičiusa, [w:] Kultury archeologiczne i strefy kulturowe w Europie środkowej w okresie wpływów rzymskich, ZNUJ CCCCXXII, Prace Archeologiczne 22, Kraków, s. 293–299.
- 1981 Kultura wielbarska – problemy interpretacji etnicznej, [w:] T. Malinowski (red.), Problemy kultury wielbarskiej, Słupsk, s. 79–106.

A NEW LOOK AT SAMLAND BELT SETS SUMMARY

Samland belts are a form present during the oldest phase of Dollkeim-Kovrovo Culture of the Early Roman Period (H. Jankuhn 1933a; 1933b, p. 220–225; 1950, p. 55–56; W. Nowakowski 1996, p. 48–49, pl. 107). The belt was a broad strap with a solid clasp or buckle with an openwork attachment at one. At the other there usually was a rectangular openwork mount, and, along the edges of the belt, a row of smaller mounts with a curving body and narrow, profiled or trapeze-shaped terminals. Some belt sets also include tags for suspending an implement (Pl. 28). All these belt mounts were in bronze.

The range of occurrence of Samland belt sets is limited to the territory occupied by Dollkeim-Kovrovo Culture – almost all these finds were recorded in Samland Peninsula (Pl. 1; cf. H. Jankuhn 1933a, fig. 15; 1950, fig. 3). The majority evidently belong in the mature phase B₂, but some may date back even to phase B_{2a}, a and a small number of specimens originate from phase B₂/C₁–C_{1a}. One of the youngest belt sets, discovered at Tülenino, raj. Polessk (Тюленино, рай. Полесск, former Viehof, Kr. Labiau), in grave 170 (Pl. 34c.d), was accompanied by two A V, series 1 fibulae (Pl. 35a; A. Bezzenberger 1895, p. 257; H. Jankuhn 1933a, pl. III:4; 1933b, p. 225).

During phases B₂/C₁–C_{1a}, and C in Samland Peninsula we find belt mounts which because of their material, construction and ornamentation cannot be classified to the group of Samland mounts but which nevertheless are in a similar openwork style. The group includes e.g., a mount from the former Tengen, Kr. Heiligenbeil, grave 39 (R. Klebs 1877, p. 61, pl. II:11; BA 1880, pl. 12:486), and an openwork mount discovered at Gračevka, raj. Zelenogradsk (Грачевка, рай. Зеленоградск, former Craam, Kr. Fischhausen; W. Gaerte 1929, p. 232, fig. 174d; H. Jankuhn 1933a, p. 197).

Another group of openwork belt mounts are noted during phases B₂/C₁–C_{1a} and C also outside the territory occupied by Dollkeim-Kovrovo Culture (W. Gaerte 1929, fig. 173b, 174a–c; H. Jankuhn 1933a, p. 197–199, fig. 17–19; J. Okulicz 1976, p. 196–197, fig. 8) cannot be included in the group of Samland belt mounts owing to their material, construction or ornamentation; neither can they be recognised conclusively as their derivative form.

Particularly absorbing is the question of the origin of Samland belt sets because in Samland Peninsula we find no forms with an earlier chronology from which these mounts could be derived. It was accepted therefore that they had taken shape in consequence of outside influence. Oscar Almgren (1913, p. 269) suggested that they represent the effect of inspiration reaching from the Danube area. He noticed the similarity of Samland belt mounts to belts which were in use within the Roman Empire starting from the late Augustine period until mid-2nd century in Noricum and Pannonia, and by the Quadi and the Marcomanni (J. Garbsch 1965, p. 79–114, 164–234, maps 1, 2, 14–16; J. Okulicz 1976, p. 191–192). This hypothesis was upheld by Herbert Jankuhn (1933a) – author of an excellent monograph on Samland belt sets – and by most researchers concerned with this group of issues (J. Okulicz 1976, p. 191–198; R. Madyda 1977, p. 366–367; R. Madyda-Legutko 1984, p. 107). An argument in favour of adopting Almgren's hypothesis is evidence on exchange between SE Baltic coast with southern Europe during the Early Roman Period which is documented by archaeological material, eg. inflow of Norician-Pannonian A.236–238 fibulae (J. Garbsch 1965, p. 71, 224, 227–228, 231–232, map 1), traces of this exchange may be found also in the written sources (Tac. Germ. 45; cf. J. Okulicz 1976). Some researchers despite accepting Almgren's concept have proposed also other direction of contact which could have contributed to the emergence of Samland belt sets (R. Wołagiewicz 1976; U. Kobylińska 1981; 1986).

A common element shared by Samland belt mounts and Norician-Pannonian belts is the presence of: openwork attachment end, rectangular openwork mounts, and small mounts with a curving body and profiled terminals (cf. H. Jankuhn 1933a; J. Garbsch 1965). Even so, the method of securing them was entirely different (cf. pl. 2a and pl. 28a4). Other differences are visible also in the construction and ornamentation of individual elements. This suggests that Samland belt sets must have taken form also under impact other than Danubian, but the latter, in the light of current research is irrefutable.

A part of Samland belts were secured with R. Madyda-Legutko type 3 belt clasps (1990a; pl. 24c.i). Presumably, the people of Dollkeim-Ko-

vrovo Culture had borrowed the idea of construction of the clasp with a long and curved grip, joint with a cross-wise strip of bronze sheet, from the people of Wielbark Culture, and had added an openwork attachment end (H. Jankuhn 1933a, p. 186; R. Madyda-Legutko 1990a). This explanation finds support in evident contacts of Samland Peninsula and zone A of Wielbark Culture (R. Wołagiewicz 1981, p. 84) during phase B₂ (W. Nowakowski 1989, p. 145–151; 1996, p. 98–99). The second group of Samland belt sets was secured using belt buckles type C10–12 – with a fixed tongue extending to the attachment end and a flexible frame (Pl. 3g, 4c, 30s). Belt fastenings with a similar construction but lacking an openwork attachment end occurred in number on territory of Przeworsk, Bogaczewo and Wielbark Cultures during phases A₂/A₃–B_{2a} (cf. R. Madyda-Legutko 1987a, p. 16–18; W. Nowakowski 1995, p. 24–26; 2002, p. 139–143; P. Szymański 2005, p. 30–31; P. Iwanicki, A. Juga-Szymańska 2007, p. 46–53; T. Dąbrowska 2008, p. 38). Presumably, the people of Dollkeim-Kovrovo Culture had borrowed the idea of the described construction of belt fastening from the people of Wielbark Culture and had added an openwork attachment end (cf. H. Jankuhn 1933a, p. 178–182; R. Wołagiewicz 1976; U. Kobylńska 1981, p. 142–143; 1986, p. 380, 382–383). It is not possible to prove the existence of a chronological difference between Samland belts secured with a buckle and belts secured with a clasp. Both groups occur in greatest number during the mature phase B₂.

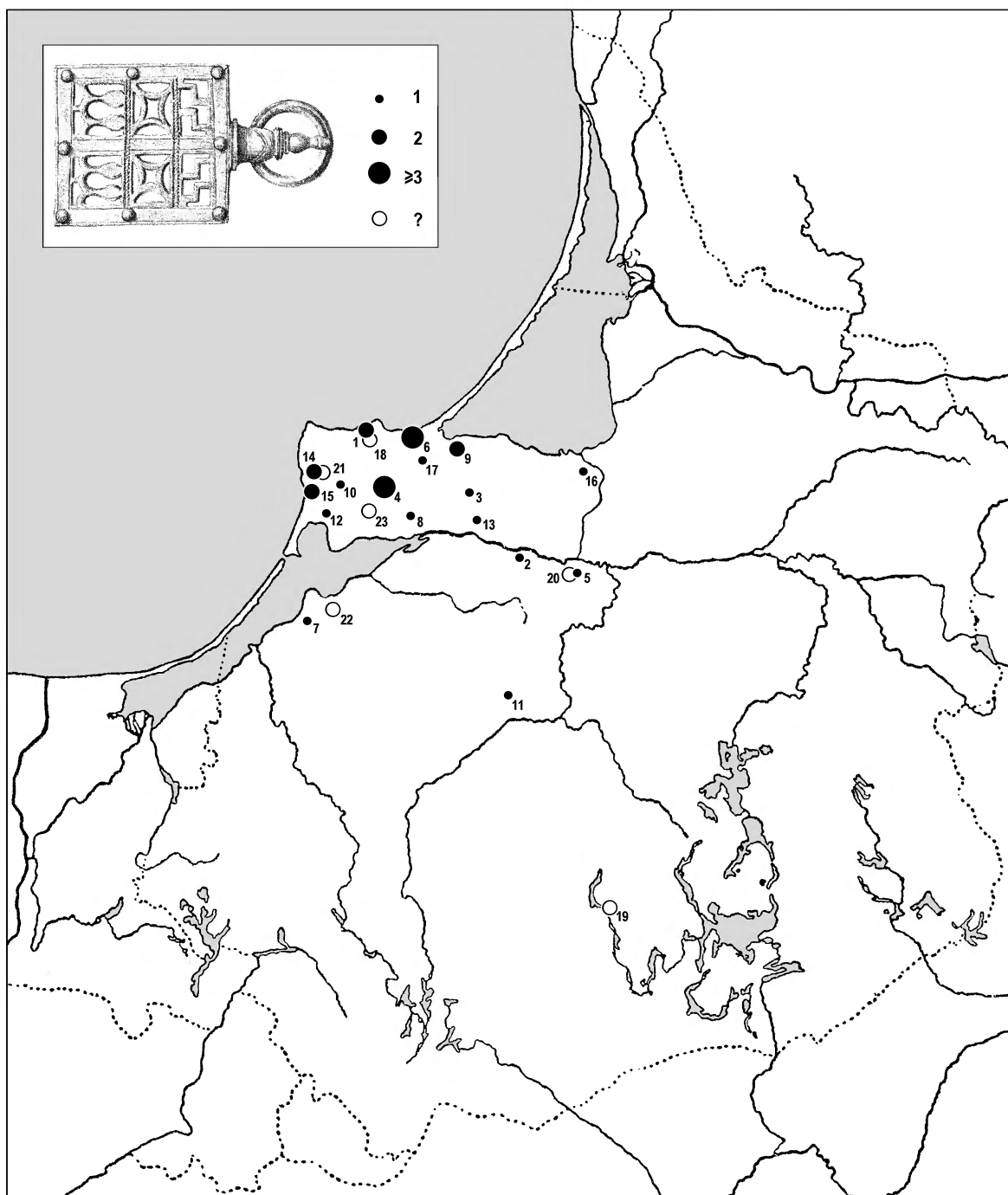
Samland belt mounts can be distinguished into forms with a modestly decorated attachment end, divided at mid-length with a strip of bronze sheet which extended into a grip or pin – type 3a belt clasps and type C10 belt buckles (Pl. 20b, 30s), and forms with a richly deco-

rated attachment end filled with fine openwork – type 3b belt clasps and type C11 belt buckles (Pl. 23g, 24i). No chronological difference can be demonstrated between these two groups and the more elaborately decorated specimens cannot be recognised as later than the plain ones.

Samland belt sets differed visibly from Norician-Pannonian belts in their ornamentation and only a part of Samland designs, as rectangular, stepped, cruciform, semicircular and vase-like openwork (Pl. 3g, 7a, 16j, 23g) find their counterparts in the Danubian provinces (Pl. 2d–f; H. Jankuhn 1933a, p. 193; J. Okulicz 1976, p. 194–196; U. Kobylńska 1981, p. 148–149; 1986, p. 385–388). Other types of ornament, as pairs of stamped rings and iron inlay, represent the effect of local fashion.

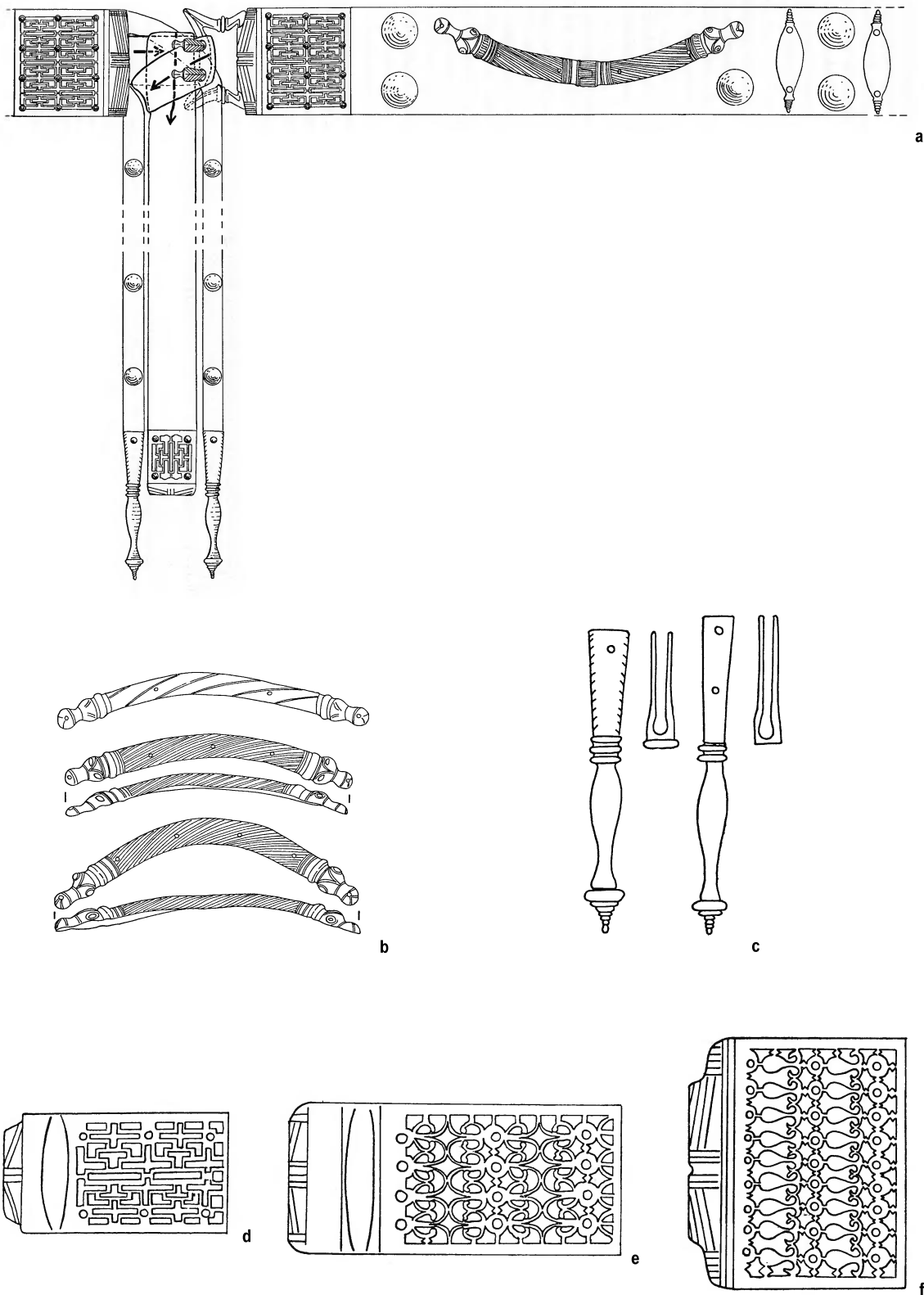
Only a small number of finds of Samland belt mounts co-occurred in graves with weapons. Most were discovered next to a rich assortment of ornaments (see the Catalogue), and consequently, Samland belt sets should be interpreted as women's dress accessories. The women inhabitants of the Samland Peninsula presumably were members of the elite. They fastened their clothing with fibulae (usually two to four), most typically, type A.60–62 and A.42, more seldom, with other forms – classified to type A.II/IV 2.1 of J. Andrzejowski (1994), A.109, A.IV, series 3, and A V, series 7 and 8. They adorned their head-dress – cap/kerchief – with a round disc fibula of *repoussé* bronze sheet, their neck – with a showy necklace of assorted glass and bronze beads. Usually, they also wore a pair of bracelets with a narrow hoop and profiled terminals (type IA; E. Blume 1912) and occasionally, also finger-rings.

thum. A. Kinecka

Tabl. 1. Mapa rozprzestrzenienia znalezisk „pasów sambijskich”. Numeracja odpowiada numeracji w katalogu; punktami czarnymi zaznaczono potwierdzone znaleziska, otwartymi – znaleziska niepewne. Wg: H. Jankuhn 1950, z uzupełnieniami autorki

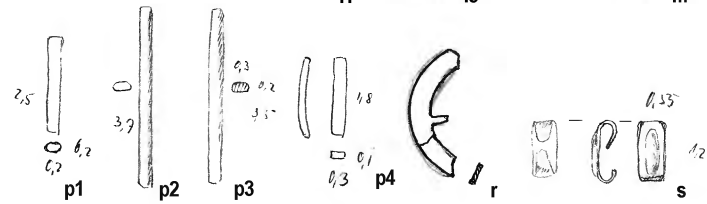
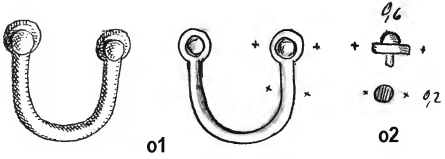
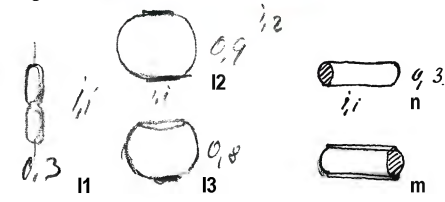
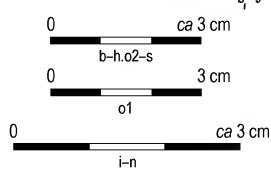
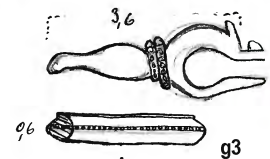
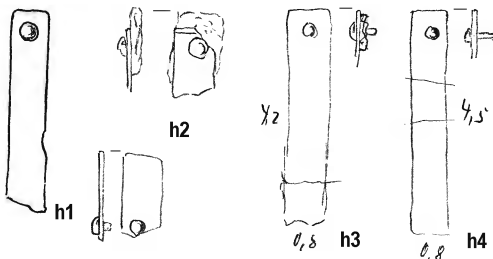
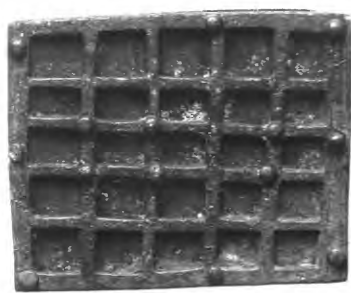
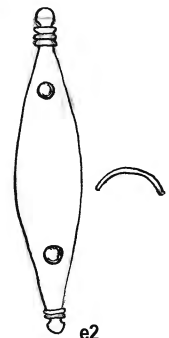
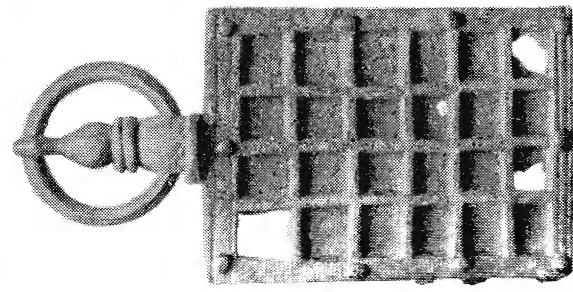
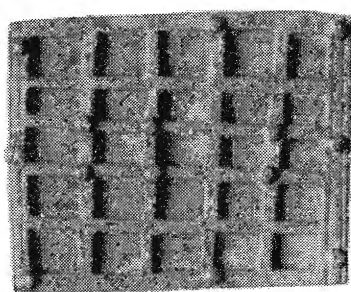
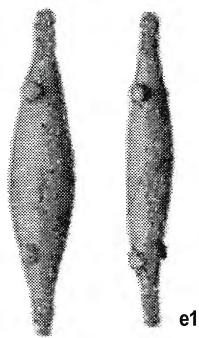
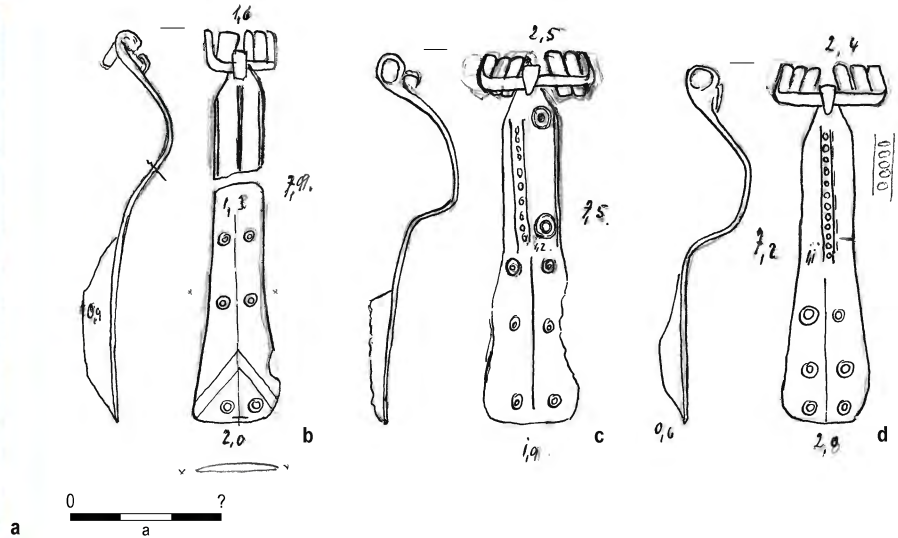
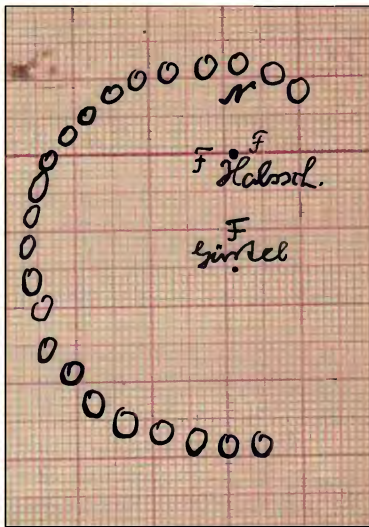
Pl. 1. Samland belt set finds distribution map. Numbers on the map correspond to numbers in the Catalogue; black signs – confirmed finds, open signs – uncertain finds. After: H. Jankuhn (1950), with supplementary data

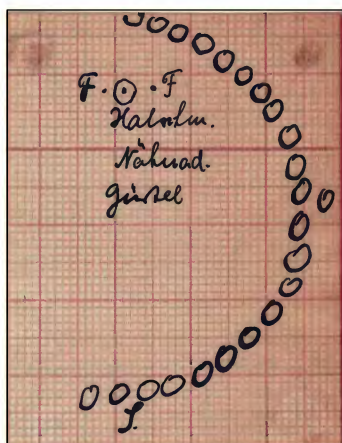
Tabl. 2. Rekonstrukcje brązowych elementów „pasa norycko-panońskiego” (kabłąki – b, okucia końca pasa – c, skuwki klamer – d-f) oraz sposobu zapinania pasa (a), wg J. Garbscha (1965).

Pl. 2. Reconstruction of bronze elements of Norician-Pannonian (bow mounts – b, strap-ends – c, clasp plates – d-f) and methods of fastening the belt (a), acc. to J. Garbsch (1965).

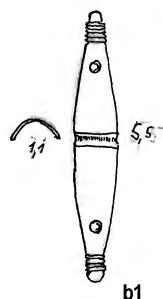
Magdalensberg, Karyntia/Kärnten (b, c), Dobřichov, distr. Kolín, grób/grave 7 (d), nieznane miejsce znalezienia/findspot unknown (e), Karlstein, Bawaria/Bayern, grób/grave 188 (f)

Tabl. 3. Ároslavskoe, stan. IV, grób 3. Plan obiektu (a). Brąz (b-h, m-s), szkło (i-l).
 Pl. 3. Ároslavskoe, site IV, grave 3. Grave plan (a). Bronze (b-h, m-s), glass (i-l).
 Wg / After: H. Jankuhn 1933a (e1, f1, g1), 1939 (o1); *Spuścizna* (a-d, e2, f2, g2.3, h-n, o2, p-s)

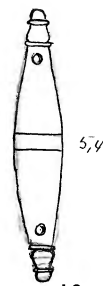
a

b1

b2

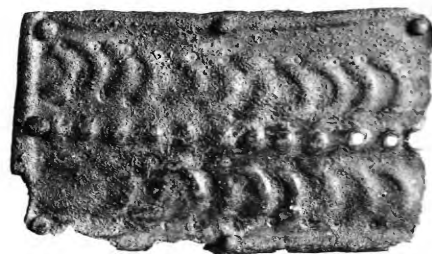
b3

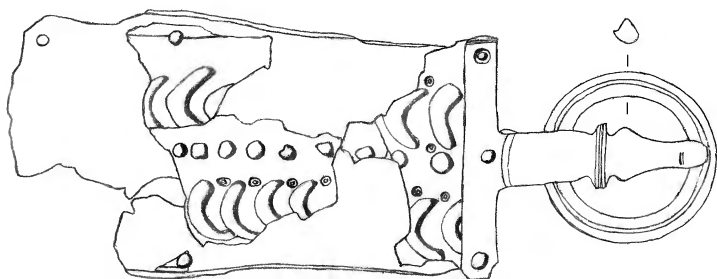
b4

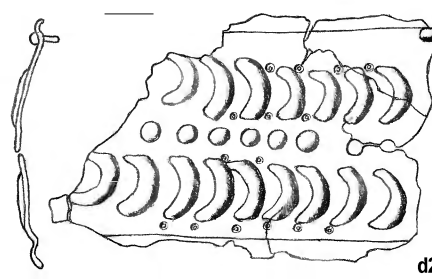
c1

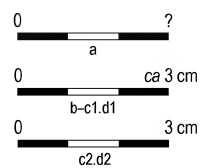
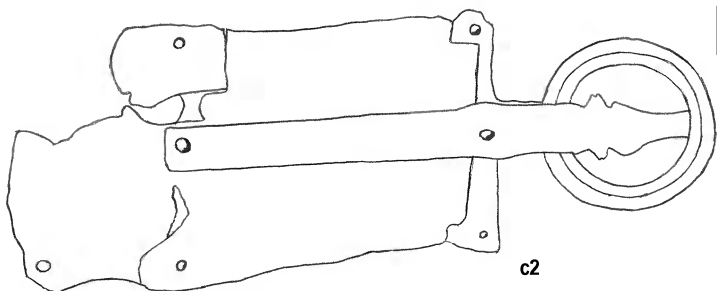
d1

c2

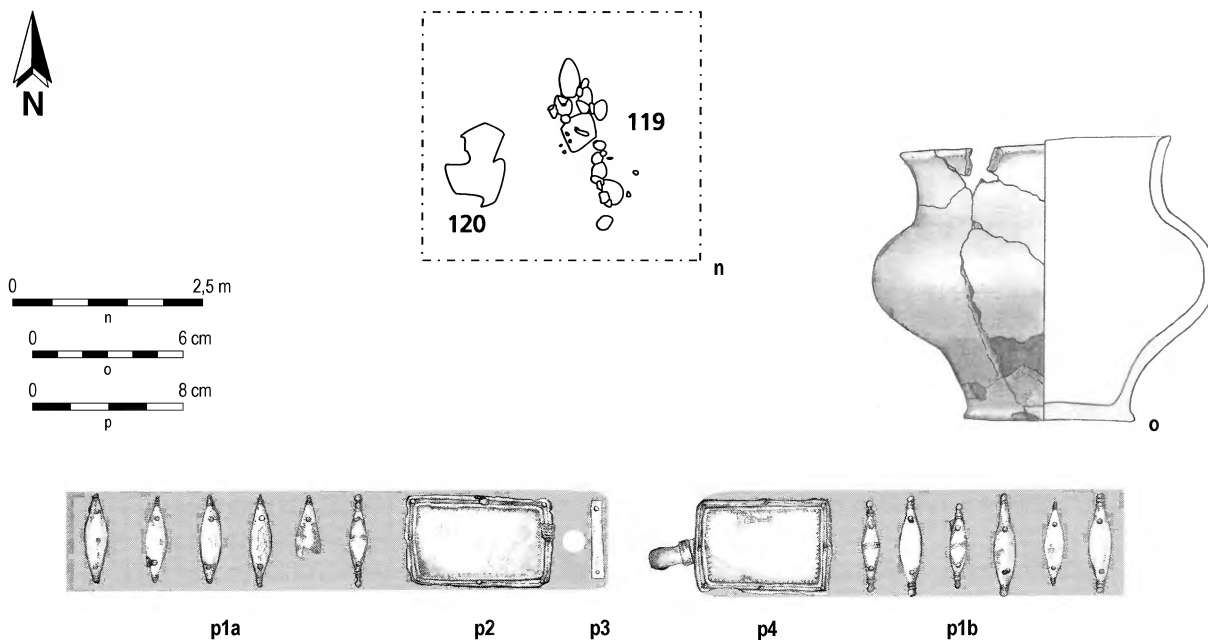
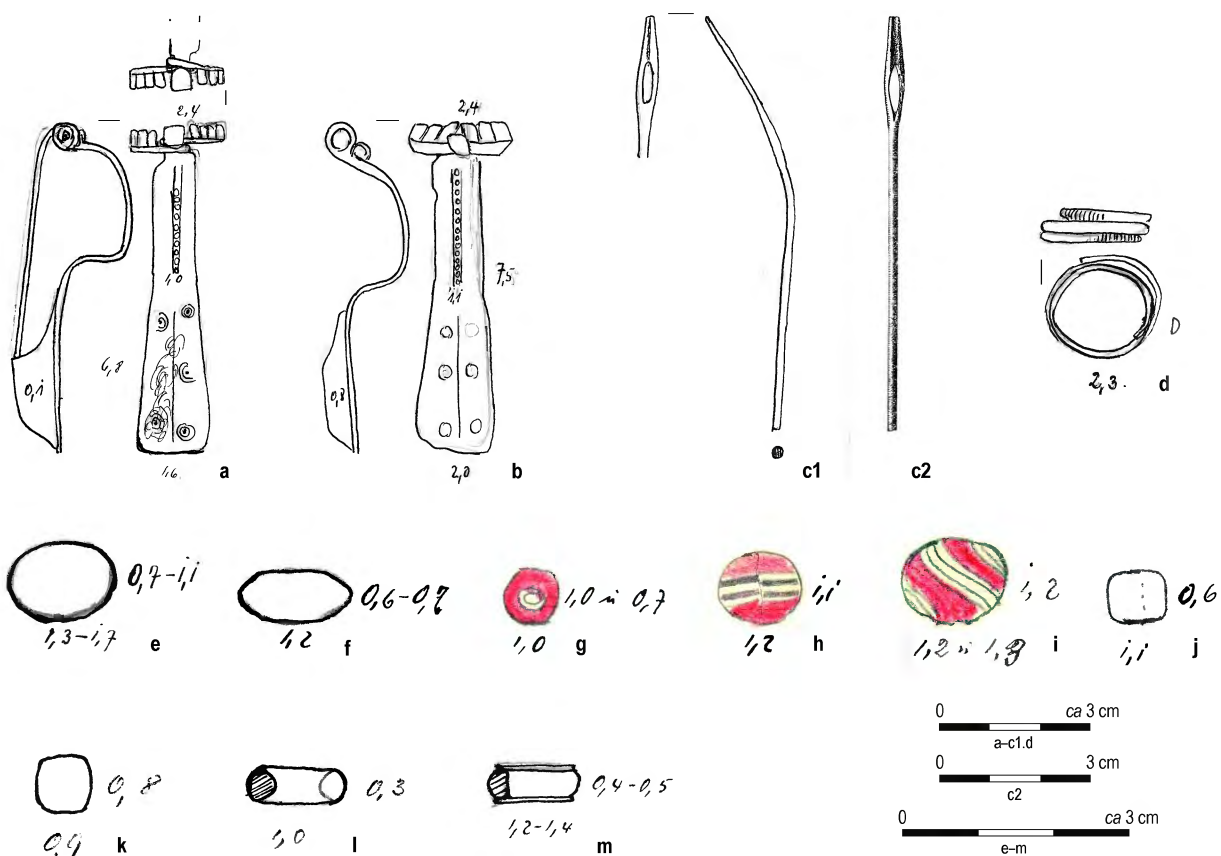
d2

Tabl. 4. Ároslavskoe, stan. IV, grób 20. Plan objektu (a). Brąz (b–d).

Pl. 4. Ároslavskoe, site IV, grave 20. Grave plan (a). Bronze (b–d).

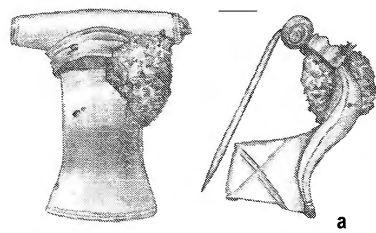
Wg / After: H. Jankuhn, *Spuścizna* (a, b, c1, d1). Rys. / Drawing A. Chilińska-Drapella (c2, d2)

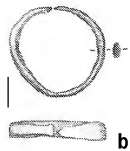
Tabl. 5. Āroslavskoe, stan. IV, gr6b 20 (a-m), Berezovka, gr6b 119 (n-p). Brz4n (a-d, k-m, p), bursztyn (e, f), szk4o (g-j), glina (o), plan obiekt6w 119 i 120 (n).

Pl. 5. Āroslavskoe, site IV, grave 20 (a-m), Berezovka, grave 119 (n-p). Bronze (a-d, k-m, p), amber (e, f), glass (g-j), clay (o), plan of graves 119 and 120 (n).

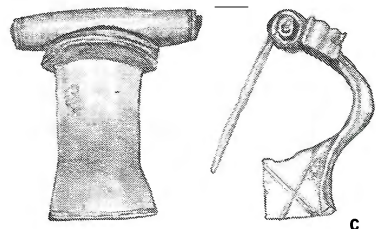
Wg / After: H. Jankuhn 1939 (c2); *Spuścizna* (a, b, c1, d-m); T. Ibsen, K. Skvorzov 2005 (n-p)

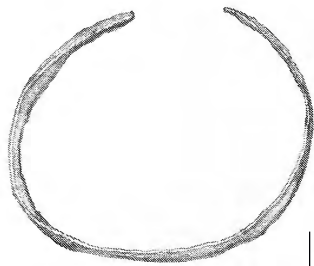
a

b

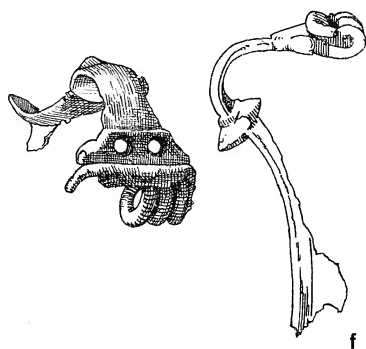
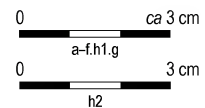
c

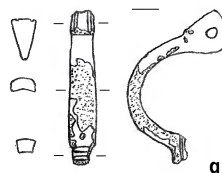
d

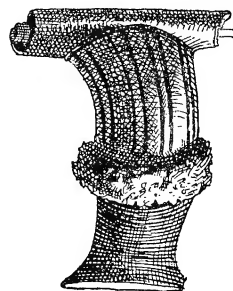
e

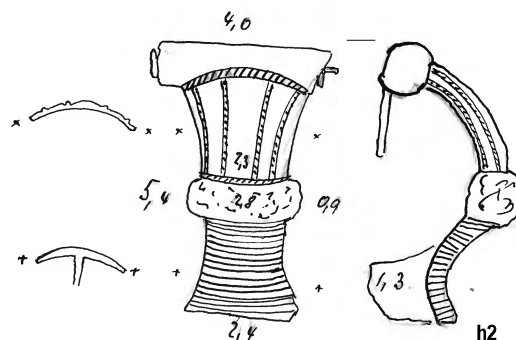
f

g

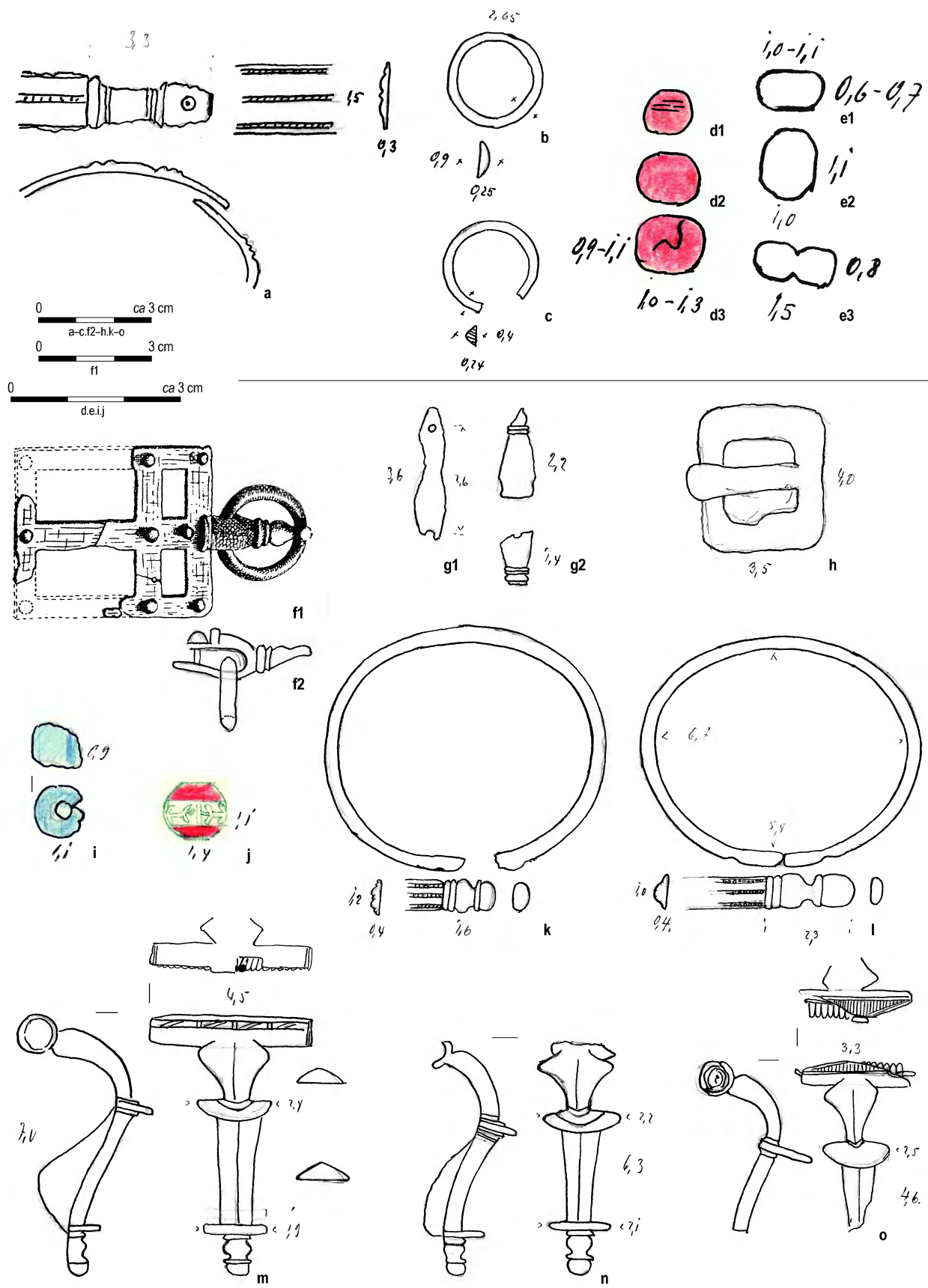

h1

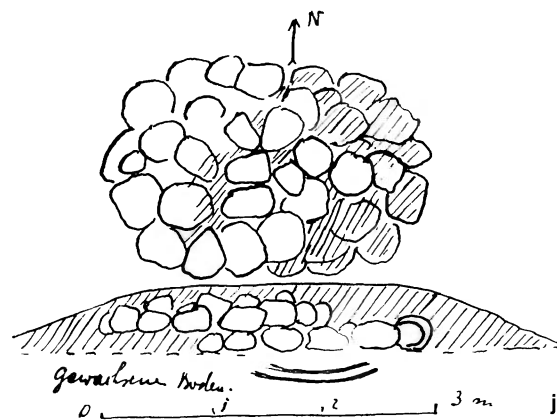
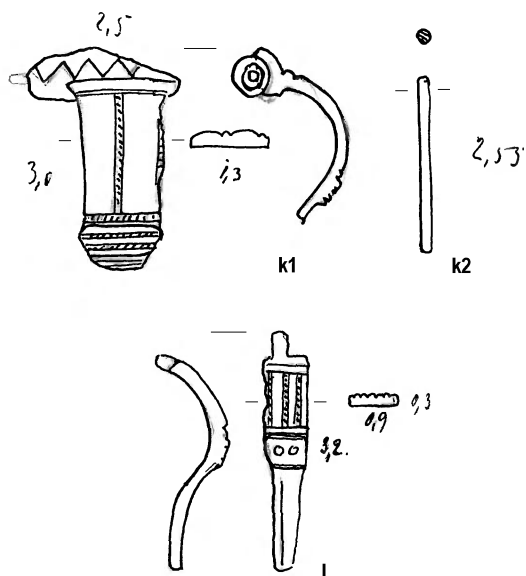
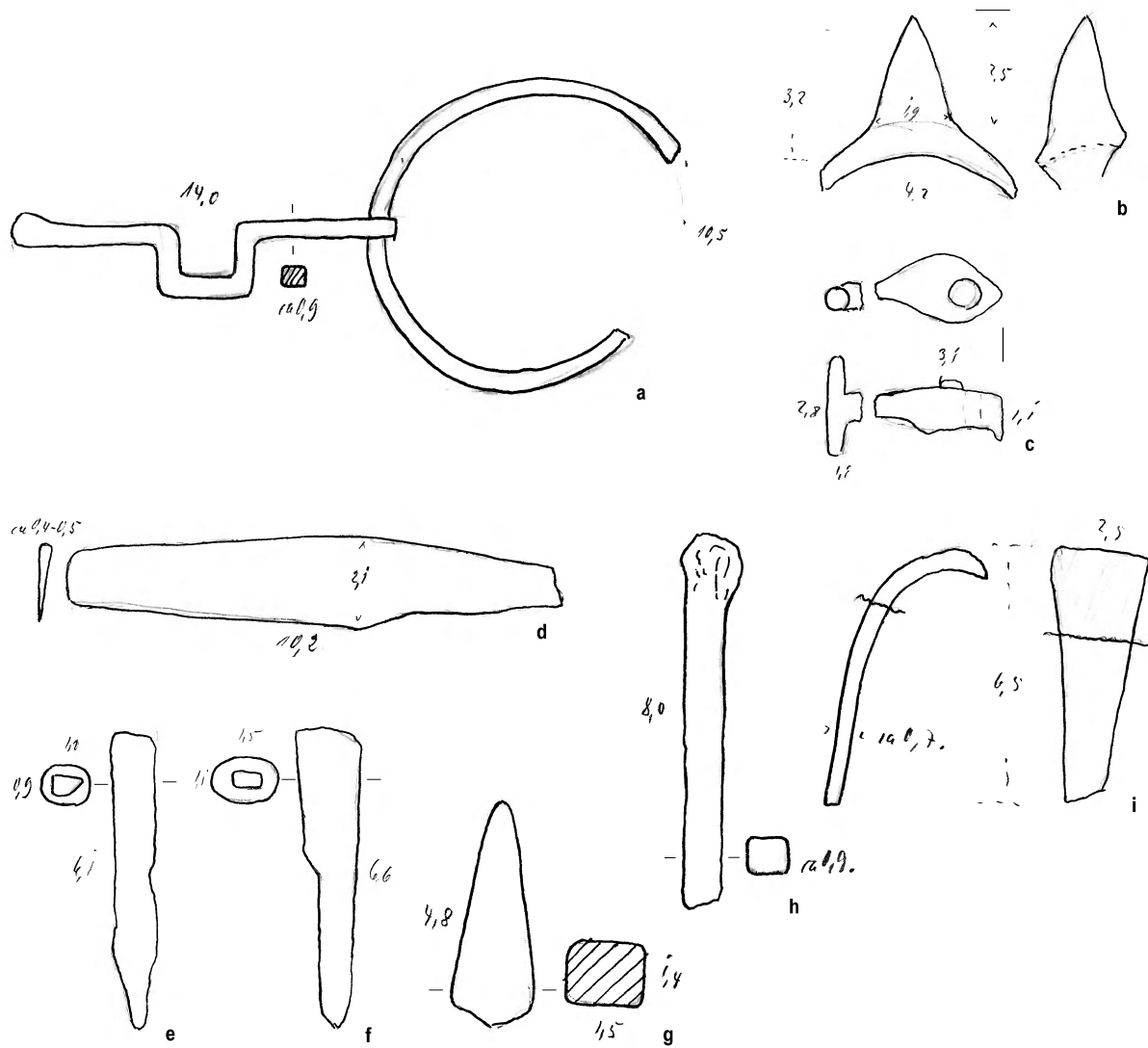

h2

Tabl. 6. Berezovka, grób 119 (a-e), Gur'evsk, grób 13 (f-h). Brąz (a-d, f, g), szkło i brąz (e), brąz z żelazem (h).
Pl. 6. Berezovka, grave 119 (a-e), Gur'evsk, grave 13 (f-h). Bronze (a-d, f, g), glass and bronze (e), bronze with iron (h).
Wg / After: T. Ibsen, K. Skvorzov 2005 (a-e); A. Bezzenberger 1904 (f), KP II 1897 (h1); H. Jankuhn, *Spuścizna* (h2).
Rys. / Drawing A. Chilińska-Drapella (g)

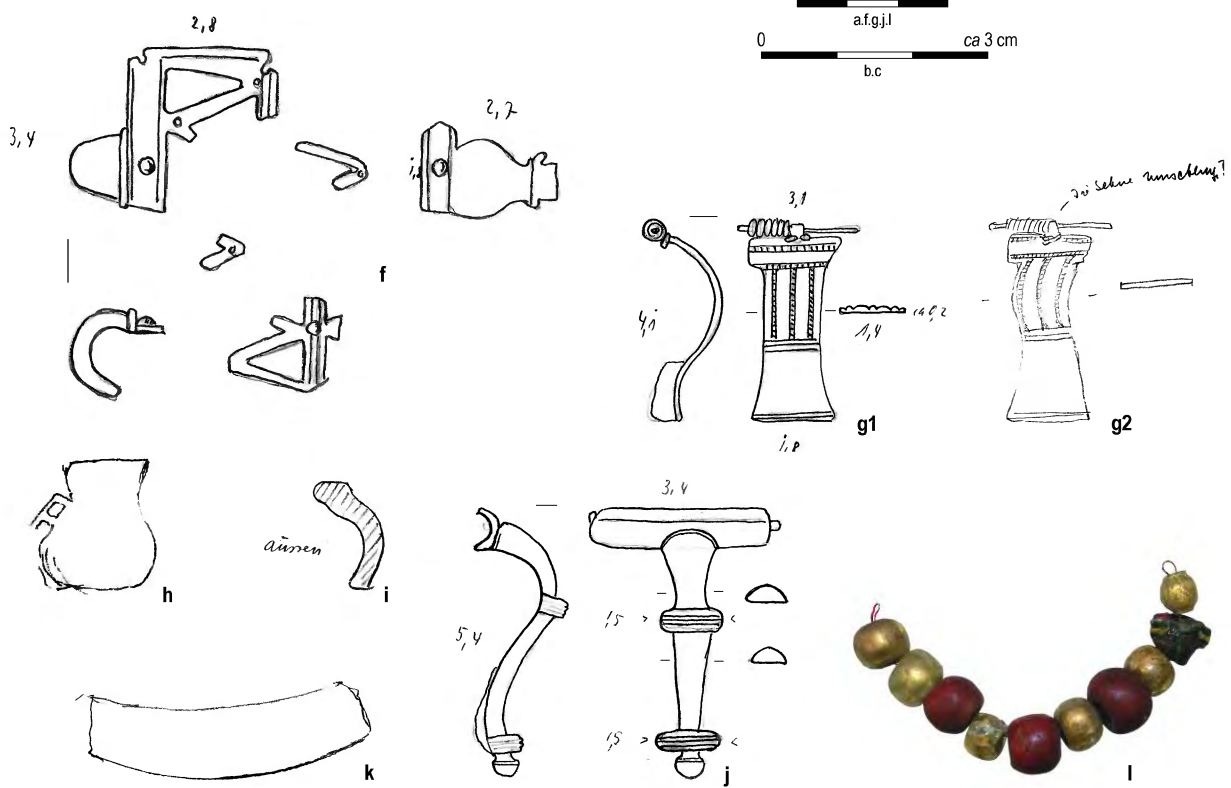
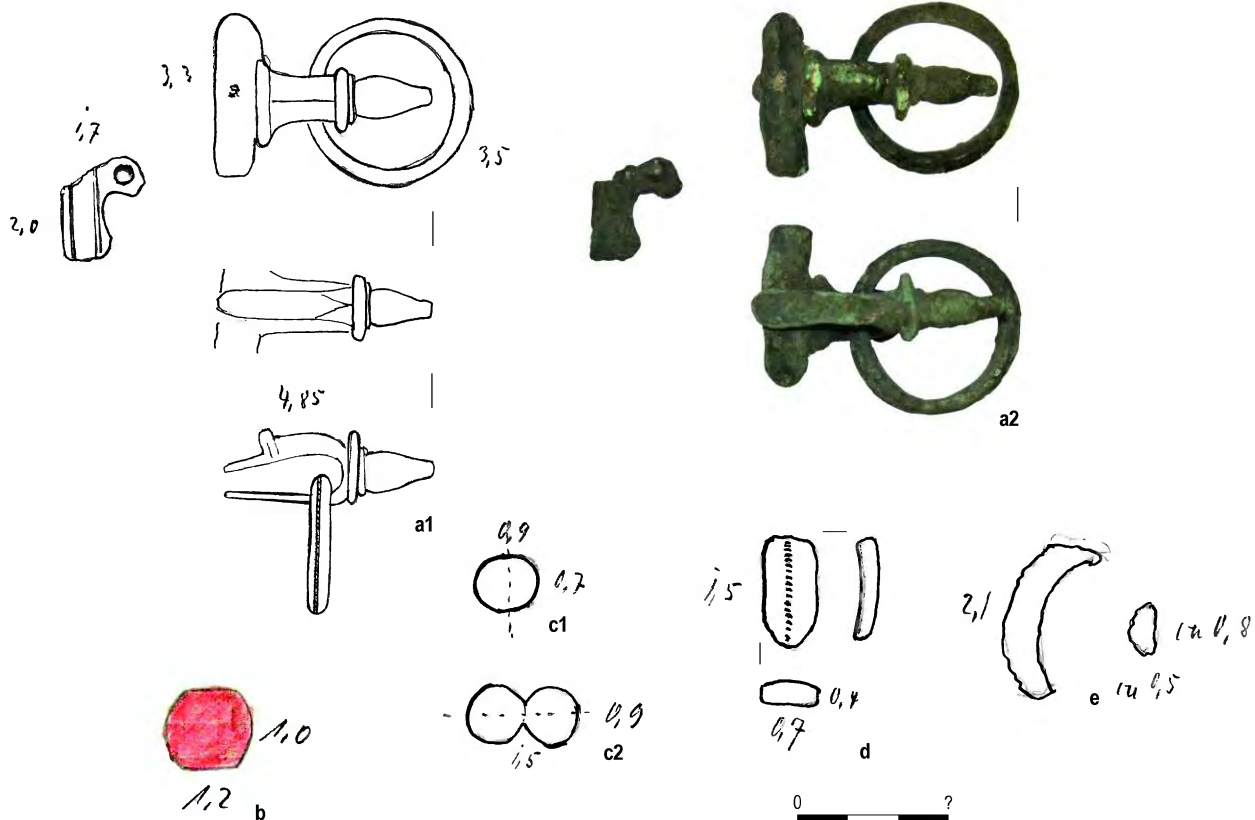

Tabl. 8. Gur'evsk, grób 13 (a-e), Hrustal'noe, grób XVIII.f (f-o). Brąz (a-c, f, g, k-m), szkło (d, e, i, j), żelazo (h), brąz z żelazem (n, o).
 Pl. 8. Gur'evsk, grava 13 (a-e), Hrustal'noe, grava XVIII.f (f-o). Bronze (a-c, f, g, k-m), glass (d, e, i, j), iron (h), bronze with iron (n, o).
 Wg / After: H. Jankuhn, 1933a (f1); *Spuścizna* (a-e, f2, g-o)

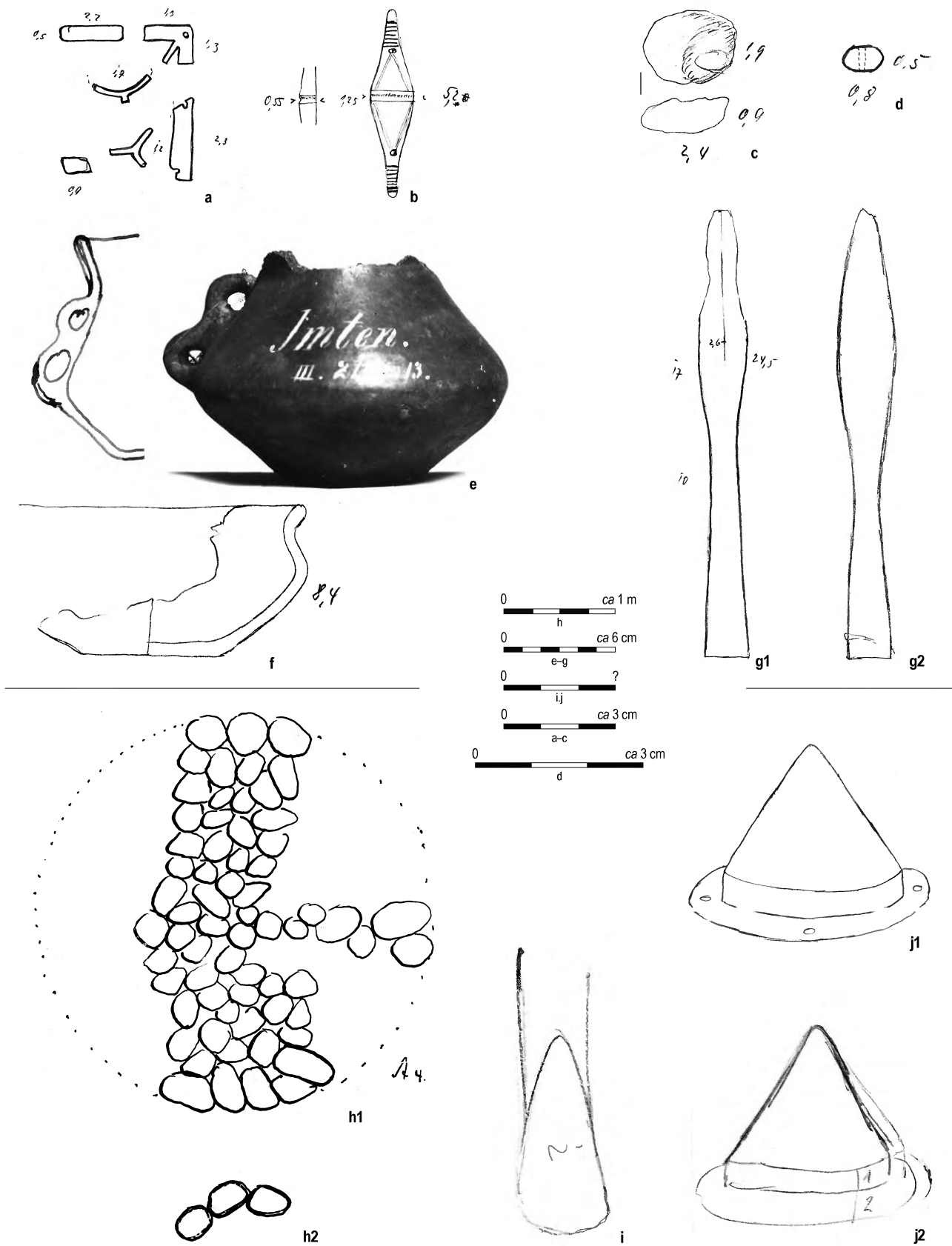

Tabl. 9. Hrustal'noe, groby XVIII.f (a-i) i XXI (j-l). Želazo (a-i), brąz (k, l), plan i profil grobu XXI (j).
 Pl. 9. Hrustal'noe, graves XVIII.f (a-i) & XXI (j-l). Iron (a-i), bronze (k, l), plan and cross-section of grave XXI (j).

Wg / After: H. Jankuhn, *Spuścizna*

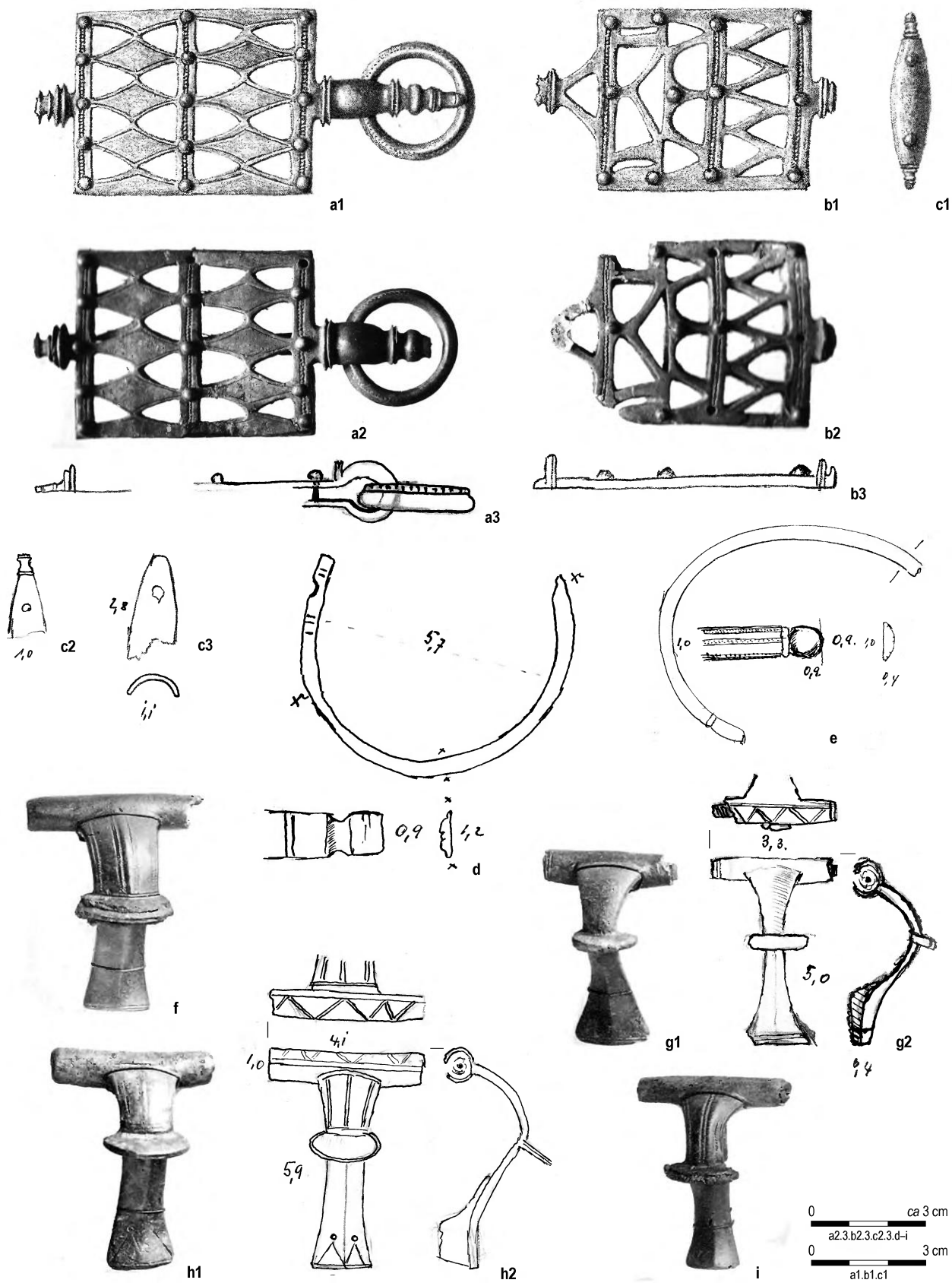
Tabl. 10. Hrustal'noe, groby XXI (a-e) i grób LII (f-l). Brąz (a, d, f, g), brąz z żelazem (j), szkło (b, c, l), żelazo (e), glina (h, i, k).
 Pl. 10. Hrustal'noe, graves XXI (a-e) & grave LII (f-l). Bronze (a, d, f, g), bronze with iron (j), glass (b, c, l), iron (e), clay (h, i, k).
 Wg / After: H. Jankuhn, *Spuścizna* (a1, b-g1, h-k); M. Schmiedehelm, *Spuścizna* (g2). Fot. / Photo A. Chilińska-Drapella (a2, l)

Tabl. 11. Kar'ernoje, grób 13 (a-g), Kovrovo, grób 1 (h-j). Brąz (a, b), szkło (c, d), glina (e, f), żelazo (g, i, j), plan grobu 1 (h).

Pl. 11. Kar'ernoje, grave 13 (a-g), Kovrovo, grave 1 (h-j). Bronze (a, b), glass (c, d), clay (e, f), iron (g, i, j), plan of grave 1 (h).

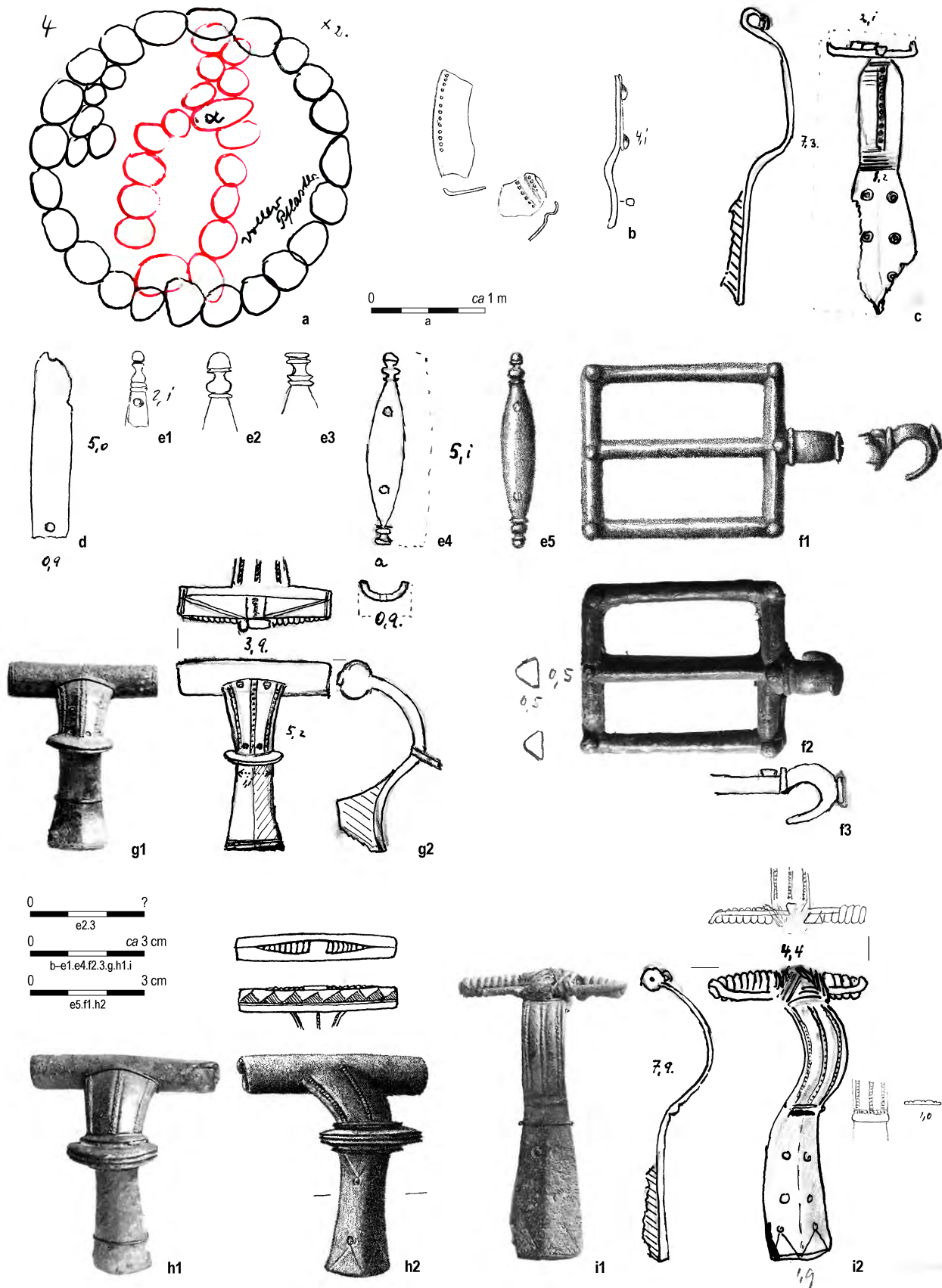
Wg / After: H. Jankuhn, *Spuścizna* (a-g1, h); M. Jahn, *Spuścizna* (g2, i, j)

Tabl. 12. Kovrovo, grób 1. Brąz (a–e, g, h), brąz z żelazem (f, i).

Pl. 12. Kovrovo, grave 1. Bronze (a–e, g, h), bronze with i (f, i).

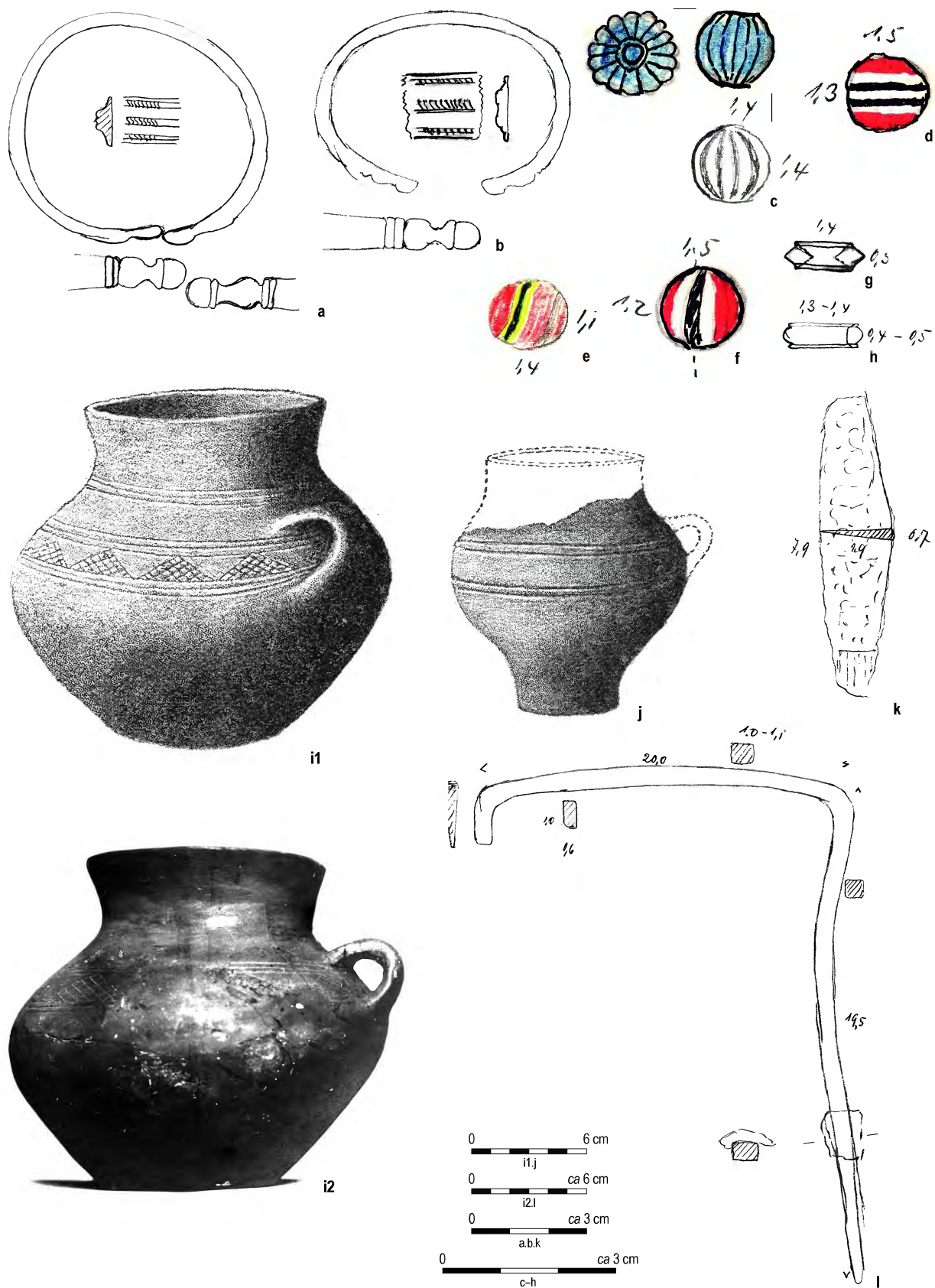
Wg / After: O. Tischler, H. Kemke 1902 (a1, b1, c1); BA 1880 (f, g1, h1, i); H. Jankuhn, *Spuścizna* (a2.3, b2.3, c2.3, d, e, g2, h2)

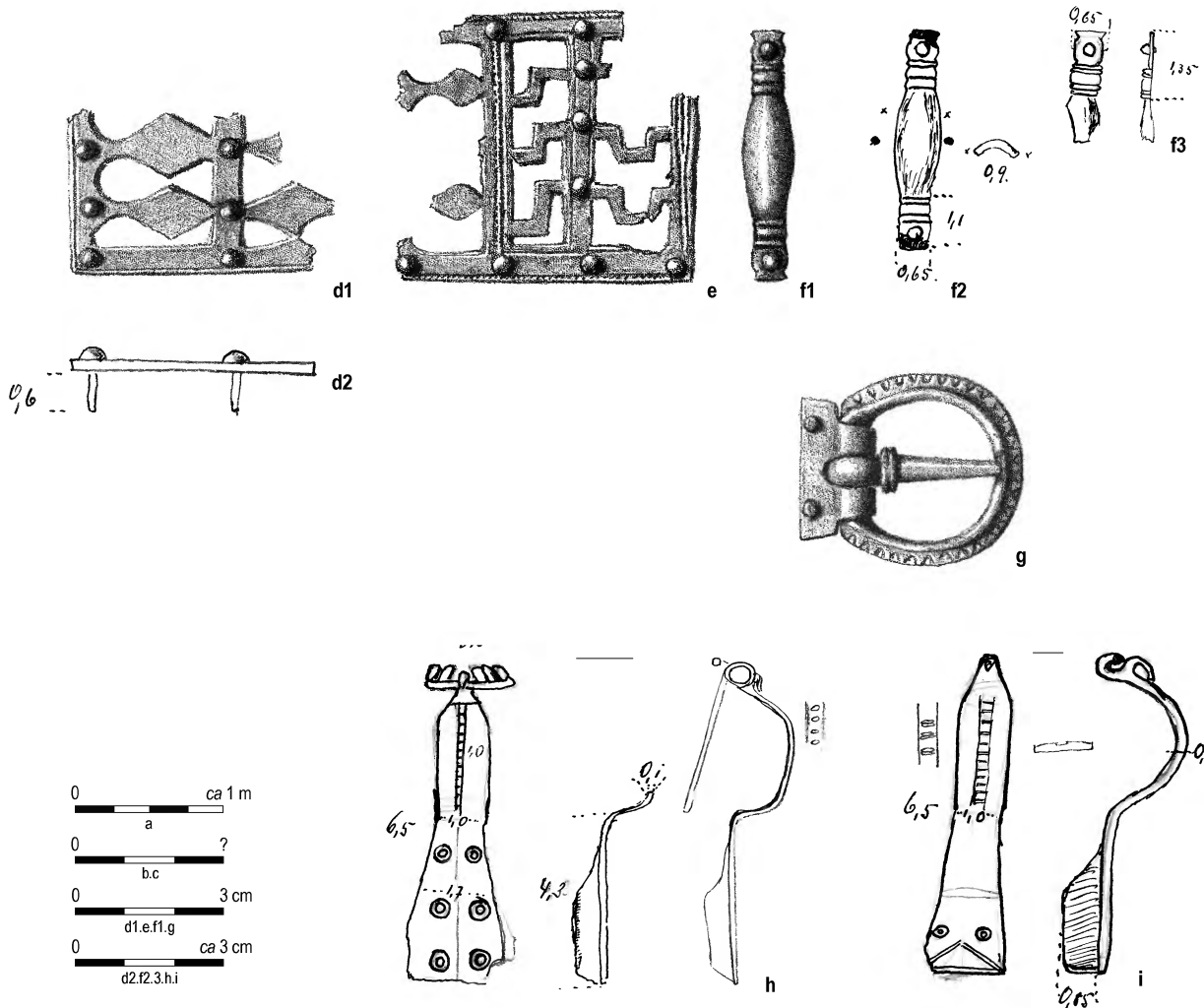
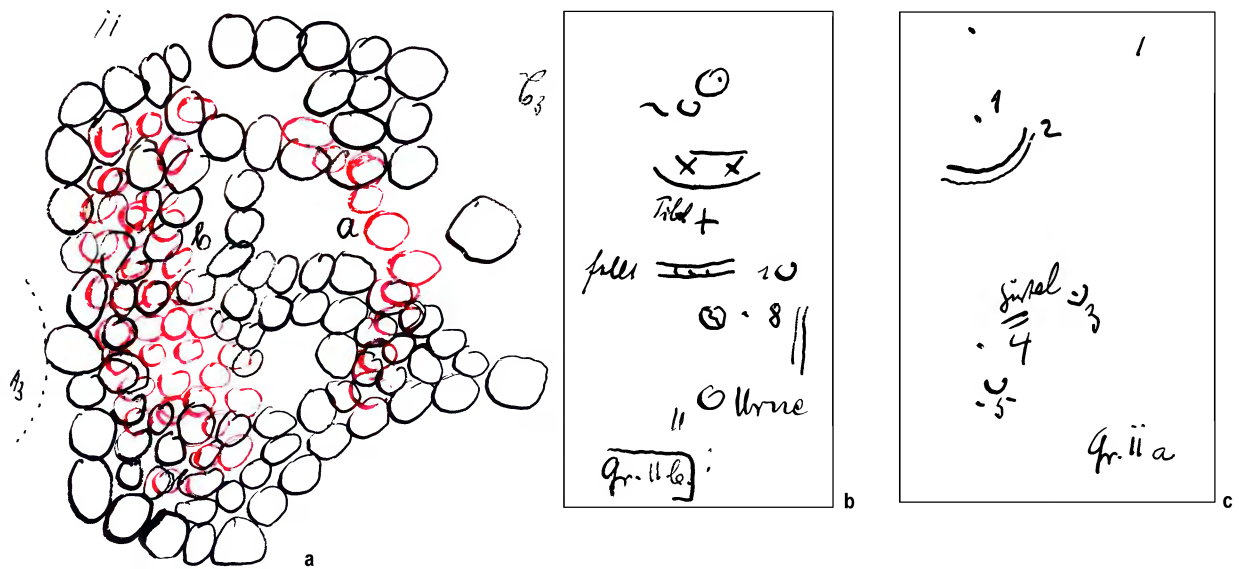
Tabl. 13. Kovrovo, grób 4. Plan obiektu (a), brąz (b-i).

Pl. 13. Kovrovo, grave 4. Grave plan (a), bronze (b-i).

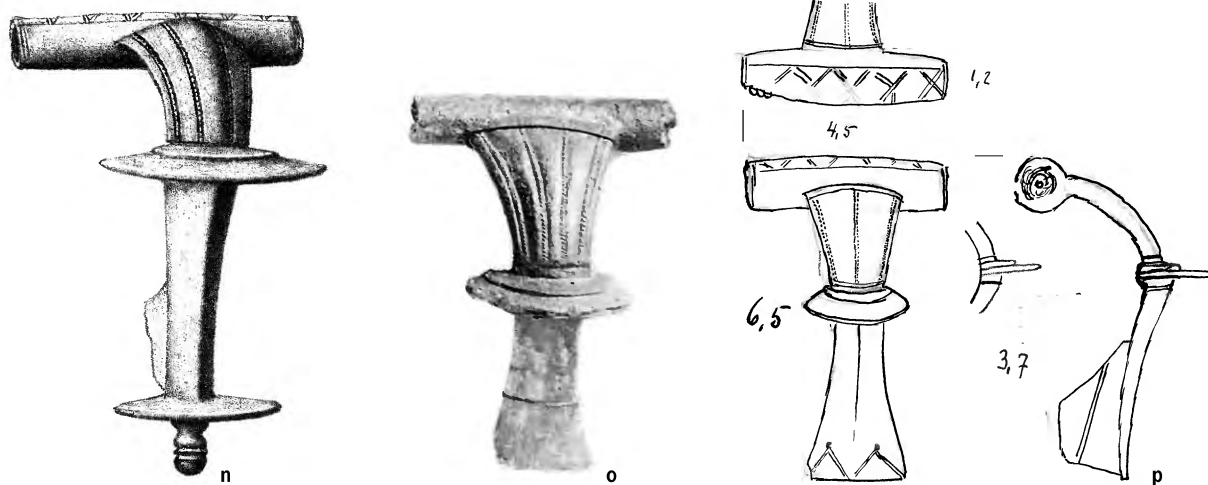
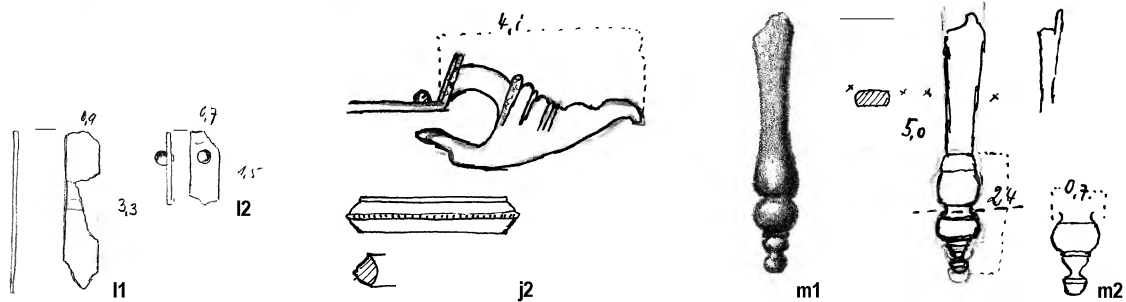
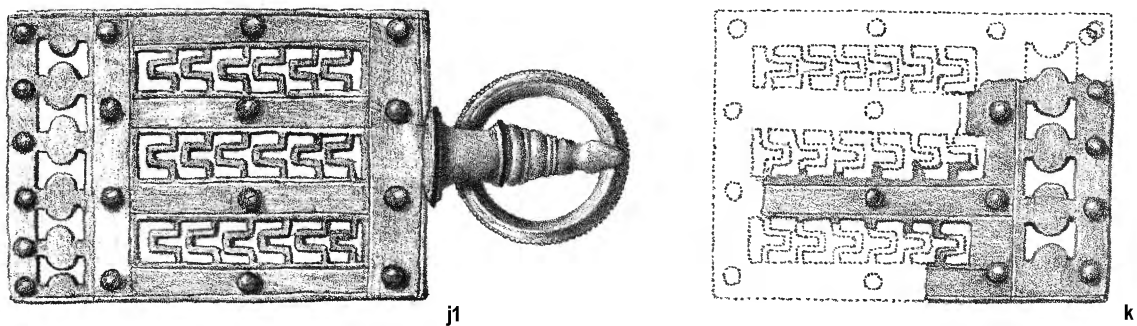
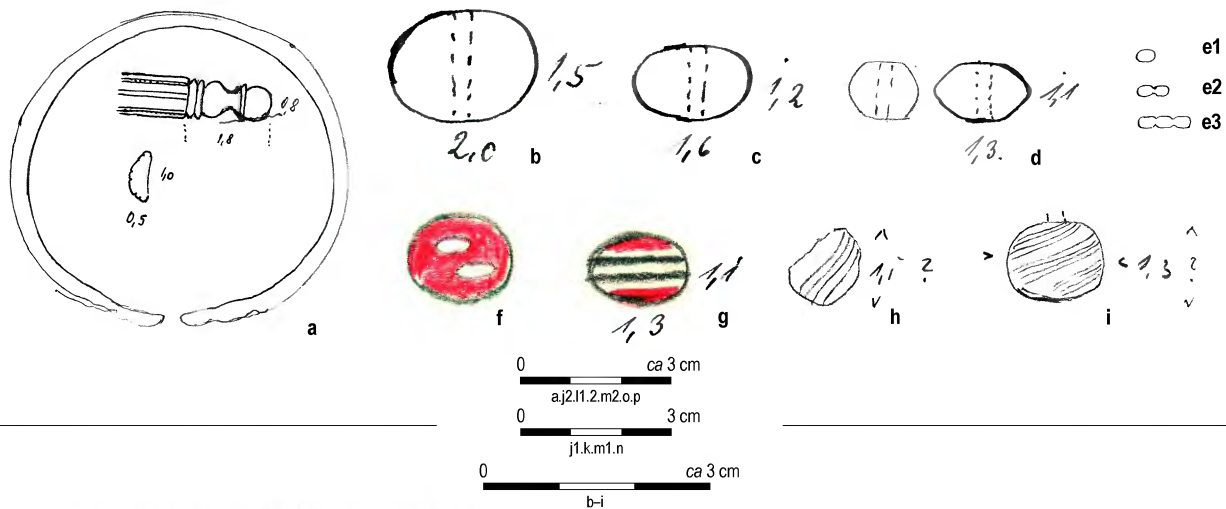
Wg / After: O. Tischler, H. Kemke 1902 (e5, f1, h2); BA 1880 (g1, h1, i1); H. Jankuhn, *Spuścizna* (a-e4, f2.3, g2, i2)

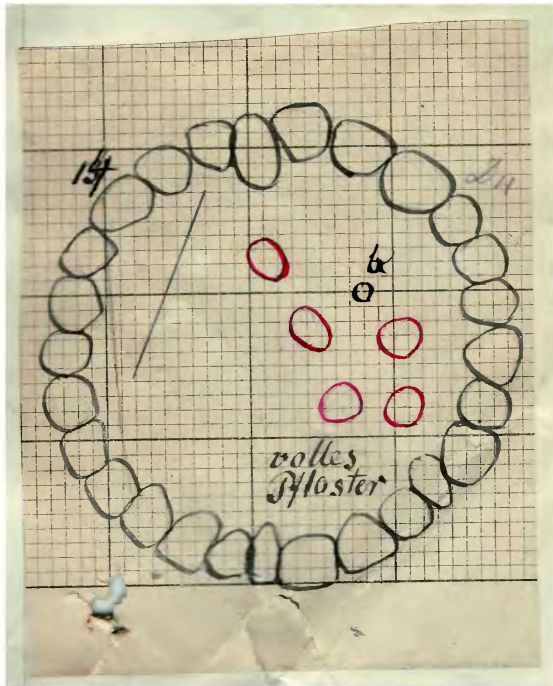
Tabl. 14. Kovrovo, grób 4. Brąz (a, b, g, h), szkło (c-f), glina (i, j), żelazo, drewno (k, l).
 Pl. 14. Kovrovo, grabe 4. Bronze (a, b, g, h), glass (c-f), clay (i, j), iron, wood (k, l).
 Wg / After: O. Tischler, H. Kemke 1902 (i1, j); H. Jankuhn, *Spuścizna* (a-h, i2, k, l)

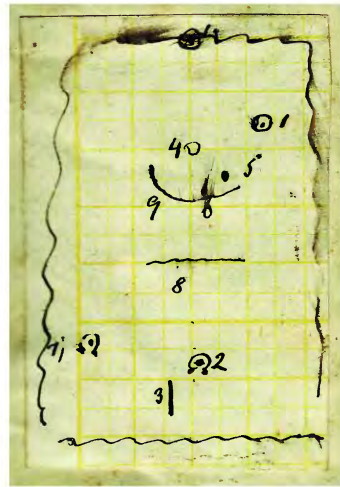
Tabl. 15. Kovrovo, groby 11 (a), 11b (b) i 11a (c-i). Plan grobu 11 (a), plan ułożenia zabytków w grobie 11b (b), plan ułożenia zabytków w grobie 11a (c), brąz (d-i).
 Pl. 15. Kovrovo, graves 11 (a), 11b (b) & 11a (c-i). Plan of grave 11 (a), plan showing location of finds inside grave 11b (b), location of finds in grave 11a (c), bronze (d-i).
 Wg / After: O. Tischler, H. Kemke 1902 (d1, e, f1, g); H. Jankuhn, *Spuszczna* (a-c, d2, f2,3, h, i)

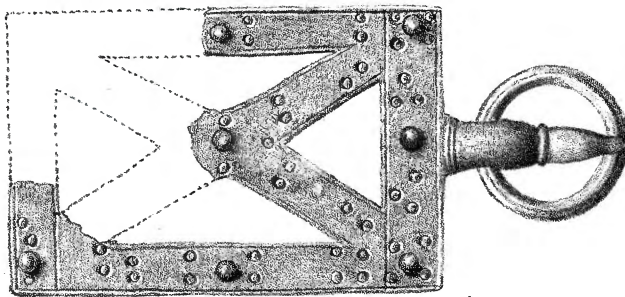
Tabl. 16. Kovrovo, groby 11a (a-i) i 11b (j-p). Brąz (a, k-n, p), bursztyn (b-d), szkło (e-i), brąz z żelazem (j, o).
 Pl. 16. Kovrovo, graves 11a (a-i) & 11b (j-p). Bronze (a, k-n, p), amber (b-d), glass (e-i), bronze with iron (j, o).
 Wg / After: O. Tischler, H. Kemke 1902 (j1, k, m1, n); BA 1880 (o); H. Jankuhn, *Spuścizna* (a-i, j2, l, m2, p)

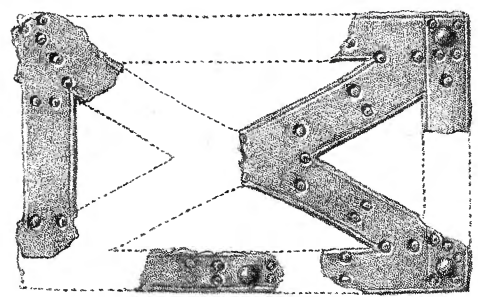
a

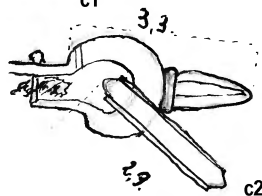
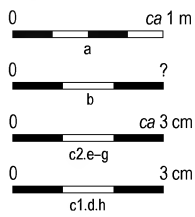
b

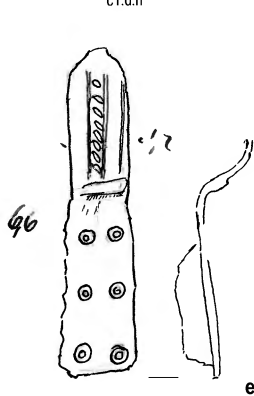
c1

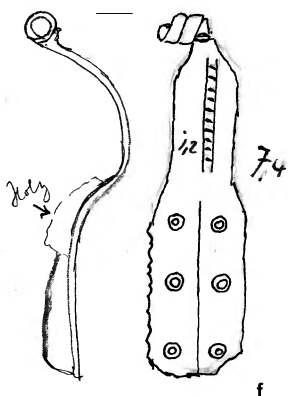
d

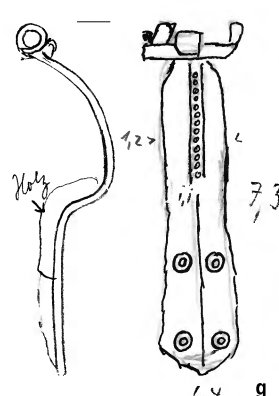
c2

e

f

g

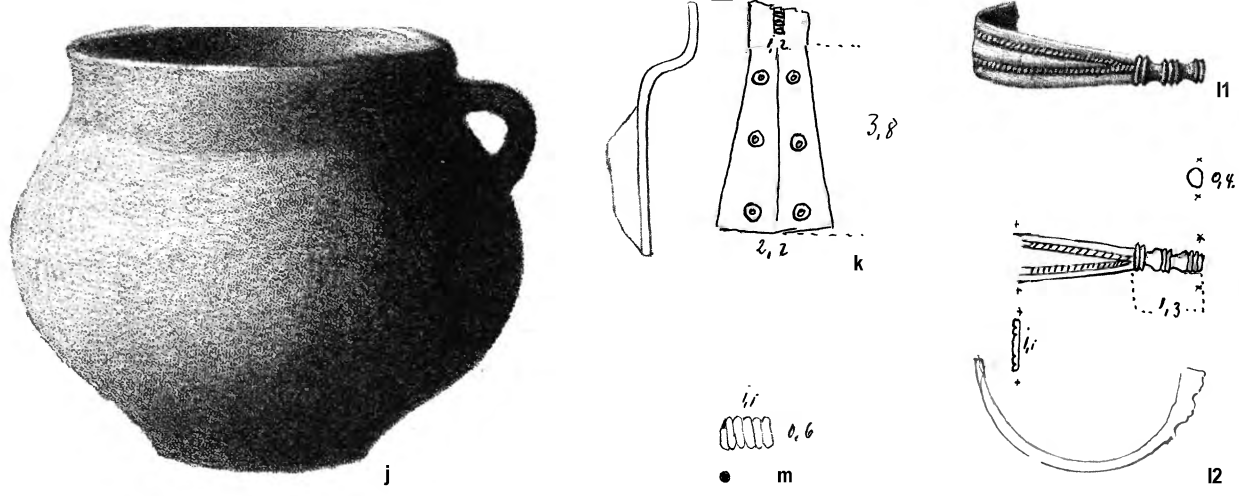
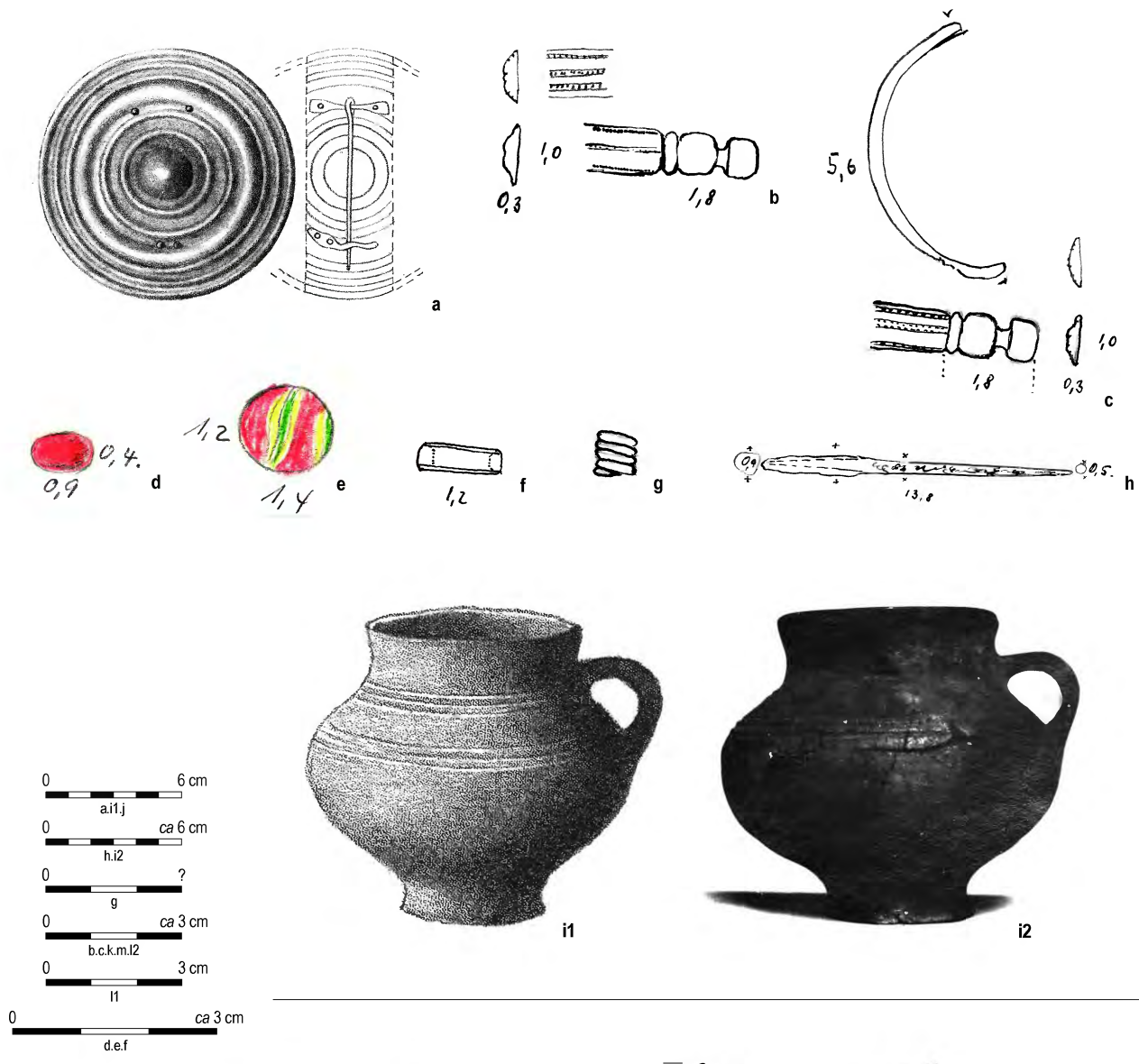

h

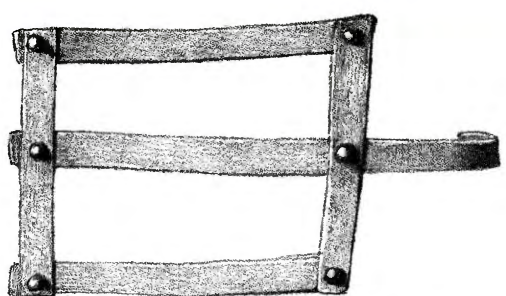
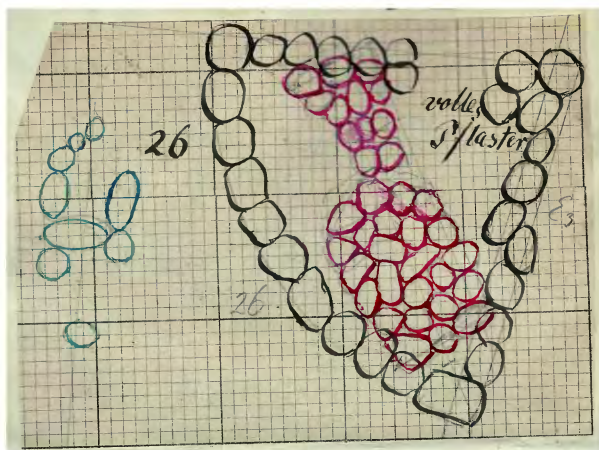
Tabl. 18. Kovrovo, grób 14a. Plan grobu (a), plan ułożenia zabytków w grobie (b), brąz (c-h).

Pl. 18. Kovrovo, grave 14a. Grave plan (a), location of finds (b), bronze (c-h).

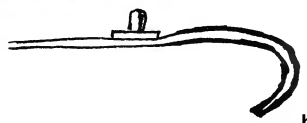
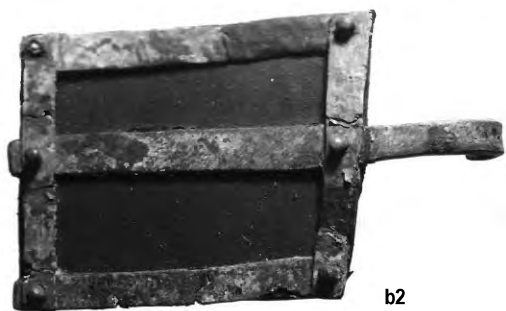
Wg / After: O. Tischler, H. Kemke 1902 (c1, d, h); SMB-PK/MVE, IXd 8, PM-A 245/1 (a, b); H. Jankuhn, *Spüczizna* (c2, e-g)

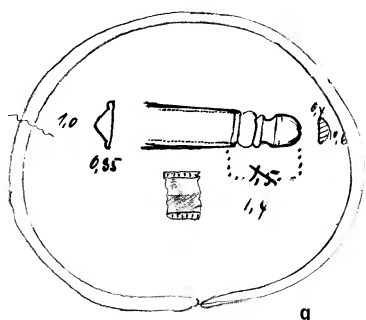
Tabl. 19. Kovrovo, groby 14a (a-i) i 14b (j-m). Brąz (a, b, c, f, g, k-m), szkło (d, e), żelazo (h), glina (i, j).
 Pl. 19. Kovrovo, graves 14a (a-i) & 14b (j-m). Bronze (a, b, c, f, g, k-m), glass (d, e), iron (h), clay (i, j).
 Wg / After: O. Tischler, H. Kemke 1902 (a, i1, j, l1); H. Jankuhn, *Spusćizna* (b-h, i2, k, l2, m)

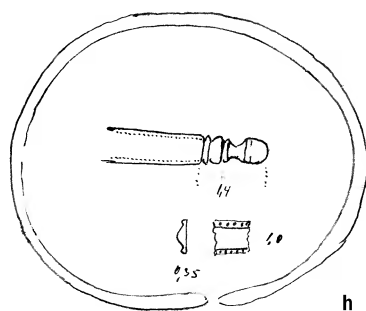
b1

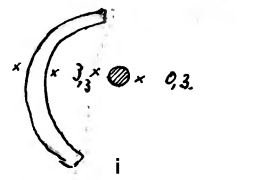
b3

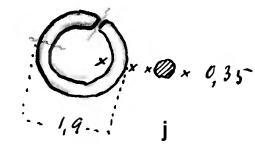
g

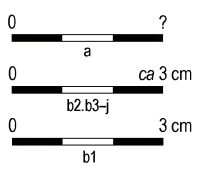
h

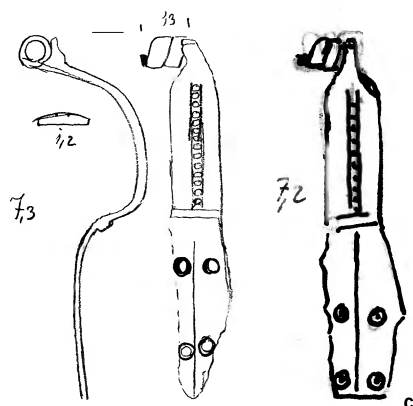
i

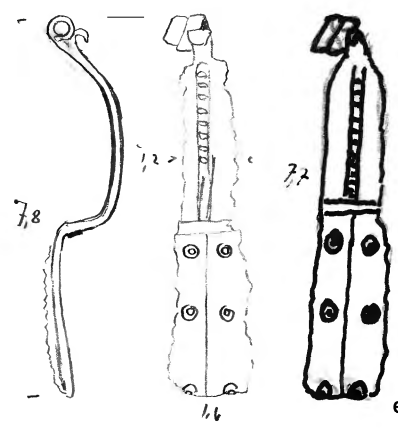
j

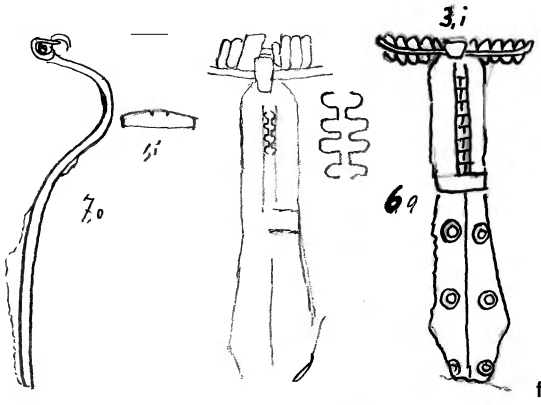
d

c

e

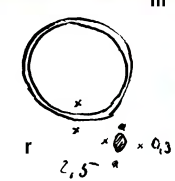
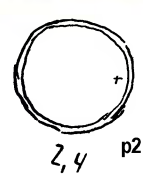
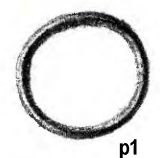
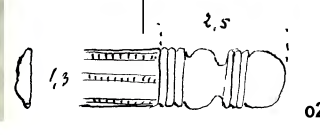
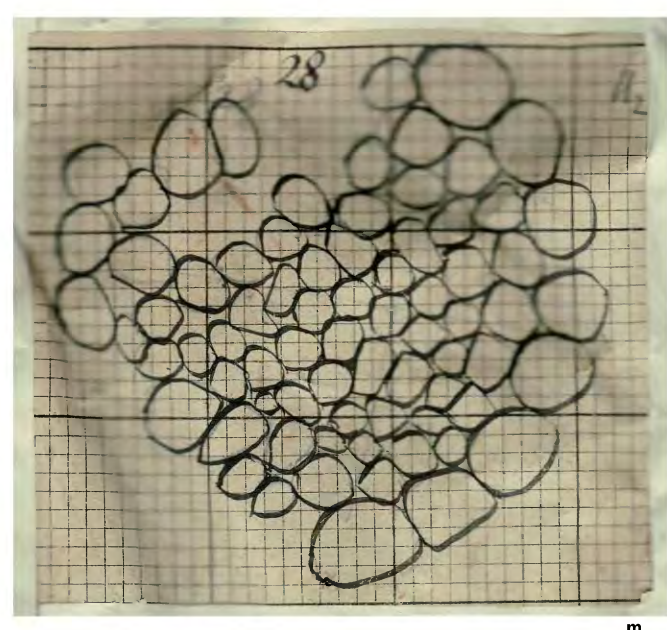
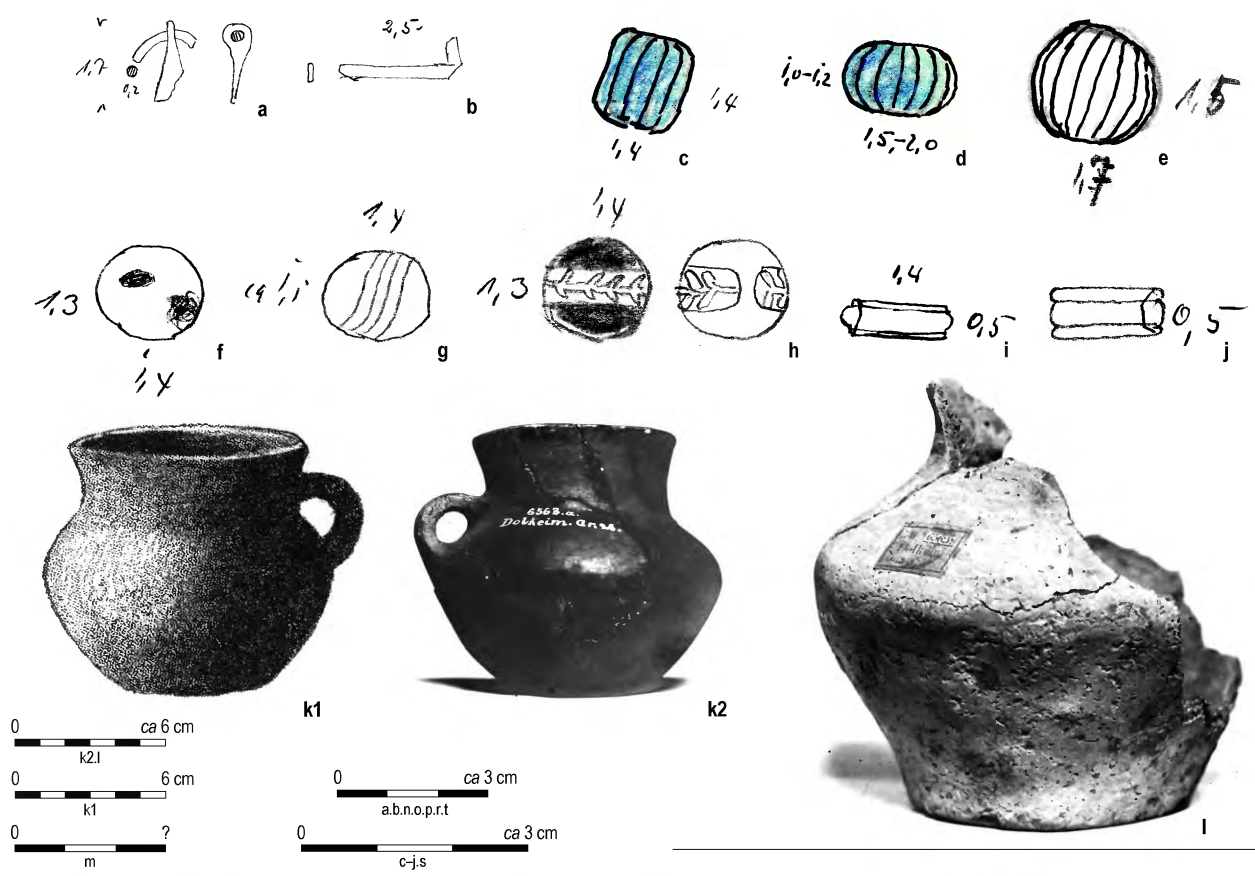

f

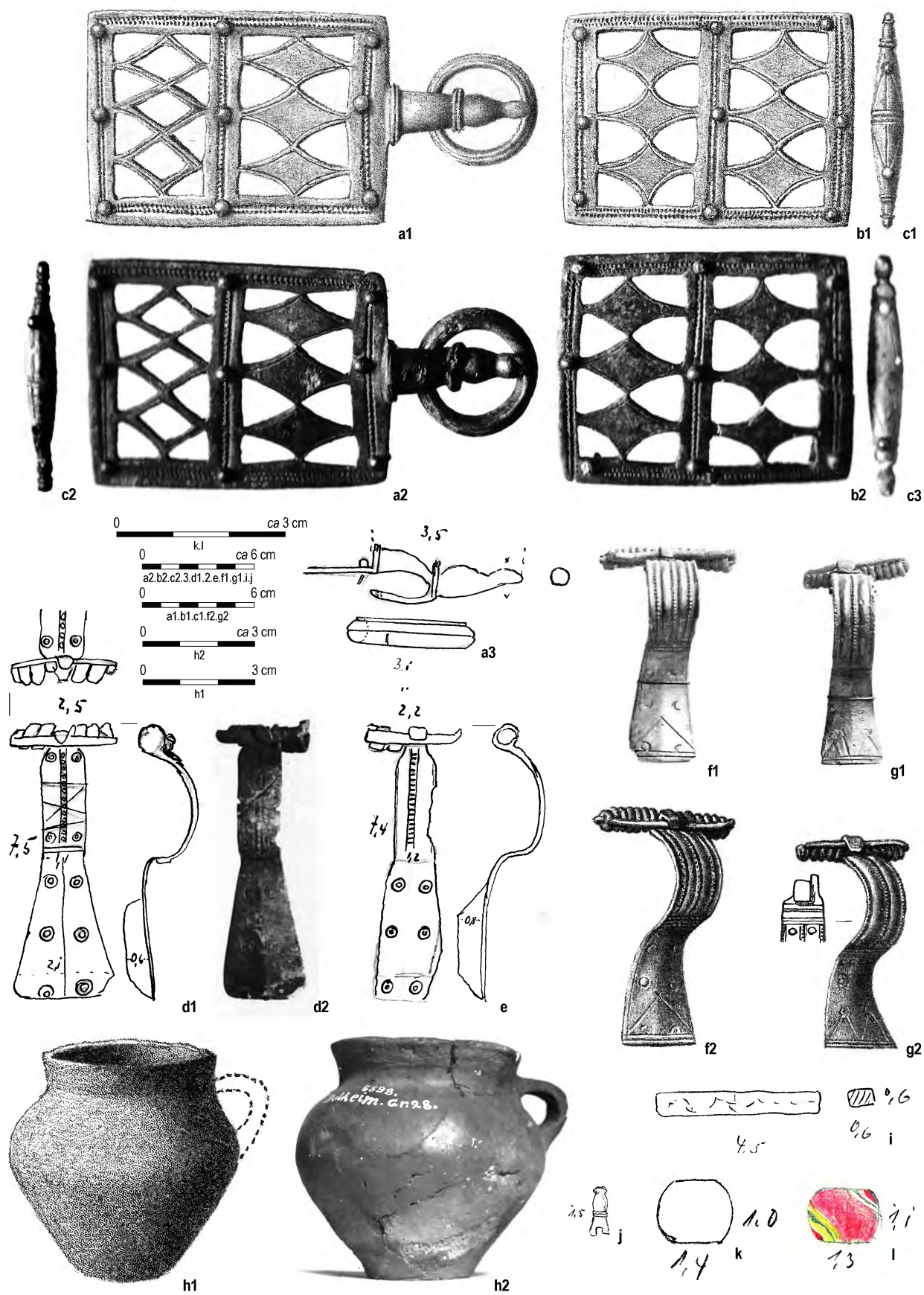
Tabl. 20. Kovrovo, grób 26. Plan obiektu (a), brąz (b-j).

Pl. 20. Kovrovo, grave 26. Grave plan (a), bronze (b-j).

Wg / After: O. Tischler, H. Kemke 1902 (b1); SMB-PK/MVF, IXd 8, PM-A 245/1 (a); H. Jankuhn, *Spušczizna* (b2.3, c-j)

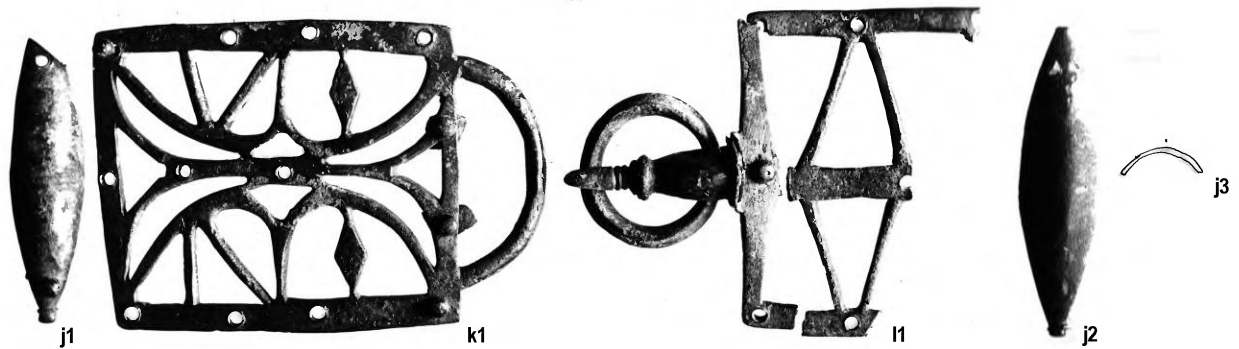
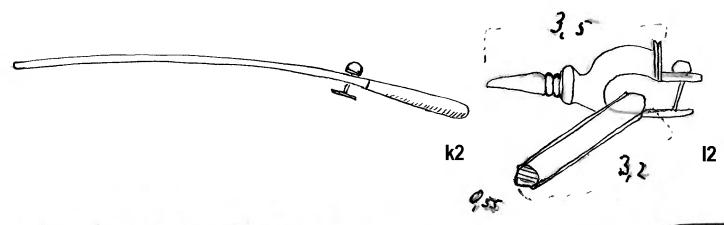
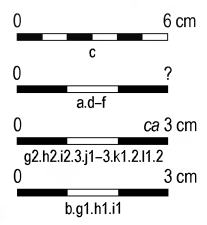
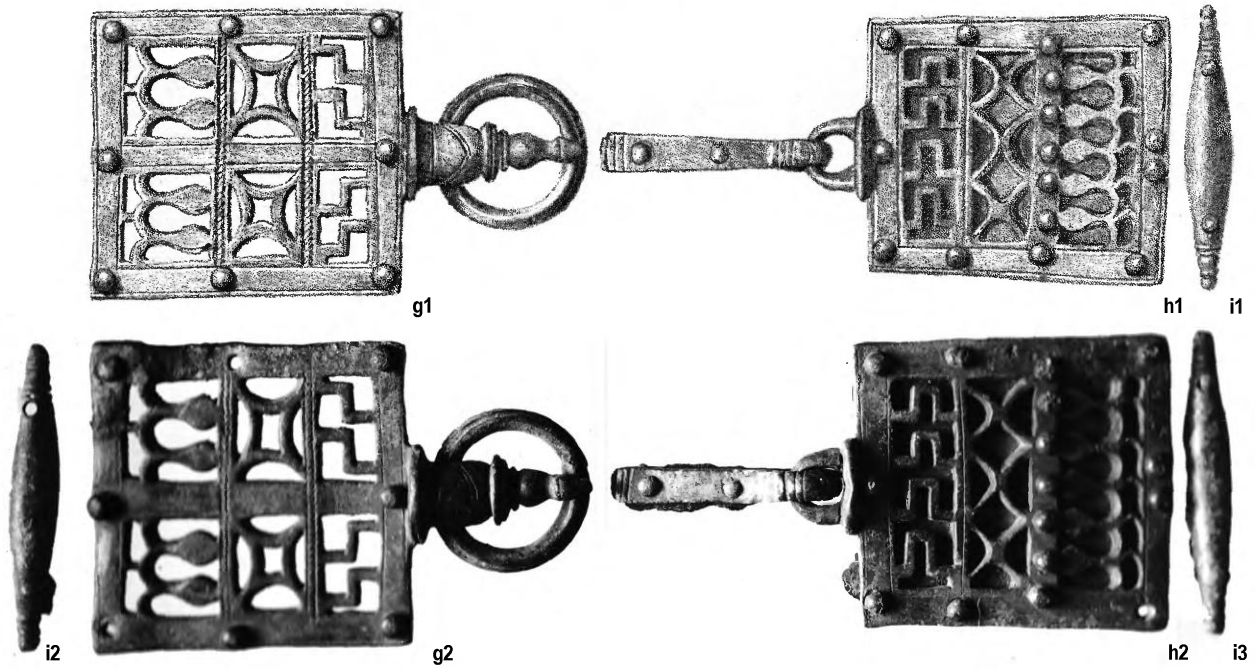
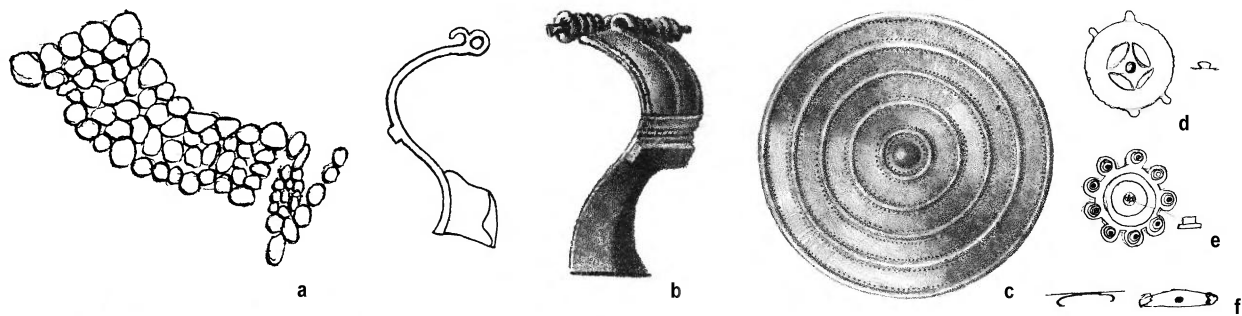
Tabl. 21. Kovrovo, groby 26 (a-l) i 28 (m-t). Plan grobu 28 (m), brąz (a, b, i, j, n-r, t), szkło (c-h, s), glina (k, l).
 Pl. 21. Kovrovo, graves 26 (a-l) & 28 (m-s). Plan of grave 28 (m), bronze (a, b, i, j, n-r, t), glass (c-h, s), clay (k, l).
 Wg / After: O. Tischler, H. Kemke 1902 (k1, p1); BA 1880 (n); SMB-PK/MVF, IXd 8, PM-A 245/1 (m);
 C. Engel, R. Grenz, *Spuścizna* (o1, t); H. Jankuhn, *Spuścizna* (a-j, k2, l, o2, p2-s)

Tabl. 22. Kovrovo, grób 28. Brąz (a-g, j), glina (h), żelazo (i), szkło (k, l).

Pl. 22. Kovrovo, grave 28. Bronze (a-g, j), clay (h), iron (i), glass (k, l).

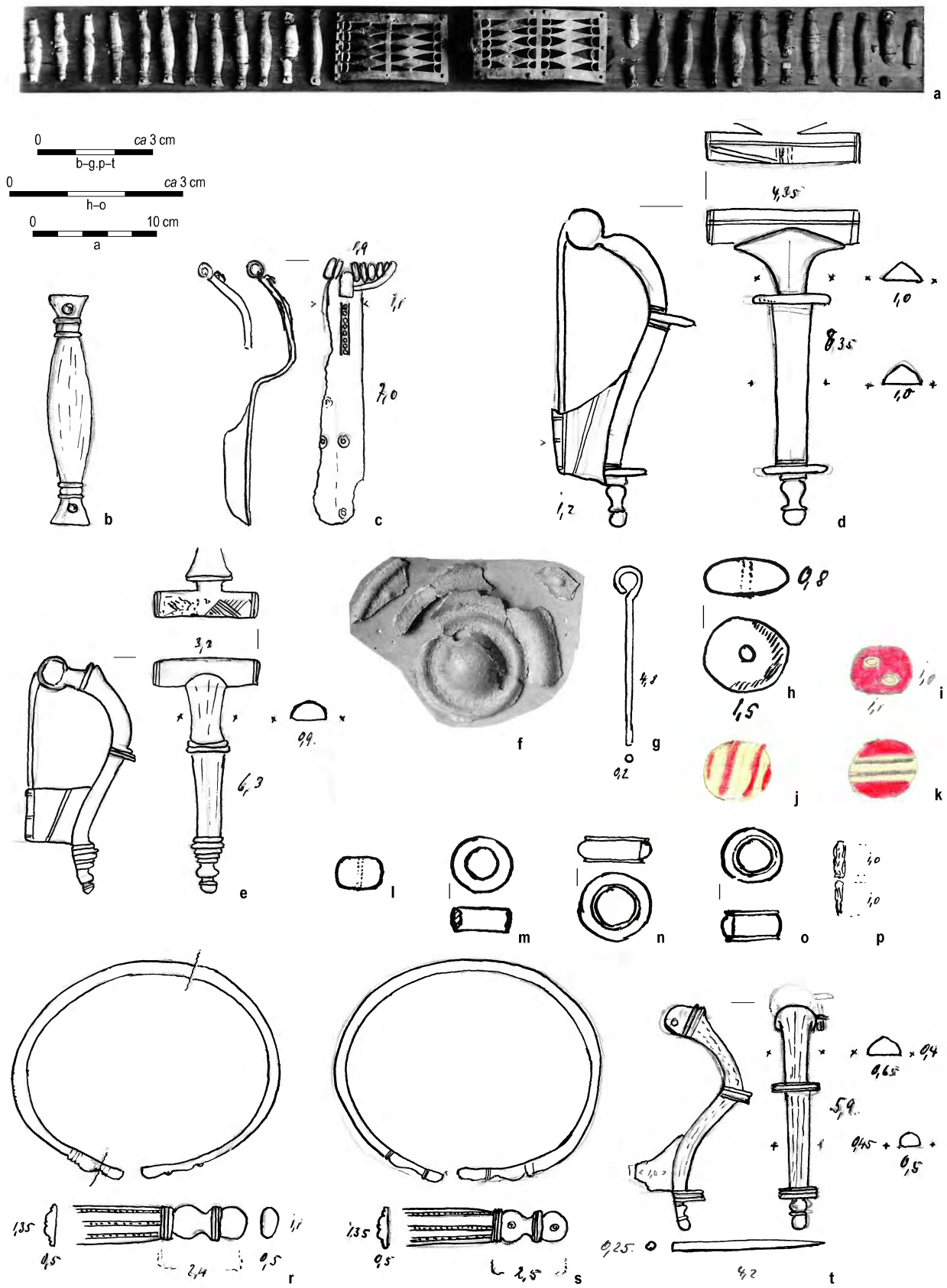
Wg / After: O. Tischler, H. Kemke 1902 (a1, b1, c1, f1, g2, h1), H. Jankuhn, *Spuścizna* (a2.3, b2, c2.3, d1, e, h2, i-l), C. Engel, R. Grenz *Spuścizna* (f1, g1, d2)

Tabl. 23. Kovrovo, grób 30 (a-i), Krasnodonskoe, grób (j-l). Plan grobu 30 (a), brąz (b, c, f-k), brąz posrebrzany (d), brąz pozłacany (e), brąz z żelazem (l).

Pl. 23. Kovrovo, grave 30 (a-i), Krasnodonskoe, grave (j-l). Plan of grave 30 (a), bronze (b, c, f-l), silvered bronze (d), gilt bronze (e), bronze with iron (l).

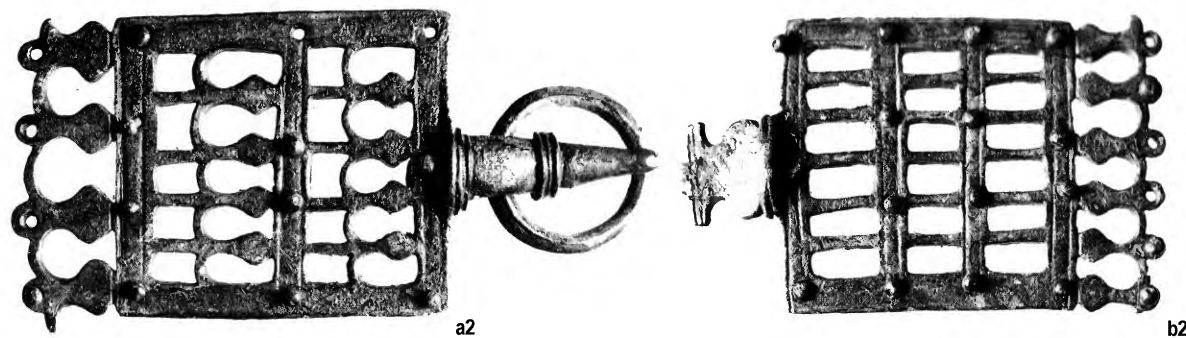
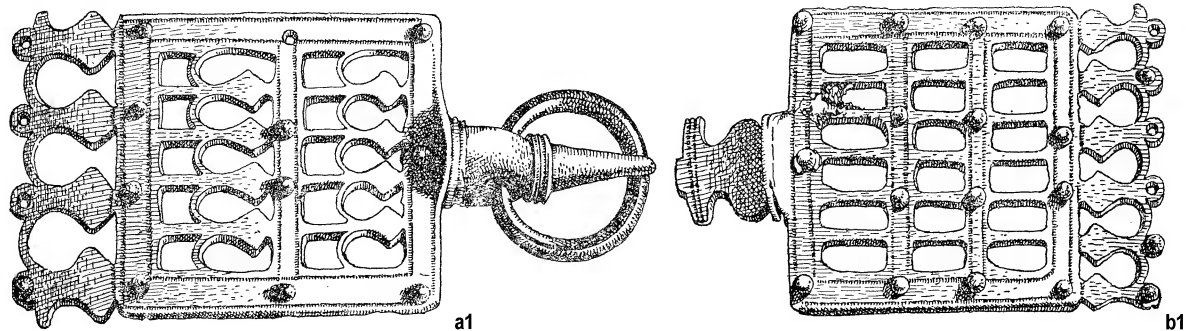
Wg / After: O. Tischler, H. Kemke 1902 (b, c, g1, h1, i1); SMB-PK/MVF, IXd 8, PM-A 245/1 (a); H. Jankuhn, *Spuścizna* (g2, h2, i2-l); M. Schriedehelm, *Spuścizna* (d-f)

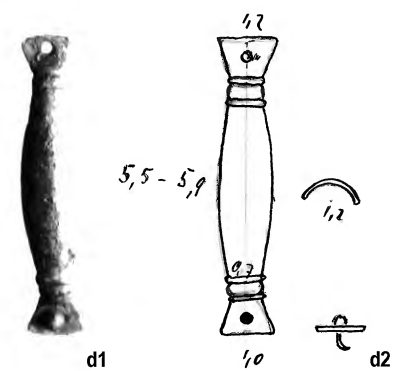
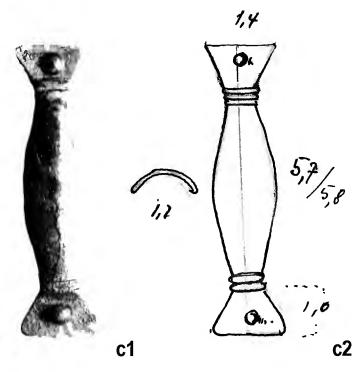
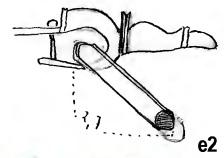
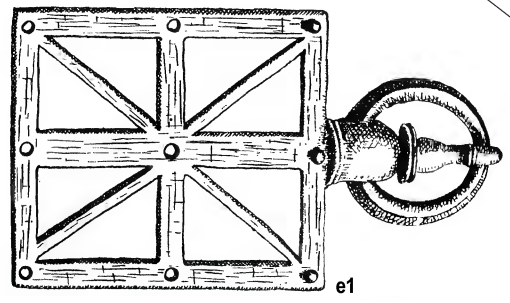
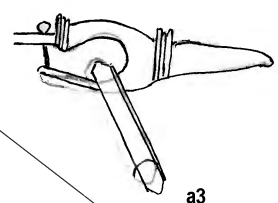
Tabl. 25. Dawn. *Lehnendorf*, grób C (b-s), grób C (?) (a, t). Zrekonstruowany „pas sambijski” (a), brąz (b-g, m-o, r-t), bursztyn (h), szkło (i-l), żelazo (p).

Pl. 25. Former *Lehnendorf*, grave C (b-s), grave C (?) (a, t). Reconstruction of Samland belt (a), bronze (b-g, m-o, r-t), amber (h), glass (i-l), iron (p).

Wg / After: C. Engel, R. Grenz, *Spuścizna* (a); H. Jankuhn, *Spuścizna* (b-t)

0 ca 3 cm
 0 a2.3.b2.3.c.d.e2.3 3 cm
 0 a1.b1.e1 3 cm

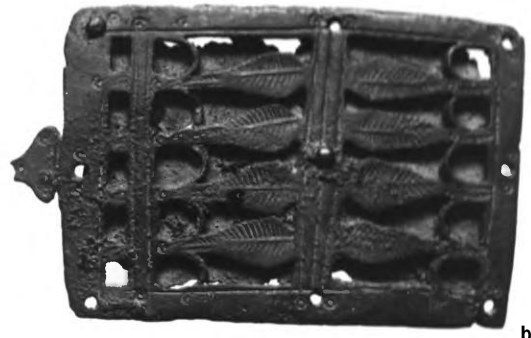

Tabl. 26. Lugovskoe (a-d), Morozovka, znal. luźne (e). Brąz (a-e).
 Pl. 26. Lugovskoe (a-d), Morozovka, stray find (e). Bronze (a-e).

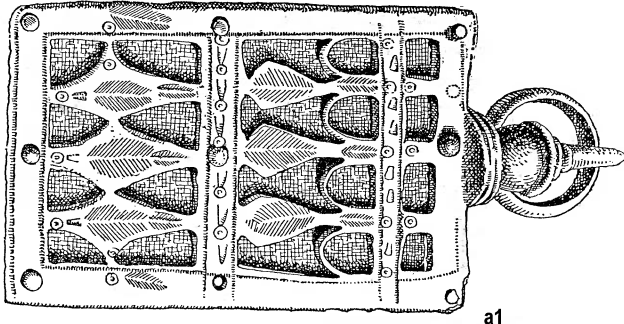
Wg / After: KP II 1897 (a1, b1); H. Jankuhn 1933a (e1); H. Jankuhn, *Spuszczna* (a2.3, b2.3, c, d, e2). Fot. / Photo A. Chilińska-Drapella (e3)

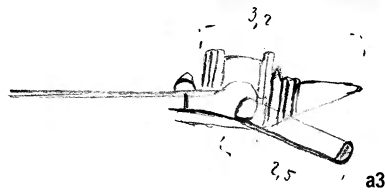
a2

b

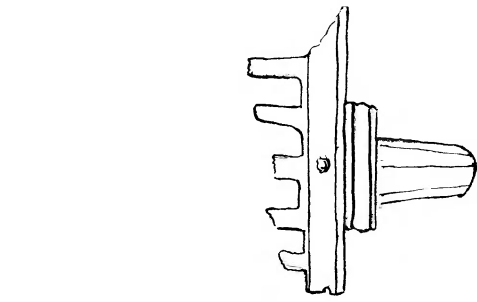
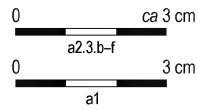
a1

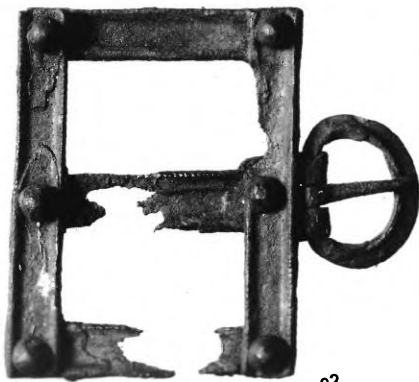
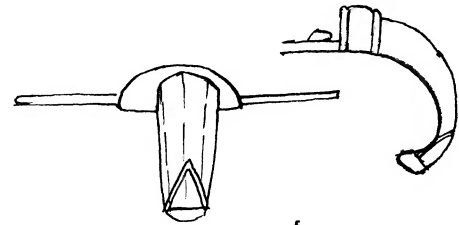
a3

e1

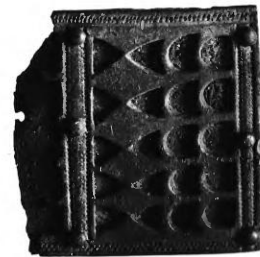
f

e2

c

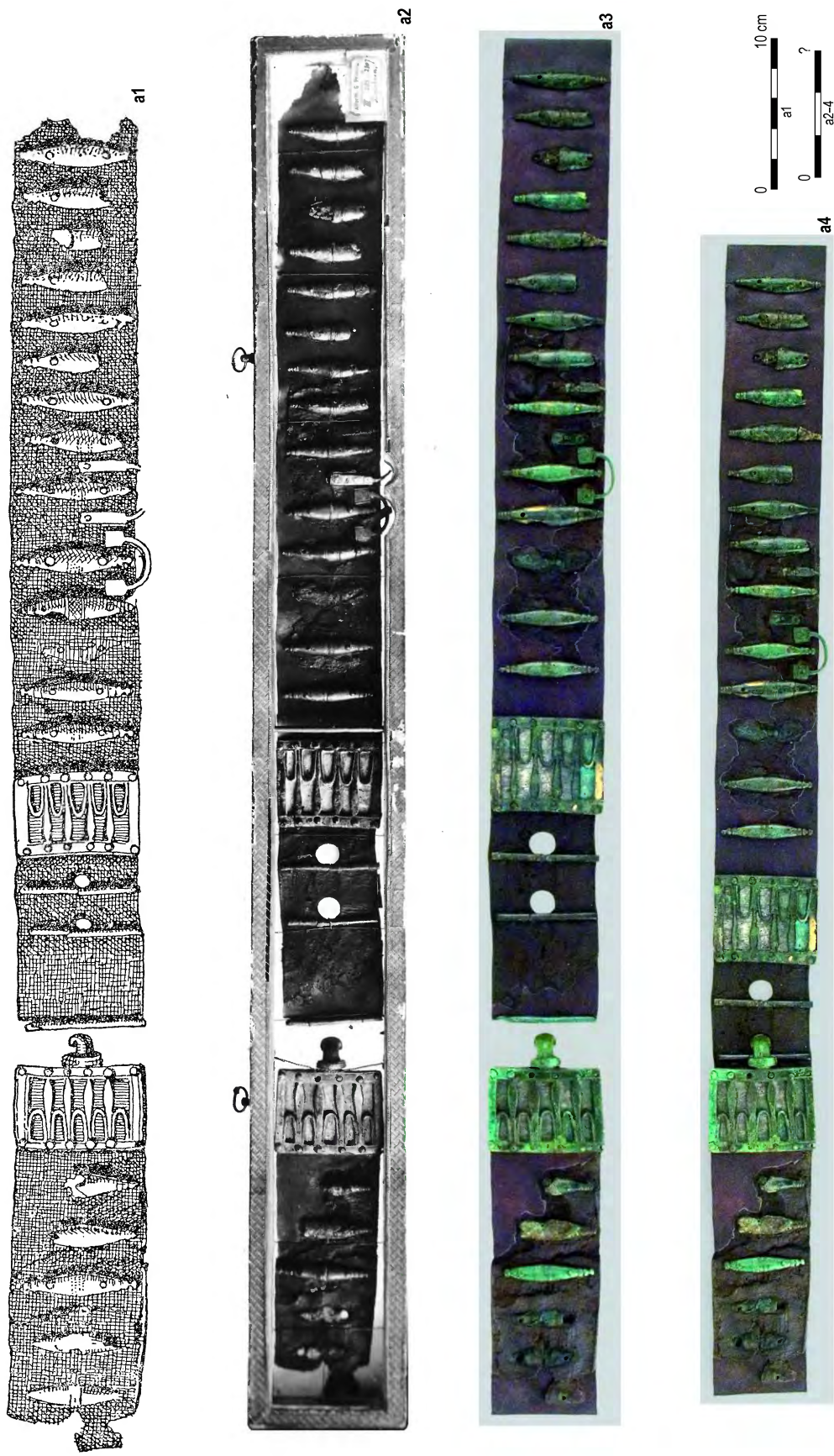
d

Tabl. 27. Nalikajmy, znal. luźne (a, b), Parussnoe, znal. luźne (c, d), zbiory *Königlichen Staatsarchiv* (e), Povarovka, znal. luźne (f).
Brąz (a–d, f), żelazo (e).

Pl. 27. Nalikajmy, stray finds (a, b), Parussnoe, stray finds (c, d), collection of *Königlichen Staatsarchiv* (e), Povarovka, stray find (f).
Bronze (a–d, f), iron (e).

Wg / After: KP II 1897 (a1), H. Jankuhn, *Spuścizna* (a2–f)

Tabl. 28. Povarovka, grób F (2107). Zrekonstruowany „pas sambijski”.

Pl. 27. Povarovka, grave F (2107). Reconstructed Samland belt set.

Wg / After: KP II 1897 (a1); H. Jankuhn, *Spuścizna* (a2). Fot. / Photo C. Plamp, MVF (a3.4)

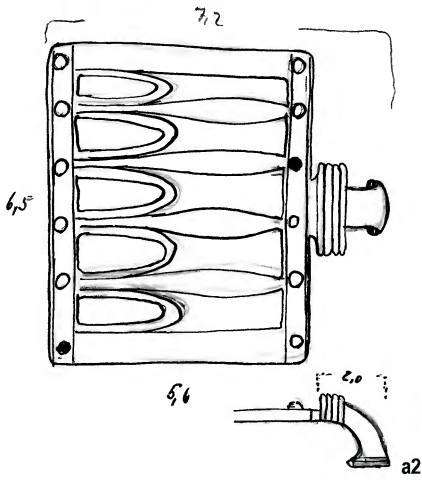
a1

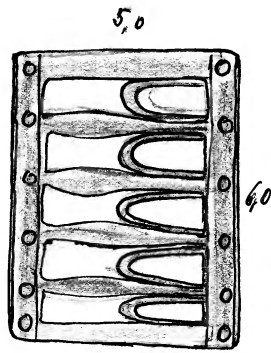
b1

c

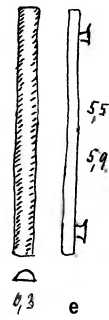
a2

b2

d

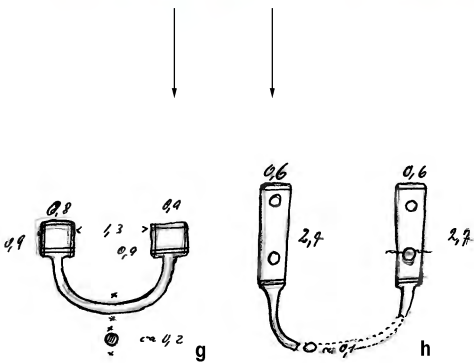
e

f

i

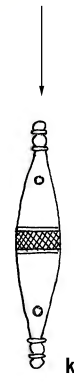

g

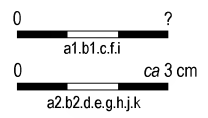
h

j

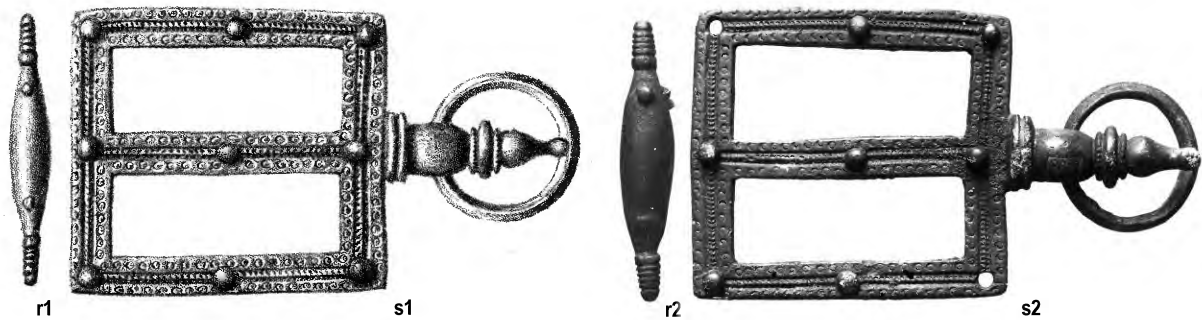
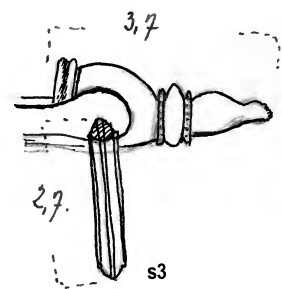
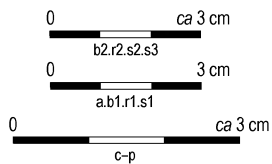
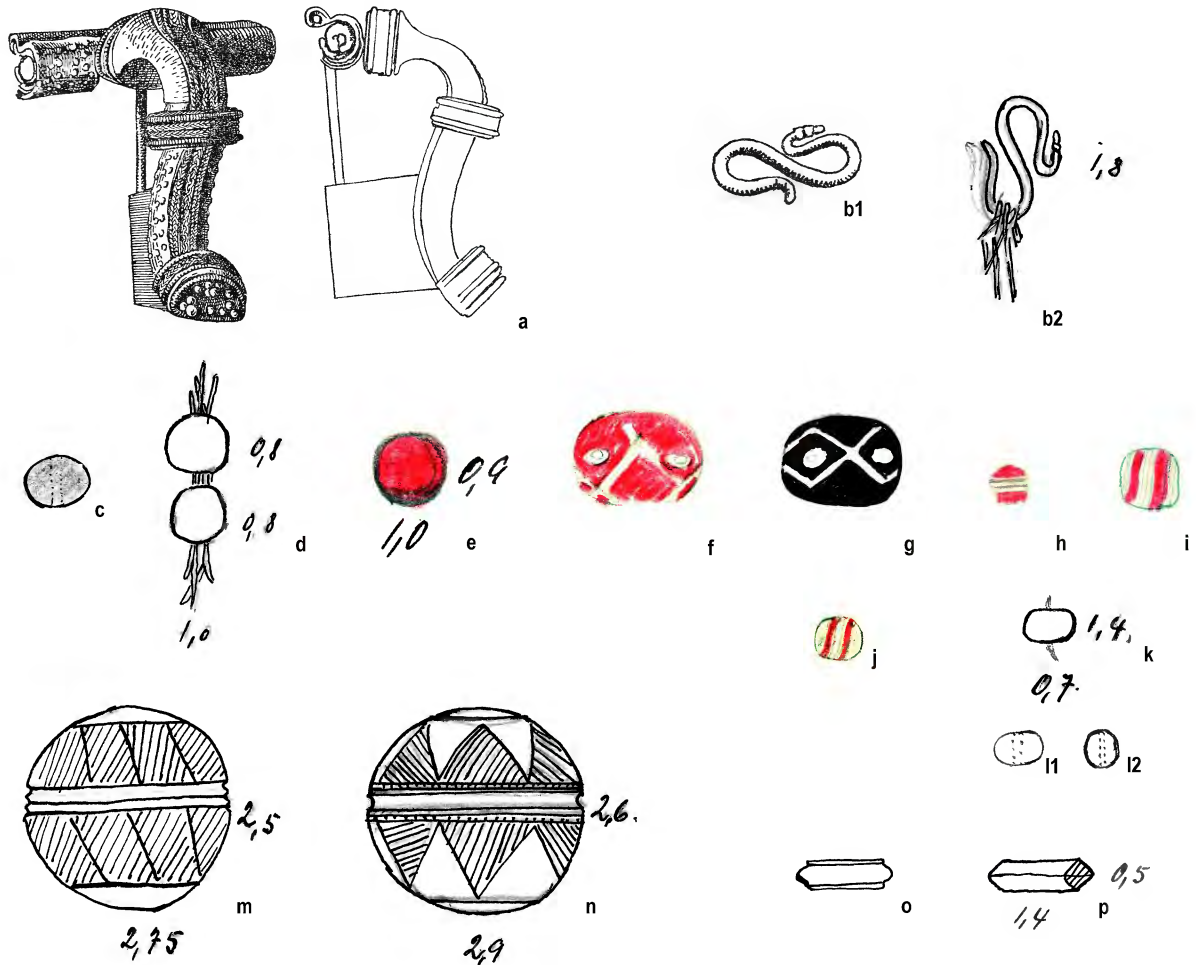
k

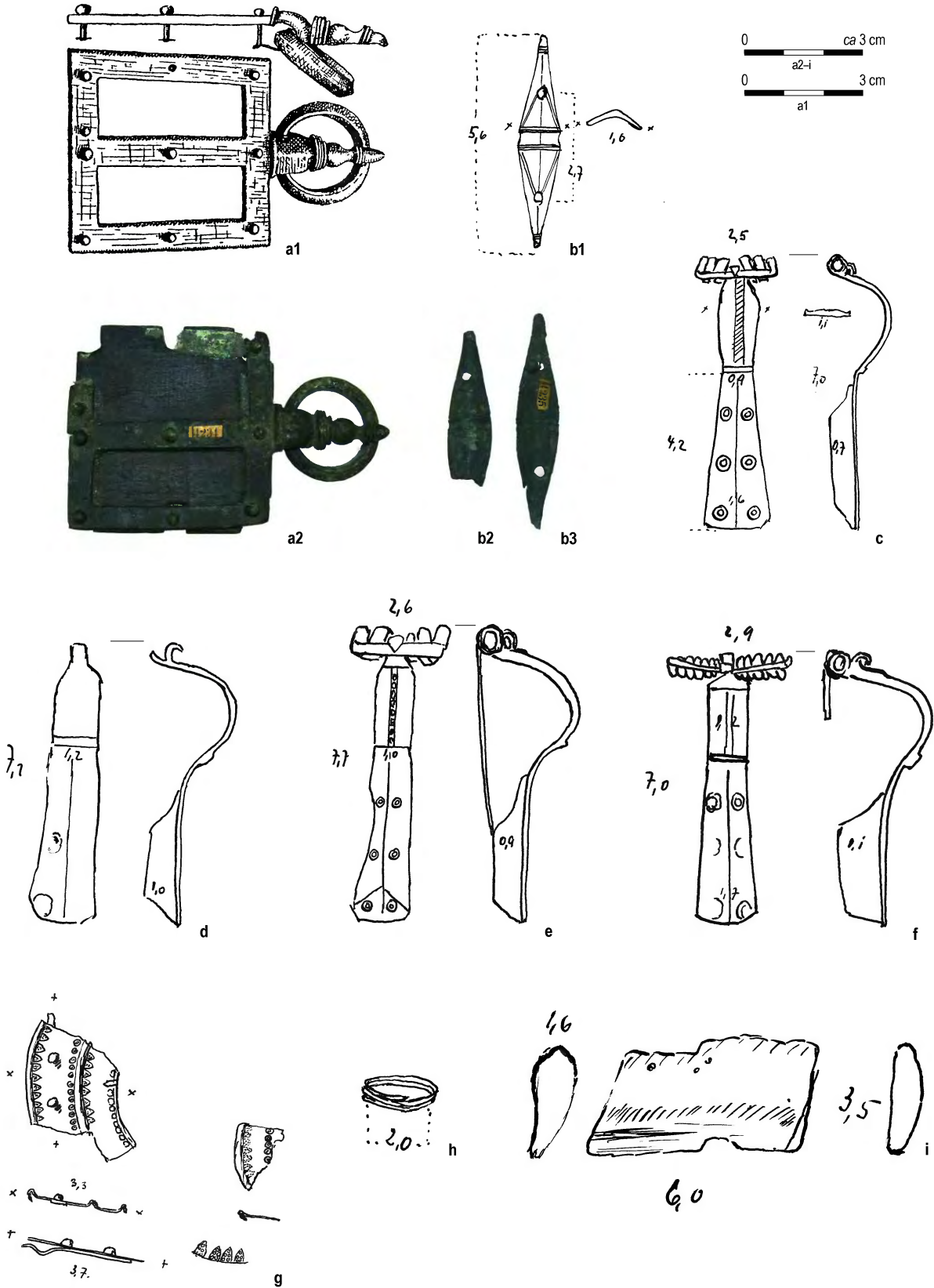
Tabl. 29. Povarovka, grób F (2107). Brązowe elementy pasa przymocowane do rzemienia.

Pl. 29. Povarovka, grave F (2107). Bronze belt set elements fixed to a strap.

Wg / After: H. Jankuhn, *Spuścizna* (a2, b2, d, e, g, h, j, k). Fot. / Photo C. Plamp, MVF (a1, b1, c, f, i)

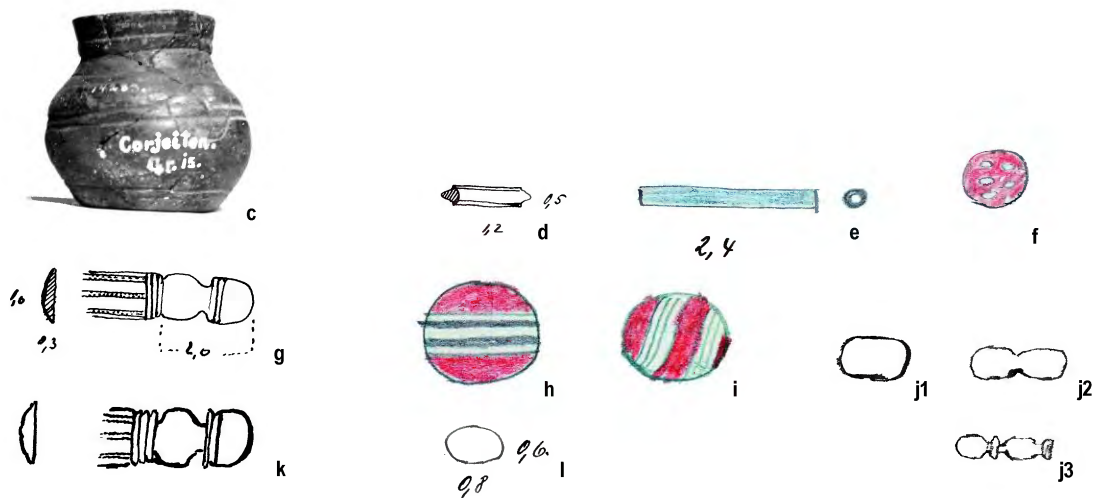
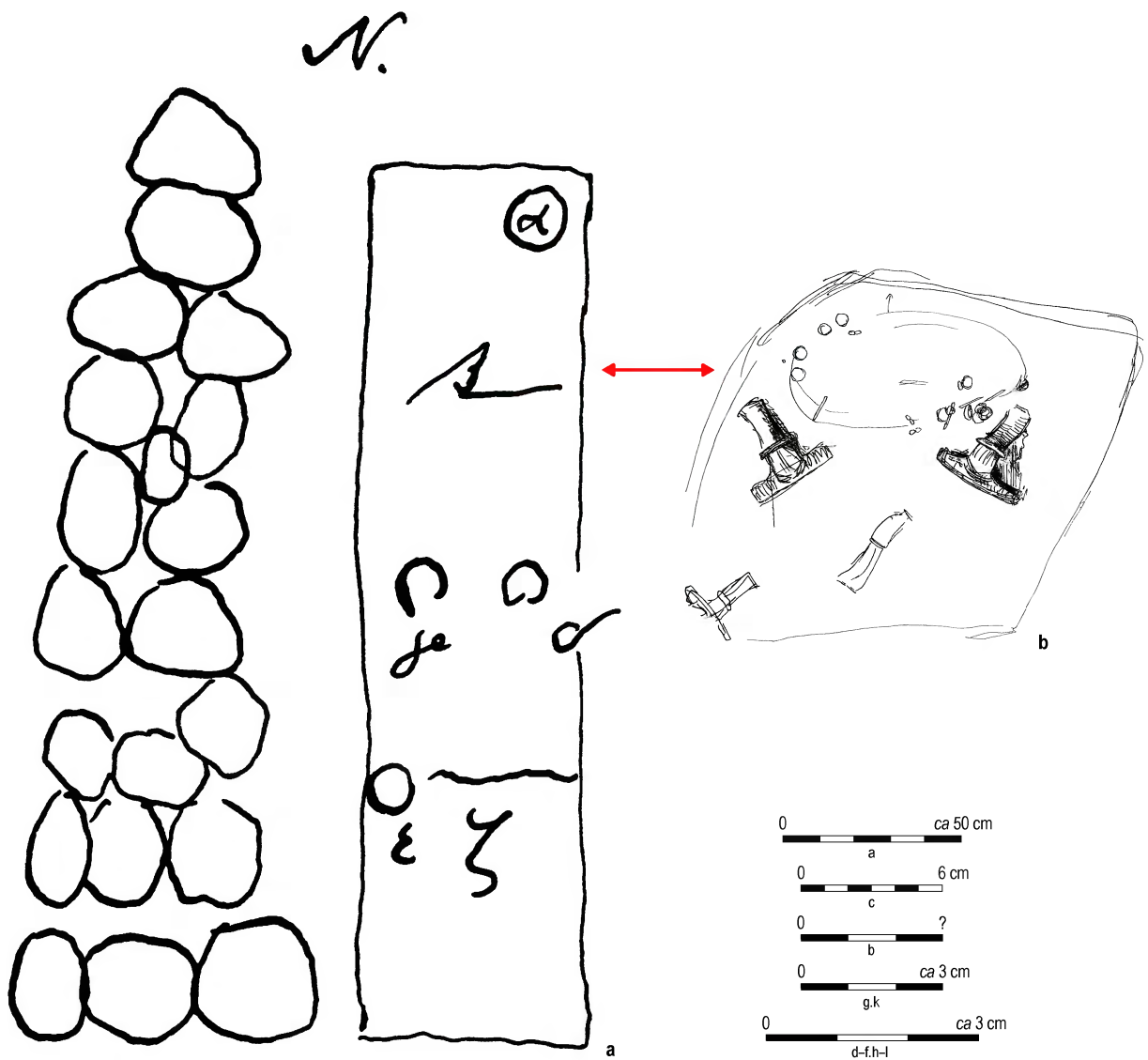
Tabl. 30. Povarovka, grób F (2107) (a–p), Poddubnoe (r, s). Brąz lub żelazo, posrebrzane (a), brąz (b, m–s), szkło (c–l).
 Pl. 30. Povarovka, grave F (2107) (a–p), Poddubnoe (r, s). Silver gilt bronze or iron (a), bronze (b, m–s), glass (c–l).
 Wg / After: A. Bezzenberger 1909b (a, b1); O. Tischler, H. Kemke 1902 (r1, s1); H. Jankuhn, *Spuścizna* (b2, c–p, r2, s2.3)

Tabl. 31. Putilovo, grób 1. Brąz (a–h), bursztyn (i).

Pl. 31. Putilovo, grave 1. Bronze (a–h), amber (i).

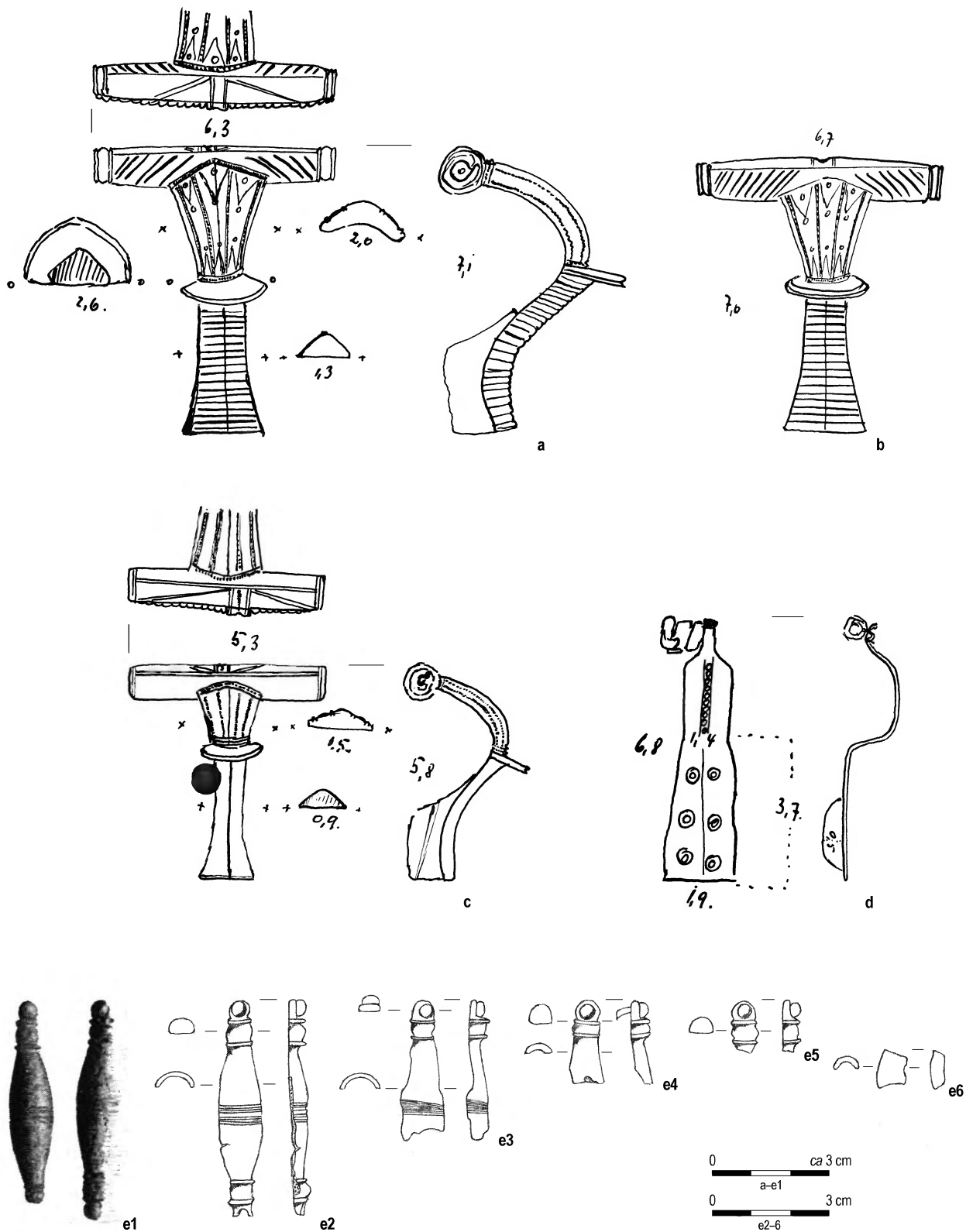
Wg / After: H. Jankuhn 1933a (a1); H. Jankuhn, *Spuszczna* (b1, c–i). Fot. / Photo A. Chilińska-Drapella (a2, b2.3)

Tabl. 32. Putilovo, grób 15. Plan obiektu (a), plan ułożenia wyposażenia w grobie (b), glina (c), brąz (d, g, k), szkło (e, f, h, i, j), bursztyn (l).

Pl. 32. Putilovo, grave 15. Grave plan (a), location of finds (b), clay (c), bronze (d, g, k), glass (e, f, h, i, j), amber (l).

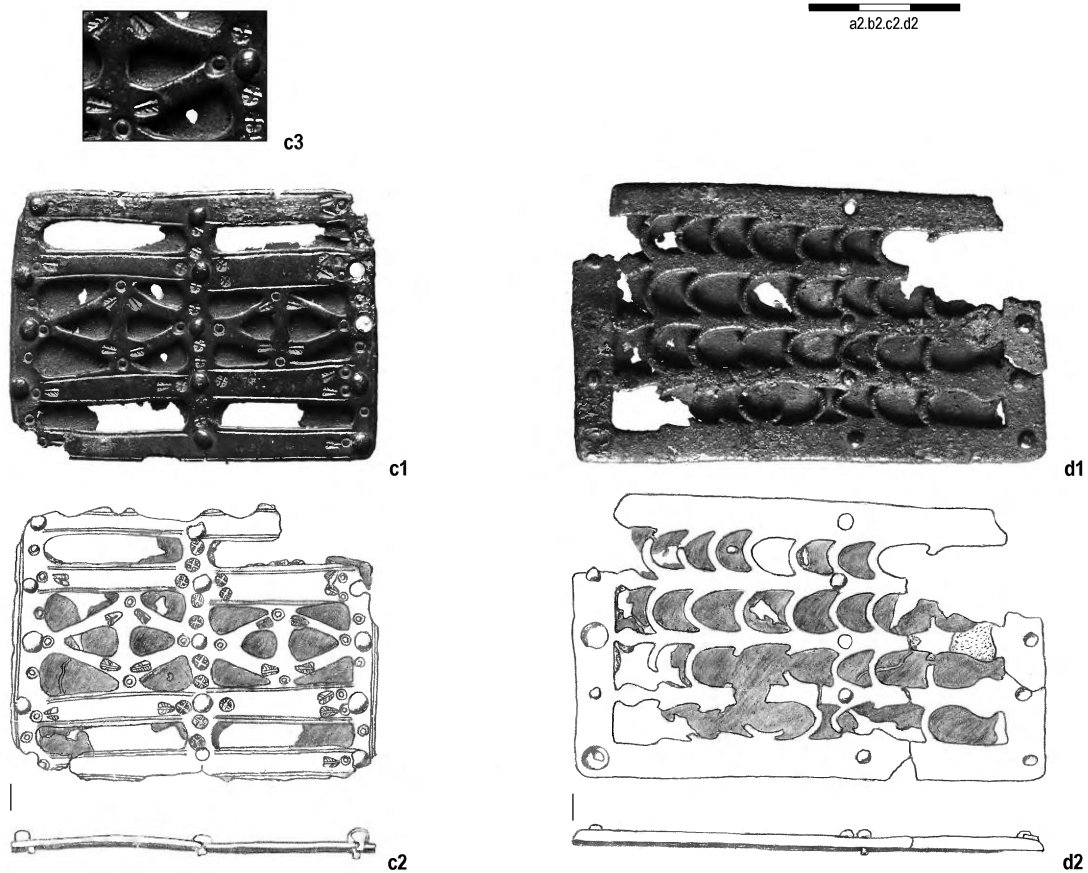
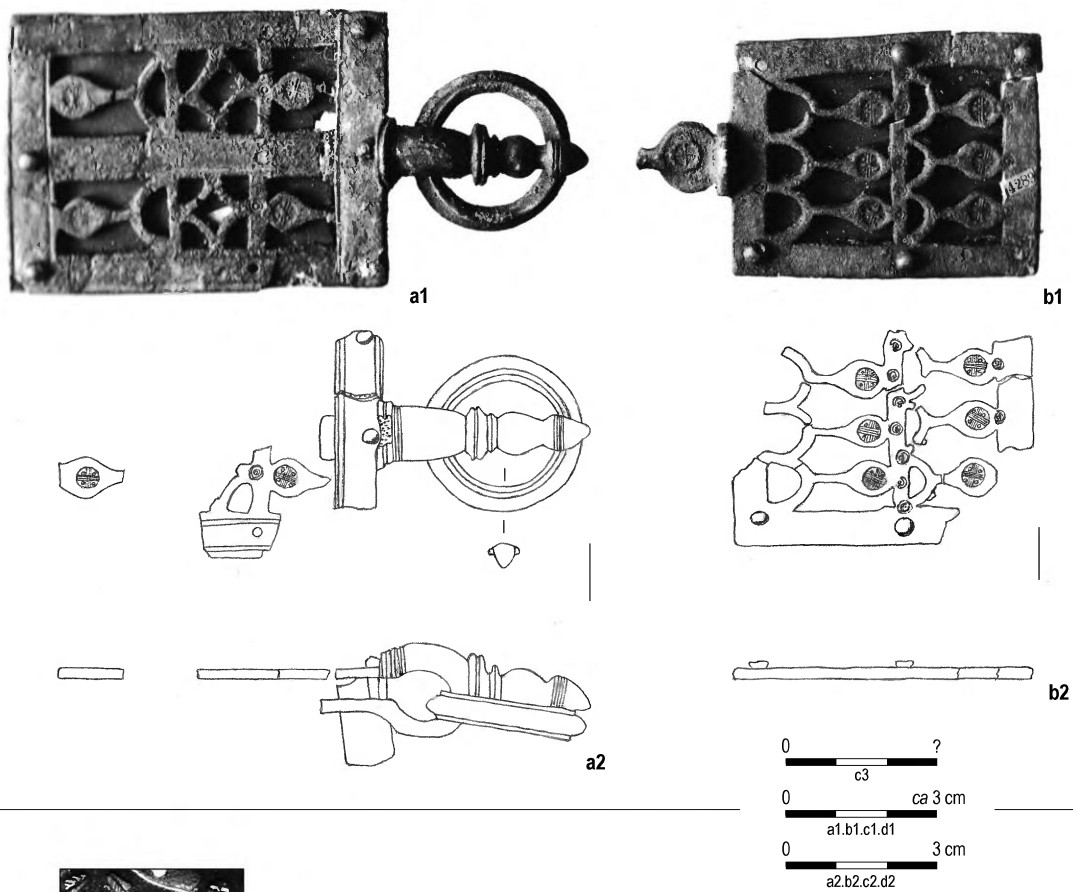
Wg / After: H. Jankuhn, *Spuścizna* (a, c-l), SMB-PK / MVE, IXd 8, PM-A 1839 / 1 (b)

Tabl. 33. Putilovo, grób 15. Brąz (a-e).

Pl. 33. Putilovo, grave 15. Bronze (a-e).

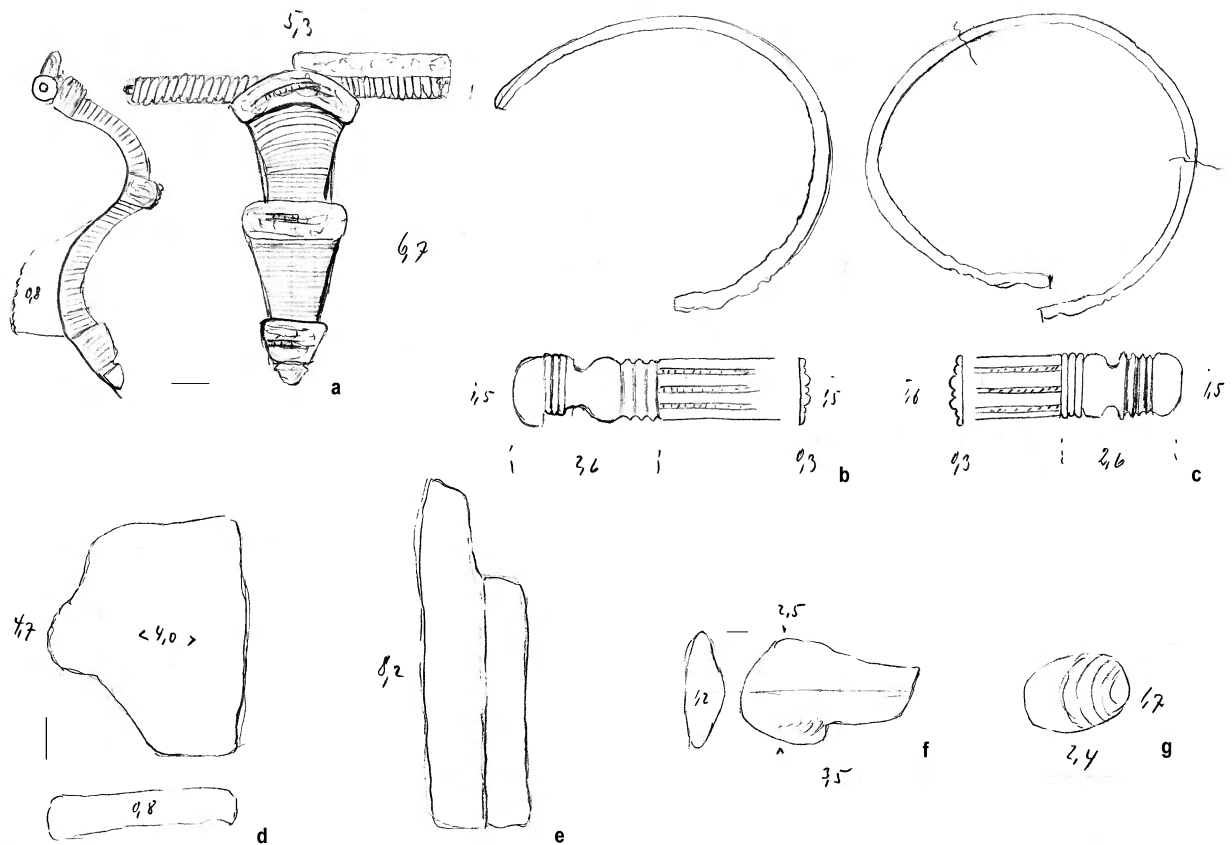
Wg / After: H. Jankuhn *Spuścizna* (a-d, e1). Rys. / Drawing A. Chylińska-Drapella (e2-6)

Tabl. 34. Putilovo, grób 15 (a, b), Tülenino, grób 170 (c, d). Brąz (a–d).

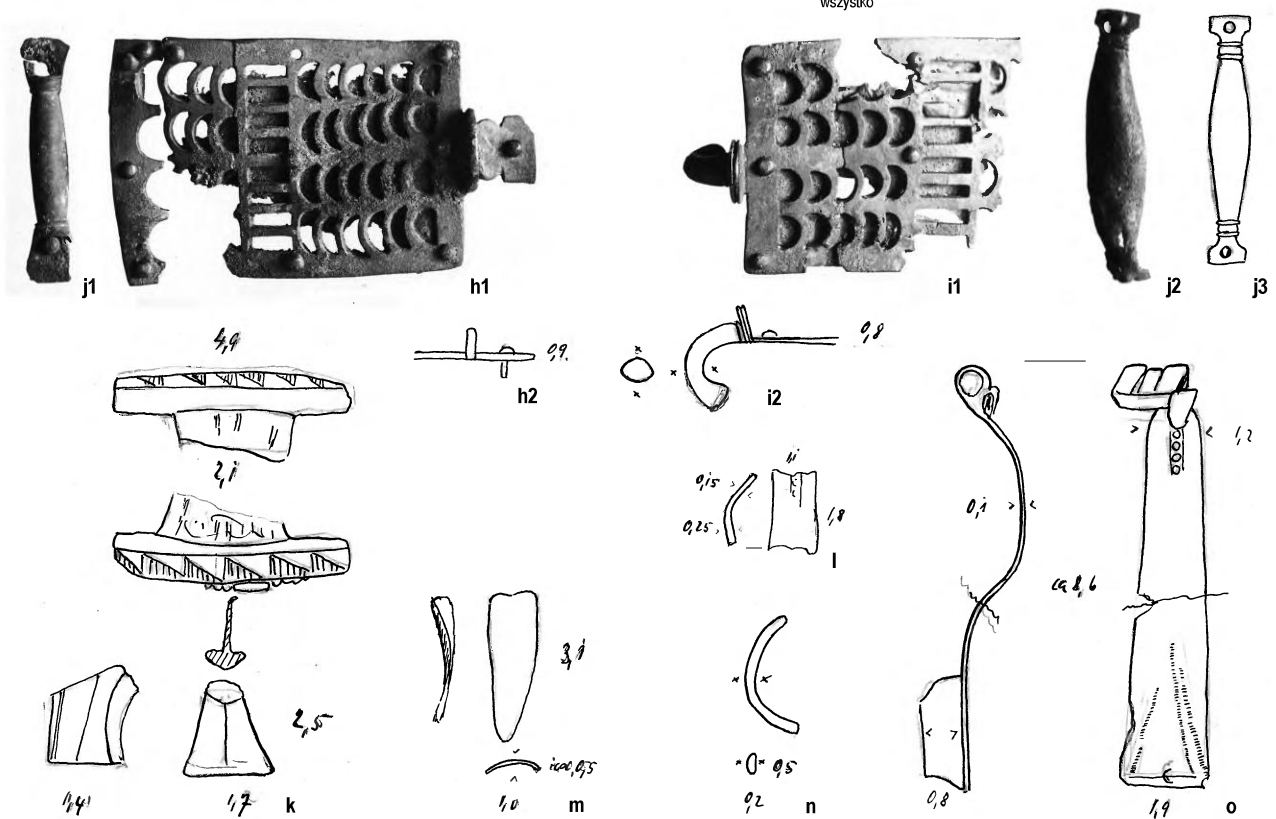
Pl. 34. Putilovo, grave 15 (a, b), Tülenino, grave 170 (c, d). Bronze (a–d).

Wg / After: H. Jankuhn, *Spuścizna* (a1, b1, c1.3, d1). Rys. / Drawing A. Chilińska-Drapella (a2, b2, c2, d2)

0 ca 3 cm

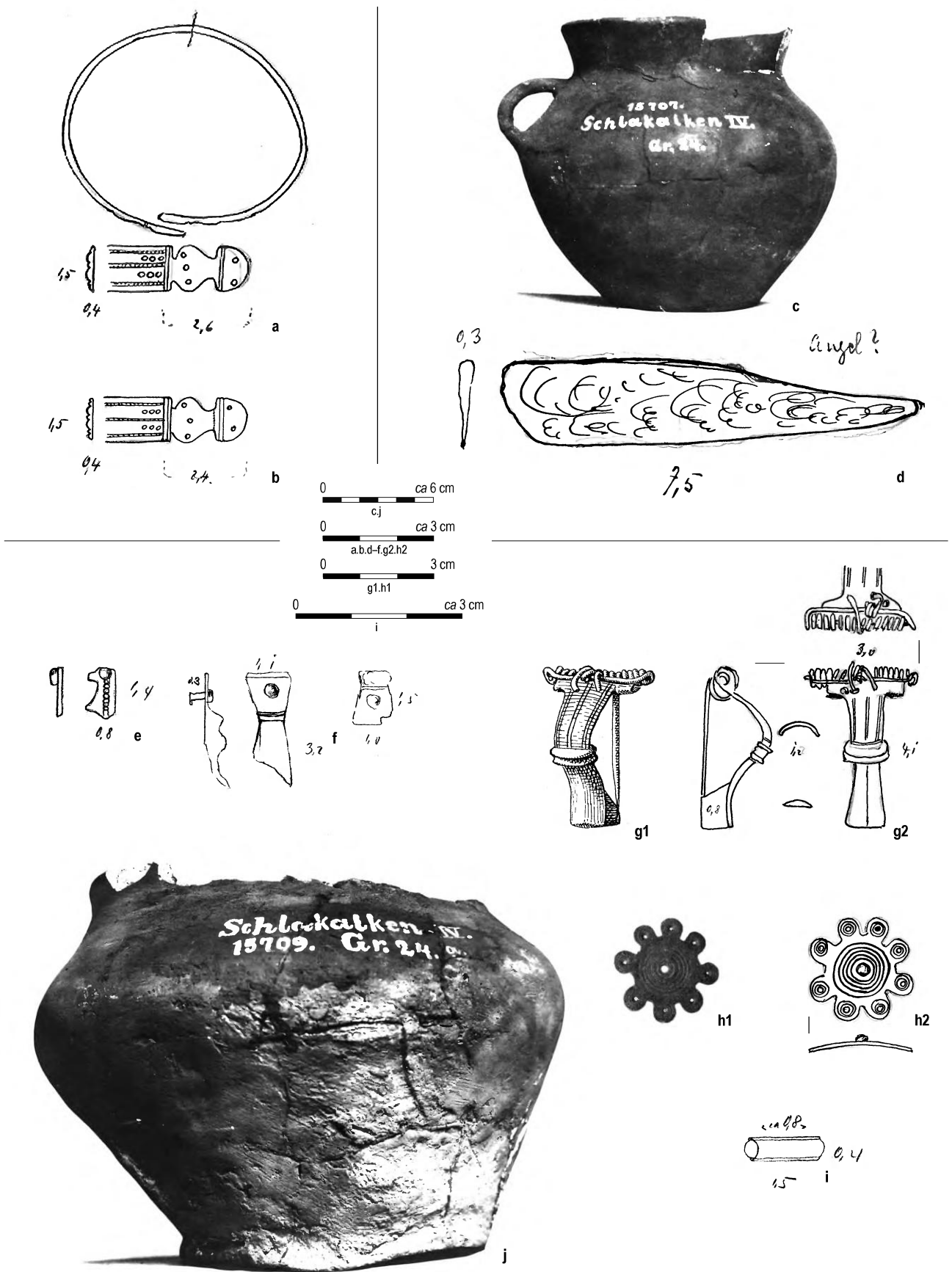
wszystko

Tabl. 35. Tülenino, grób 170 (a-g), Vetrovo, stan. II, grób 1 (h-o). Brąz z żelazem (a), brąz (b, c, h-o), bursztyn (d-g).

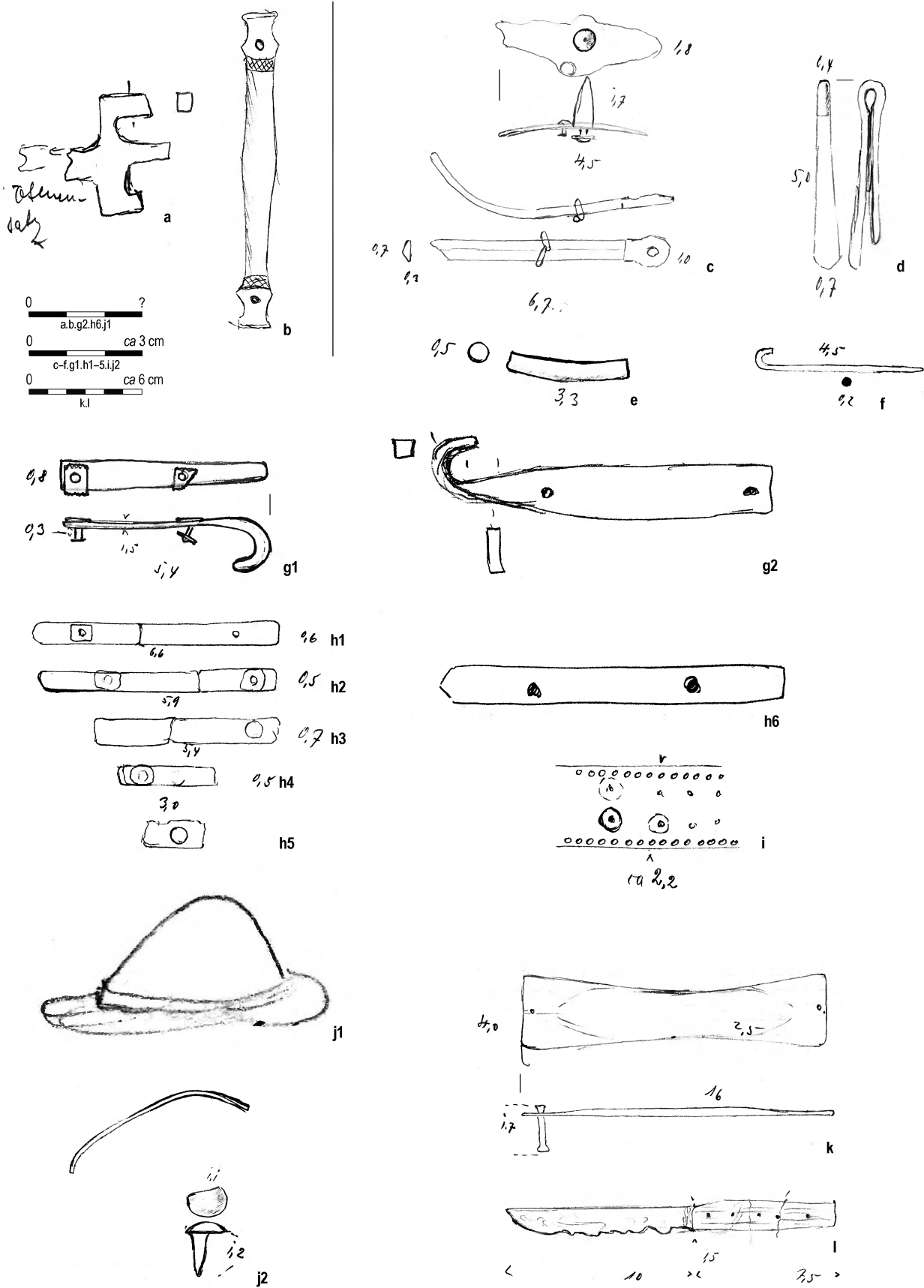
Pl. 35. Tülenino, grave 170 (a-g), Vetrovo, site II, grave 1 (h-o). Bronze with iron (a), bronze (b, c, h-o), amber (d-g).

Wg / After: H. Jankuhn, *Spuścizna*

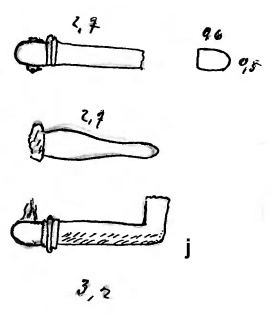
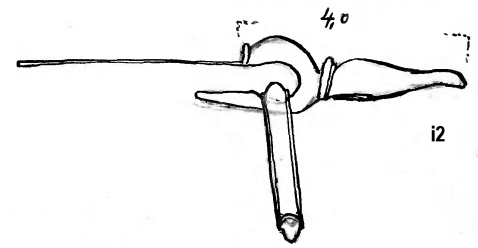
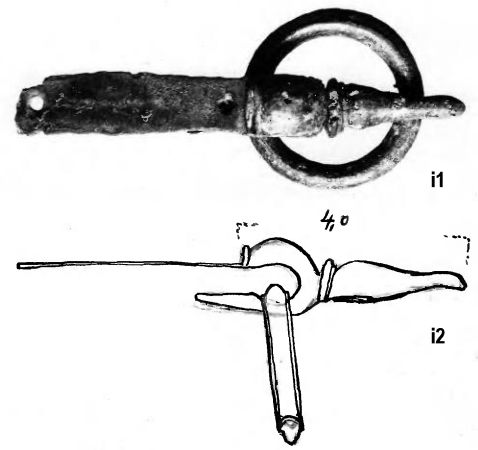
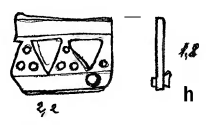
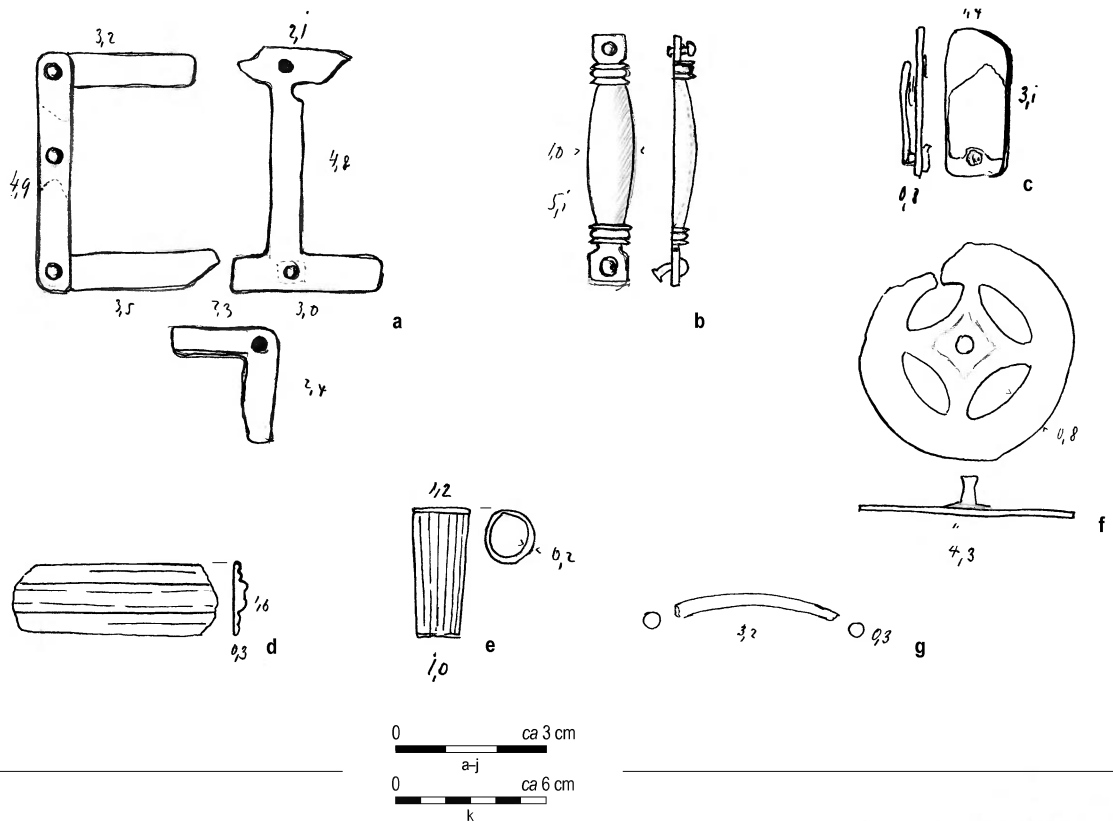

Tabl. 36. Tülenino, grób 170 (a, b), Ároslavskoe, stan. IV, groby 24 (c, d) i 24a (e–j). Brąz (a, b, e–i), glina (c, j), żelazo (d)
 Pl. 36. Tülenino, grave 170 (a, b), Ároslavskoe, site IV, graves 24 (c, d) and 24a (e–i). Bronze (a, b, e–i), clay (c, j), iron (d).

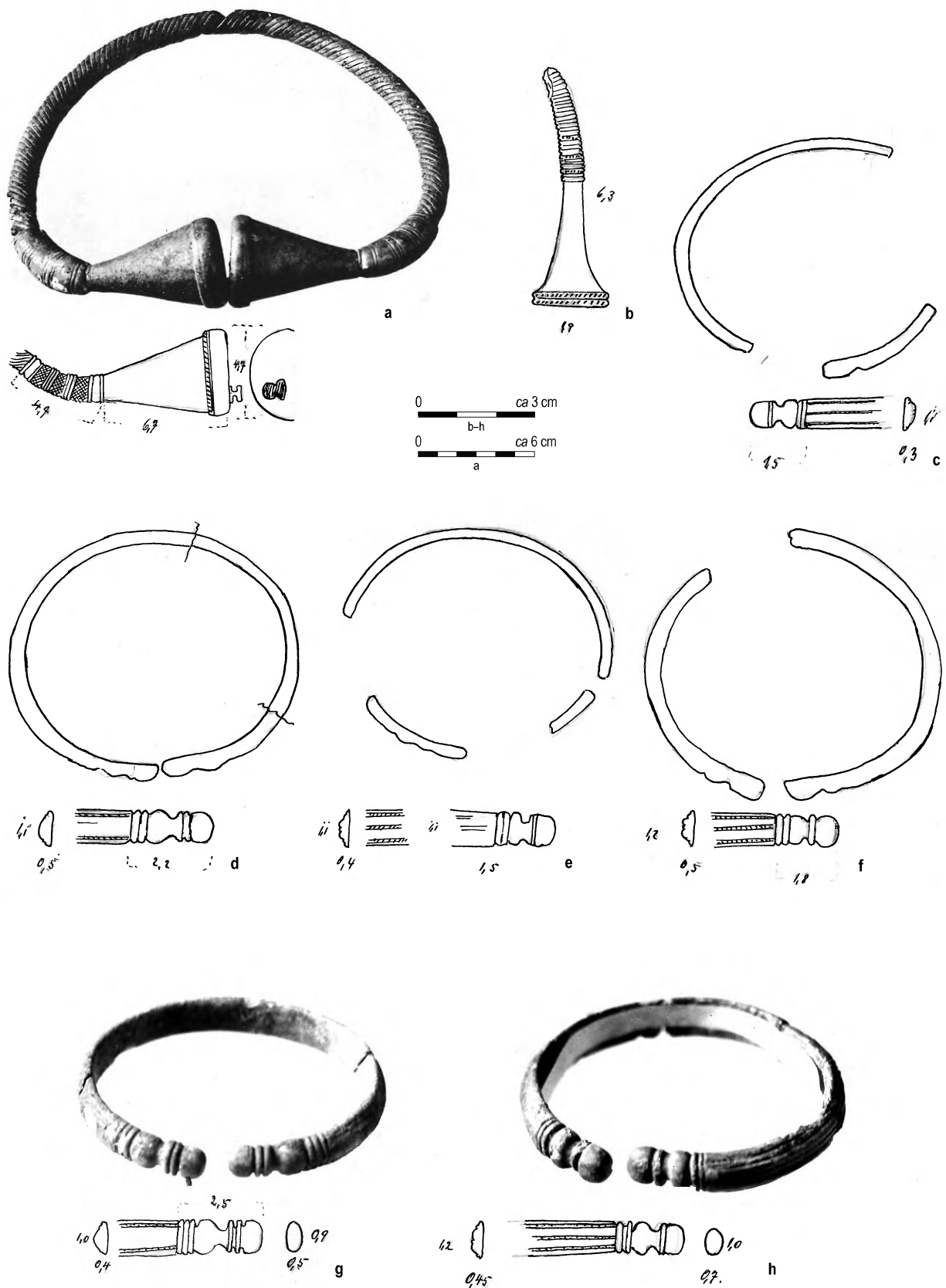
Wg / After: H. Jankuhn 1939 (g1, h1); H. Jankuhn, *Spuścizna* (a–f, g2, h2, i, j)

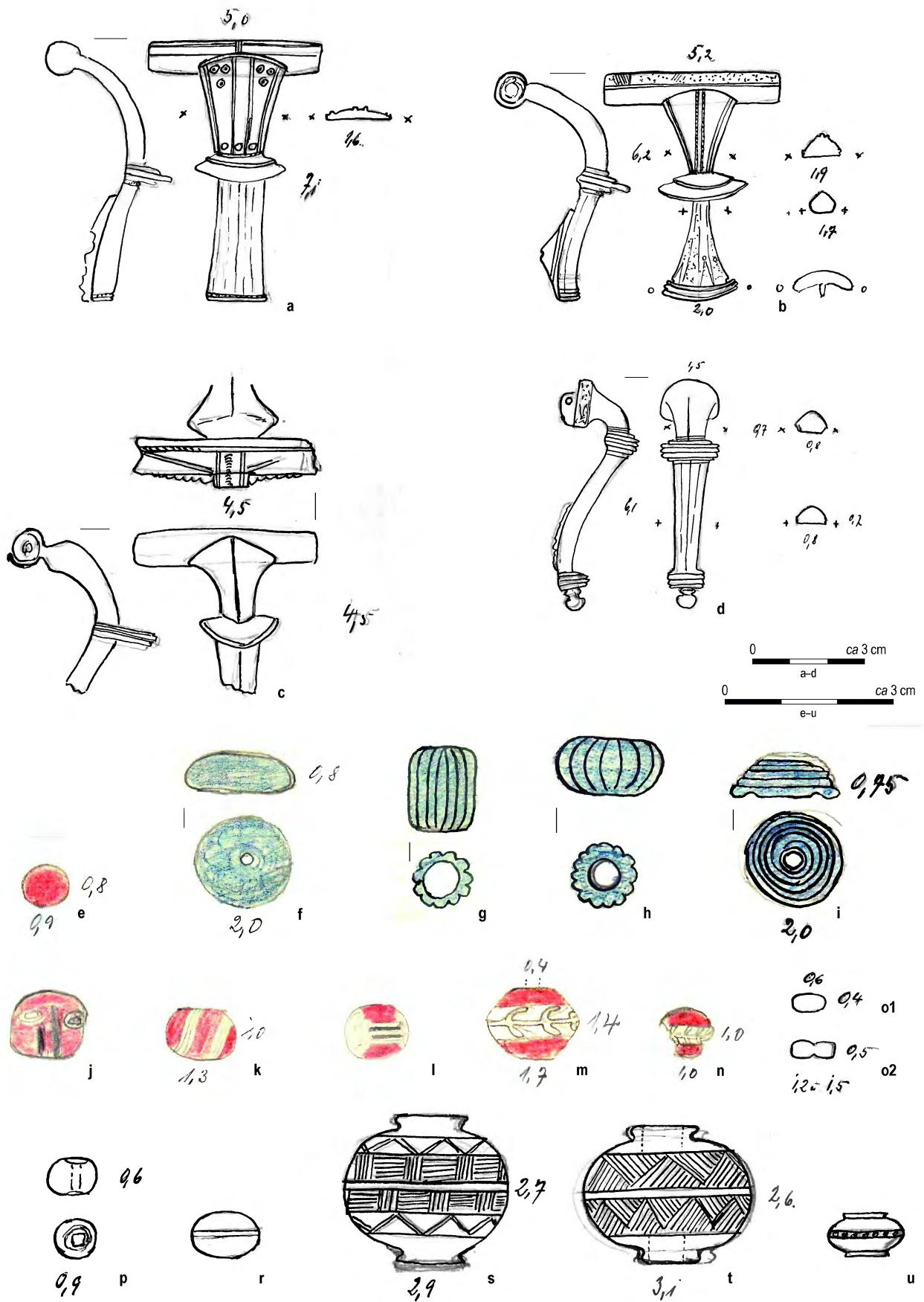
Tabl. 37. Jakubowo, grób 169 (a, b), Kar'ernoje, grób A (c-l). Brąz (a, b, e, f, g, h), żelazo (c, d, j, k), skóra i brąz (i), żelazo i drewno (l).
 Pl. 37. Jakubowo, grave 169 (a, b), Kar'ernoje, grave A (c-l). Bronze (a, b, e, f, g, h), iron (c, d, j, k), leather and bronze (i), iron and wood (l).
 Wg / After: M. Schmiedehelm, *Spuścizna* (a, b, g2, h6); M. Jahn, *Spuścizna* (j1); H. Jankuhn, *Spuścizna* (c-g1, h1-5, i, j2-l)

Tabl. 38. Povarovka, grób X (a-g), Primorskoe, znal. luźne (h), dawn. Warengen, Depotfund (i-k).
 Brąz (a, b, d-i), żelazo (c), brąz z żelazem (j), glina (k).
 Pl. 38. Povarovka, grave X (a-g), Primorskoe, stray find (h), former Warengen, Depotfund (i-k).
 Bronze (a, b, d-i), iron (c), bronze with iron (j), clay (k).
 Wg / After: H. Jankuhn, *Spuścizna*

Tabl. 39. Dawn. Warengen, Depotfund. Brąz (a-h).
 Pl. 39. Former Warengen, Depotfund. Bronze (a-h).
 Wg / After: H. Jankuhn, *Spuścizna*

Tabl. 40. Dawn. Warengen, Depotfund. Brąz z żelazem (a, c, d), brąz (b, p-u), szkło (e-o).
 Pl. 40. Former Warengen, Depotfund. Bronze with iron (a, c, d), bronze (b, p-u), glass (e-o).

Wg / After: H. Jankuhn, *Spuścizna*

WYKAZ SKRÓTÓW TYTUŁÓW CZASOPISM I WYDAWNICTW WIELOTOMOWYCH

ABBREVIATIONS OF PERIODICALS' AND SERIAL PUBLICATIONS' TITLES

AAC	– „Acta Archaeologica Carpathica”, Kraków
AAHung.	– „Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae”, Budapest
AFB	– „Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege”, Berlin (Stuttgart)
Amtl. Ber.	– „Amtlicher Bericht über die Verwaltung der naturgeschichtlichen, vorgeschichtlichen und volkskundlichen Sammlungen des Westpreußischen Provinzial-Museums für das Jahr ...”, Danzig
APolski	– „Archeologia Polski”, Warszawa
APS	– „Archeologia Polski Środkowowschodniej”, Lublin (wcześniej: Lublin-Chełm-Zamość)
AR	– „Archeologické rozhledy”, Praha
B.A.R. Int. Series	– British Archaeological Reports, International Series, Oxford
BerRGK	– „Bericht der Römisch-Germanischen Kommission”, Frankfurt a.M.-Berlin
BJahr.	– „Bonner Jahrbücher”, Köln/Bonn
BMJ	– „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg-Vorpommern”, Lübstorf (wcześniej: „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg. Jahrbuch ...”, Schwerin/Rostock/Berlin)
CRFB	– Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum
FAP	– „Fontes Archaeologici Posnanienses” (wcześniej: „Fontes Praehistorici”), Poznań
Inf.Arch.	– „Informator Archeologiczny. Badania rok ...”, Warszawa
InvArch.	– „Inventaria Archaeologica, Pologne”, Warszawa-Łódź
JmV	– „Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte”, Halle/Saale
JRGZM	– „Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz”, Mainz
KHKM	– „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, Warszawa
KSIA	– Kratkie soobšeniâ Instituta arheologii Akademii nauk SSSR (Краткие сообщения Института археологии Академии наук СССР), Moskva
MIA	– Materialy i issledovaniâ po arheologii SSSR (Материалы и исследования по археологии СССР), Moskva
MatArch.	– „Materiały Archeologiczne”, Kraków
MS	– „Materiały Starożytne”, Warszawa
MSiW	– „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne”, Warszawa
MSROA	– „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego”, Rzeszów-Krosno-Sandomierz-Tarnów (-Przemysł/Tarnobrzeg)
MZP	– „Materiały Zachodniopomorskie”, Szczecin
PA	– „Památky archeologické” (wcześniej: „Památky archeologické a místopisné”), Praha
PArch.	– „Przegląd Archeologiczny”, Poznań
PMMAE	– „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna”, Łódź
PomAnt	– „Pomorania Antiqua”, Gdańsk
Prahistoria ziem polskich	– <i>Prahistoria ziem polskich</i> , tom I: <i>Paleolit i mezolit</i> (red. W. Chmielewski, W. Hensel), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975; tom II: <i>Neolit</i> (red. W. Hensel, T. Wiślański), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; tom III: <i>Wczesna epoka brązu</i> (red. A. Gardawski, J. Kowalczyk), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1978; tom IV: <i>Od środkowej epoki brązu do środkowego okresu lateńskiego</i> (red. J. Dąbrowski, Z. Rajewski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; tom V: <i>Późny okres lateński i okres rzymski</i> (red. J. Wielowiejski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1981
Prussia	– „Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia” (później: „Prussia. Zeitschrift für Heimatkunde”), Königsberg i.Pr.
PZ	– „Praehistorische Zeitschrift”, Berlin-New York
RArch.	– „Recherches Archéologiques”, Kraków
RB	– „Rocznik Białostocki”, Białystok
RO	– „Rocznik Olsztyński”, Olsztyn
SJahr.	– „Saalburg Jahrbuch”, Berlin-New York
SlA	– „Slovenská archeológia”, Bratislava
SovArch	– „Sovetskaâ Arheologia” (Советская археология), Moskva
SprArch.	– „Sprawozdania Archeologiczne”, Kraków
SprPMA	– „Sprawozdania P.M.A.”, Warszawa
WA	– „Wiadomości Archeologiczne”, Warszawa
ZNUJ	– „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, Kraków
ZOW	– „Z otchłani wieków”, Warszawa

Państwowe Muzeum Archeologiczne. Warszawa 2010. Wydanie I. Nakład 500 egz.
Druk i oprawa: Agencja Reklamowa Arkadiusz Grzegorzcyk, ul. Kutrzeby 15, 05-082 Stare Babice